

Ismét egy jeles évforduló! Mindenképp öröm: a köszöntés, a jelenlét, a felkérés, hogy írjak Róla. Sokéves barátságban lehet, hogy nehéz tárgyilagosságnak lenni, de Askercz Éva természete, tulajdonságai olyan tiszták és érdemesek, hogy talán nem tévedek felidézésükben.

Barátságunk Sopronban – szeretett szülővárosomban – kezdődött 1970 körül, s számomra sokat jelentett, mert fiatal családjaink számtalan gondja, kalandja és öröme mellett grafikusai munkám, érdeklődésem lényegét is értette, segítette.

A *Műhely* folyóirat 1999/4. számában nagyszerű írásában – rólam – emberi-szakmai odafigyelésével, odaadásával megrajzolt egy embert. Nemcsak a rajzok olvasatának külső jellegét írta meg találó szavakkal, hanem a belső történetet, a rajzokat serkentő szándékokat, sőt: a tudat alatti lényegét is megértette, és jellemző szavakat talált hozzá: „A sumer eposzok gyönyörű sorai ihletik azokat a gomolygó, ősi, belső erők szerint működő tusrajzokat, amelyeken nincs ott a látható világ, de amelyek mégis arról szólnak. (...) Szabályosságok, elrajzolások, részletezés és elnagyolás: mind olyan eszköz, amelyet a rajzoló tudatosan és ösztönösen alkalmaz rajzolás közben. (...) Sulyok Gabriella sokat tud a rajzról, a világról és rólunk.”

Ő volt, aki Sopron – sokszor provinciális – légkörét ki tudta nyitni a világ művészetére. Művészettörténész barátaival együtt élénken érdeklődött a sokféle áramlat, világnézet, fogalmazás iránt. Különleges munkája volt, hogy felkutatta, feldolgozta a Storno-rajzokat. Ezek alázattal teli, élethű megoldású, a provinciához kötődő, de mégis – az akkori korszellem szerint fogalmazva – átélte, meghitt rajzok.

A Soproni Múzeum munkatársaként a szakmai kapcsolatot is tartotta a művészekkel a gyűjtemények gyarapítása érdekében. Mi, a városban élő képzőművészek különösen örültünk annak, amikor 1990-ben megalakult a Soproni Képes Céh, és Askercz Éva ennek nemcsak művészettörténelmi-szakértői szerepét vállalta, hanem nagyon elevenen és inspirálóan együtt élt a munkánkkal. Ritka évek voltak... Szinte felélénkült a kisvárosi művészet iránti érdeklődése, s ez mindannyiunkat éltette, lelkesített. Kiállításaink, találkozásaink tartalmas események voltak. Biztatott, hogy az alkotók mellett ott élt egy barát, akinek véleményére, kezdeményezéseire, tanácsaira mindig számíthattunk.

Éva ötlete volt, hogy művészeink közül egy jelet, érmet formáljon valaki a Soproni Képes Céhet képviselve. Ez meg is született, és egy jókedvű összejövetelel meg is ünnepeltük. Azóta az érem emléktárgy maradt, mert a Soproni Képes Céh feloszlott. Askercz Éva Budapestre költözött. Szakmai érdeklődése mellett körülveszi a család. De egy hiteles, őszinte karakter nem változik akkor sem, ha átalakulnak a körülményei. Gyerekeit, unokáit odaadással és komolysággal segíti. Budapesten több művészeti ág közelségének örülhet: kiállításoknak, koncerteknek, színháznak.

Lényegét összefoglalva: tisztán látó, őszinte ember, aki a sokféle, sokszor zűrzavaros ötlet- és stílusvilágban egyszerűsíteni tud. Lehet, hogy ez azért ilyen fontos nekem, mert a rajzban ez a szándék a legfontosabb, de a legnehezebb is.

Askercz Éva köszöntésekor mondhatjuk, hogy tekintélyes az eltelt életidő, de mindaz, amiben Ő jeles, az előrettekintő években is fontos és gazdagító marad. Várunk minden „kibontakozást”.

SOPRON ÉS KÖRNYÉKE ÉPÍTÉSZETI ÉRTÉKEINEK KUTATÁSA

GABRIELI GABRIELLA –
KELEMEN ISTVÁN –
NEMES ANDRÁS

Johanniták – jezsuiták – Víg paraszt
(A Bécsi utca 7-9-11. és a Szélmalom
u. 10. számú telkek története)

A feltárás és falkutatás körülményei

2004. augusztus 2. és szeptember 21. közt a Soproni Múzeum megelőző feltárást és falkutatást végzett a több mint egy katasztrális holdnyi területen. A telken álló épületet, ami már évek óta üresen állt és egykor gyermekotthon volt, a tervek szerint lakások céljára kívánták átalakítani. Mivel az épület mögötti nagy kiterjedésű kertben a terepbejárás során római kori cserepek kerültek elő, indokolt volt a terület régészeti átvizsgálása. Az engedélyezett építészeti tervek alapján a kert egy részét is beépítették volna. A terület északkeleti sarkán helyezkedik el a Szent János-templom, az egykori johannita rend soproni központja.¹ A feltárást az is indokolta, hogy a templom közvetlenül kapcsolódott az átépítendő épülethez.

A levéltári források és a helytörténeti szakirodalom ismerete alapján tudjuk, hogy itt helyezkedett el a johanniták rendháza, a vámház, majd a 17. század 2. harmadától a jezsuiták rendháza, ennek utána a „Víg paraszt” fogadó. Ezek az épületek, illetve maradványaik, az egykori Maria Josephinum (Mária Jozefinum) 1904-es megépítésekor tűntek el.² A felsorolt objektumok külön-külön is indokolták volna a kutatást, összességükben pedig elengedhetlenné tették azt.

A terület Bécsi utcai bejárata és a telék Szélmalom utcai sarka közt a szintkülönbség csaknem 5 méter. Ezért a telket többször is különböző támfalakkal osztották részekre, hogy az így kialakított területek használhatók legyenek. Ennek következtében megkülönböztettünk felső udvart, alsó udvart és külön tárgyaltuk a fennálló épület alapterületét. Az első a templom és az egykori gyermekotthon déli homlokzatától a telken kelet–nyugati irányba húzódó támfalig terjedt, egészen a Szélmalom utcai kerítés íves szakaszáig. A második a támfaltól délre eső részt foglalta magába.

¹ Oklevelek ezt a templomot említik legkorábban Sopronban. Ld.: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei, Budapest 1956. 349–352., valamint: Magyar Várostarténeti Atlasz 1. Sopron (továbbiakban: Atlasz). Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin; Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Sopron, 2010. 15–17. Dávid Ferenc: Sopron, Északi Városrész, Műemléki vizsgálat és programterv, településtörténeti kutatás. Kézirat, 1–39. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltató Központ Tervtára, ltsz.: 37654. Budapest, 1971.

² A templomra, a rendházakra és a Maria Josephinumra vonatkozó szakirodalom: Robert Schwartz von Megyes: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773. Veszprém, 1934. 1–31.; Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 132–150.; Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 168–191.; Csemegi József: A Keresztelő Szent János tiszteletere épült kápolna Sopronban. SSz. 5 (1941), 15–24.; Mollay Károly: A Szélmalom utcai várnagy 1217–1564. SSz. 45 (1991), 97–121.; Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged, 2003. 15–16.; Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorisága. 1–2. rész SSz. 65 (2011) 381–402., SSz. 66 (2012), 54–71.

A kutatást a Szent János-templom és a Maria Josephinum egykori épülete közötti szorosban kezdtük. A csekély, 20. századi feltöltődés alatt barokk kori épületfalakat, téglá és kő járósinteket találtunk. Ezt követően az ún. „felső” udvart vizsgáltuk át, ahol számos alapfal töredékét, beomlasztott pincéket, kövezett udvarrészeket és boltozott csatornákat találtunk. Ezek a fragmentumok csak kevéssel az udvar szintje alatt jelentkeztek, bizonyítva, hogy megszűnésük viszonylag későn következett be.

A szondázó kutatást a felső udvar nyugati felén folytattuk, a Bécsi és Szélmalom utcák vonalához ívesen hajló kerítésfal környezetében. Számos többperiódusú alapfal, kiszedett falak törmelékes nyomvonala és nagymérvű, szeméttel és törmelékkel való feltöltöttség jellemezte a területet. A kutatásnak ehhez a szakaszához kapcsolhatjuk a kerítésfal vizsgálatát is. Az alsó és felső udvart elválasztó támfal vizsgálata is jelentős eredményeket hozott. Adatokat nyertünk az itt állt középkori és barokk épületekre, valamint a támfal 20. század eleji átépítésére is.

Az alsó udvar kutatása a vártnál kevesebb és szerényebb eredménnyel járt. A támfaltól délre eső részen régészetileg értékelhető jelenséget nem találtunk. A terület nyugati szakaszán több kisebb objektumot is feltártunk. Ezek némelyikéből a kora római időszakra keltezhető kerámia töredékek kerültek elő, azonban sem épület, sem egyéb felismerhető objektum (gödörház, kemence, stb.) nem volt azonosítható. A római kor tekintetében annyi bizonyos, hogy a feltárt jelenségek településnyomként értékelhetőek. A tárgyalt terület tágabb környezetének ismeretében elmondható, hogy a kora római időszakban a mai északnyugati külváros a belvárosnál és környezeténél jóval lazább beépítéssel, de lakott volt.

Az épület kutatását az esős napokra tartogattuk, így feltárása több ütemben zajlott. Mivel az egykori gyermekotthon középső része alápincézett, így érdemi eredményt csak a két előreugró rizalit területén várhattunk. A pincékben a padozat felbontása után jobbra csak az altalajt találtuk meg, a rizalitok helyiségeiben viszont az egykori Víg paraszt és egy korábbi épület alapfala is előbukkant. (1. kép)

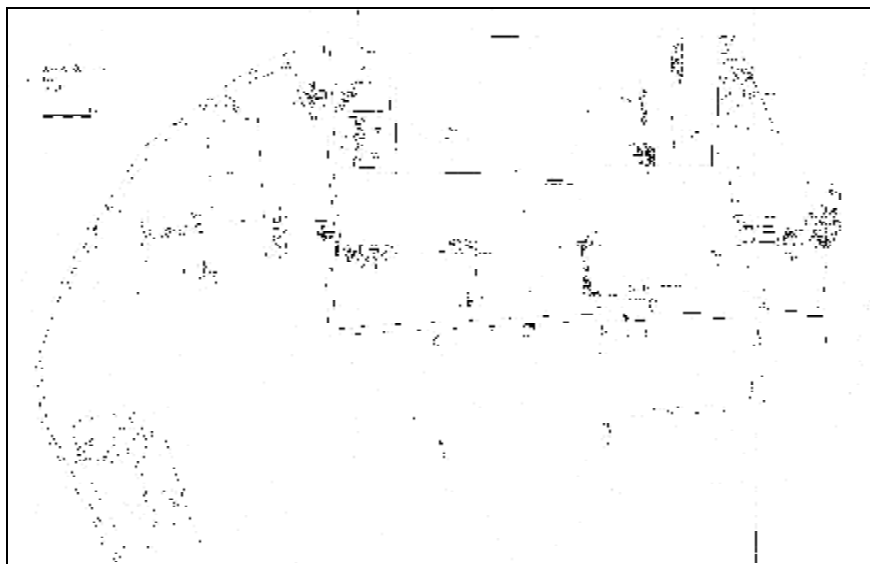
Középkori épületek maradványai

A legfontosabb eredményt a Szent János-templom nyugati homlokzata adta. Az ismert csúcsíves, átmetsződő tagozatokkal díszített kapuról kiderült, hogy jóval magasabb az eddig látottnál. Félig a földbe süllyedve maradt ránk. Ez egyben azt is jelenti, hogy a legkésőbb a 16. század elején elkészült kapu építése óta jelentős szintemelkedés történt, már a 17–18. században. Ugyanezt mondhatjuk el arról az ajtónyílás-maradványról is, ami az előbb említett kaputól északra került elő, szintén a templom nyugati falában, a föld alatt. A két nyílásnak egymáshoz való viszonya, mélyen a talajszint alá kerülésük, több következtetést is megenged.

1. A Keresztelő Szent János tiszteletére emelt templom mai járósintje semmiképpen nem tekinthető középkorinak, ez csak a 19. századi Storno-féle felújítás következtében alakult ki.³
2. A templom nyugati homlokzatához épült Víg paraszt járósintje is alacsonyabb volt a templom padlóvonalánál. Ezt a többször megújított téglapadlót a 17–18.

³ Csemegi: im. 21.

századi építkezésekhez kapcsolhatjuk.⁴ A templomtól nyugat felé helyezkedett el az egykori vámházból kialakított jezsuita rendház, amit a rend 1640-re vehe-
tett birtokba. A forrásokból tudjuk, hogy kisebb átalakításokat végeztek ekkor
az épületen és 8-10 rendtagnak szolgált elhelyezésül. Arról is van informáci-
ónk, hogy II. Draskovich György győri püspök (1635–1650) – a jezsuiták sop-
roni letelepítője – a templom hajójának átépítését, bővítését tervezte, de szán-
déka, valószínűleg halála miatt meghíúsult. A 17. századi jezsuita rendházban
tehát a középkori vámház (*Kreuzhof*) és a johannita rendház épületének ma-
radványait kell sejtenünk.

1. kép: Összesített ásatási alaprajz (Gabrieli Gabriella – Bukosza Kristóf)

3. A templom nyugati homlokzatán feltárt két kapu, továbbá a 7. és 9. árkokban nagy mélységben (–1 és –1,5 m között) megtalált középkori alapfalak arra utal-
nak, hogy a johanniták rendháza a templomtól a Bécsi kapu felé helyezkedett
el. Ezt a véleményünket egy, a 9. árkokban talált hullámvonalas kerámia is
erősíti, ami legkésőbb a 13. század végére tehető.⁵ (2. kép)

⁴ Kádár: im. 65–66.

⁵ Mollay: im. 100–101. Mollay szerint a templom már a Babóti/Bécsi kapun kívül állt, a rendház pedig a város felé esett. Mivel a vám vármegyéi részének beszedési helye a Bécsi u. 8. szám alatt volt, így a johanniták vámhelye csak ezzel szemben lehetett, azaz a templomtól nyugat felé. A régi épület homlokvonala egyébként is legalább 2,5–3 méterrel az utca felé esett, ezért a Bécsi utca itt jóval szűkebb volt. A páros oldalon a 6. és 8. számú épületek is „beugranak” az utcavonalba. Az is nehezen képzelhető el, hogy védelmi funkciókkal (is) rendelkező templomnak 2 kapuja is nyíljon a támadási irány felé. Ezért azt mondhatjuk, hogy a templom gótikus kapui a rendház udvarára, vagy belső térbe nyíltak.

2. kép: A Szent János-templom nyugati homlokzata a falkutatás után. (Fotó: Nemes András, 2004.)

Az alsó és felső udvarokat elválasztó támfal valójában két párhuzamos fal közötti boltozott fülkék sorozatának lezárása. A támfal 11 boltozott fülkét tartalmazott, keleti szakasza pedig pinceként funkcionált egykor. A boltzatok bárdolt puha fertőrákosi mészkőből készültek. Ezekről az építőkövekről tudjuk, hogy az 1676-os tűzvész után terjedtek el az építkezéseken.⁶ A fülkék hátfaláról, legalább is a keleti szakaszcsonkról viszont megállapíthattuk, hogy azok középkori eredetűek. Falazás módjuk eltér a felmenő falszakaszoktól és a támfal árkádíves vonalától is. Ennek a középkori falnak nyugati végpontját nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy a falsorosban található, az alsó udvarra levezető lépcső belső falában még látható. A 7. és 9. árkokban említett középkori falcsonkok véleményem szerint összefüggnek, és az egykori johannita rendház maradványait alkotják. (3–4. kép)

Biztosan középkori eredetű volt az az épület, ami egészen 1926-ig fennállt a Maria Josephinumtól délnyugati irányban, az utca vonalában. A helyszínrajzokon a 19–20. században istállóként, fászkamraként szerepel.⁷ Apró kövekből, néhol görgetegkövekből épített falában középkori téglák is előfordulnak. Ma már csak a kerítésfalban futó darabja áll, a hátranyúló falakat 1926-ban, az épület életveszélyes állapotja miatt lebontották. A 2. árkban falcsonkjait az ásás során feltárhattuk. Datáló lelet nem került elő környezetéből, így pontosabb korát nem határozhatjuk meg. Elhelyezkedése alapján nem tartozhatott a johanniták rendházához, korát is inkább a későbbi középkorra helyeznénk, amikor a Bécsi kapu a 15. század folyamán már a mai helyére került.⁸

⁶ Dávid Ferenc szóbeli közlése, melyért itt is köszönetet mondok. (NA.)

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár (MOL) Térképtár, S 83 Széchenyi család térképei, No. 45., 46. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL), APOe Fasc. I. No. 5189/904, Fasc. X. No. 132/924.

⁸ Atlasz, 71.

3. kép: Az alsó és felső udvar közti lépcső a feltárás után. (Fotó: Nemes András, 2004.)

4. kép: Az egykori magazin épületének feltárt északi fala kelet felől. (Fotó: Nemes András, 2004.)

A 2. és 14–15. szondákban is az általunk azonosítható épületeknél korábbi alapfalak kerültek elő. Ezeket sem a Víg paraszt épületéhez, sem a területen állt egykori kovácsműhelyhez nem tudtuk kötni. Csak feltételezzük, hogy azokat megelőző, talán még a középkorra visszanyúló házak alapfalait láthattuk a szondákban.

Még egy dokumentumot kell megemlítenünk, mely a későközépkori épülettel foglalkozik: Nádasy Ferenc keresztúri (Deutschkreutz, Au.) uradalmáról 1597 januárjában készült urbáriumban szerepel a soproni „Kereztés Vam Haz” is. A január 23-án kelt leltár szerint a vámház berendezését alkotta: hosszú székecske (pad) 1, egy embernek való támlásszék 1, négyszögű asztal ládástul és lábastul 1 (ez már régóta a vámházban volt), falra szegezett polc, vaslemezzel bevont ajtó kulcsostul. A leltárhoz iktatták a Hegykőről való vámossal kötött konvenció megállapodást, de bemásolták a földesúr által 1593-ban kiadott tételek, részletes vámtarifát is.⁹ Az épület leírása szegényes, valószínűleg csak a vámoláshoz kapcsolódó helyiséget vették itt fel a leltárba, az egyéb épületrészeket nem. Mollay tanulmányából tudjuk, hogy a 15. és 16. században az épületben többen is laktak, ezek a személyek mindig a vámházzal és a vámolással hozhatók kapcsolatba, a város által bérelt vám vámszedői voltak.¹⁰

A jezsuita építkezések emlékei

Kádár Zsófia idézett tanulmányából nyerhetünk adatokat az építkezésekre, azonban ezeket nem lehet mindig szétválasztani a Fövényverem utcai, ún. Kolleum építési adataitól. Tudjuk, hogy a jezsuiták letelepedése a Fövényverem u. 5-ben kezdődött, itt egy oltárjavadalmas házat szerzett meg számukra Draskovich.¹¹ Kezdetben itt működött az iskola és a jezsuita atyák is itt laktak. 1640-ben az egyik adat biztosan a Kreuzhof épületéről szól. Ebben az épületben alakították ki az 5. tantermet a poetika számára.¹² Erről az időszakról tudjuk, hogy kisebb megszakításokkal 8-12 jezsuita tartózkodott Sopronban, akiknek a lakásuk már az egykori Kreuzhofban volt.¹³ Ez az épület még bizonyára a középkori eredetű johannita ház, ill. Kreuzhof. Éppen 1640-ből ismeretes, hogy a helyiségeket jelentősen átalakították. Nagyobb mérvű építkezésről 1652-ből értesülünk. Ekkor egy tűz kapcsán az épület megsérült. P. Antonellus rektor a meglévő épülethez 10 kicsi szobát építtetett, hogy minden rendtagnak legyen saját helye. Az épület külsején (homlokzatán?) kis tornyot alakítottak ki órával, ugyanekkor a templomban két oldalkarzatot emeltek és egy új ablakot is törtek.¹⁴ Egy évvel korábban a templom déli oldalához megépítették Draskovich püspök kriptáját, akit ide is temettek.¹⁵ 1659-ben a templom új tetőt kapott, sekrestyét és

⁹ MOL, E 156 Urbaria et Conscriptioes (U. et C.) 101/3. 67. p.

¹⁰ Vö.: Mollay: im.

¹¹ Kádár: i.m. 61. Az oltárjavadalmas házra legújabbán: Dávid Ferenc: Oltárjavadalmas házak, egyházi tulajdonú és igazgatású épületek a 15–16. században. In: Atlasz, I. B. 1. 1 tábla.

¹² Megyesi Schwartz: i.m. 24–26.

¹³ Kádár: im. 63–65.

¹⁴ Megyesi Schwartz: i.m. 34.

¹⁵ Siremlékének maradványa, egy kemény mészkőből faragott életnagyságú, pásztorbotot tartó püspökfigura a Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében található ltsz.: Kp.69.80.1, korábban az orsolyita iskola (Orsolya tér 2–3.) egyik belső udvarán állt, posztamense még ma is ott található.

kis tornyot is építettek hozzá. Ez feltehetőleg az a hagymakupolás torony, ami még a 19. században is fennállt.¹⁶

5. kép: A Szélmalom utcai kerítésfal részlete a falkutatás után. (Fotó: Nemes András, 2004.)

Zacharias Michel 1700-ban készült rézmetszetén még ezt az állapotot láthatjuk. A templomtól nyugat felé emeletes, nyeregtetős épület magasodik, homlokvonalára párhuzamos a Mauthaussal, a Bécsi u. 8. számú épülettel.¹⁷ A templom déli oldalán kis alapterületű épület látszik, ez lehet a sekrestye. A templomtól nyugat felé, az előbb leírt épületen kívül csak kertek látszanak. Sem a magazin épülete, sem a Szélmalom utcához számított V alakú ház nem szerepel a rézmetszeten. Mivel Zacharias Michel ábrázolását – néhány kisebb részlettől eltekintve – pontosnak mondhatjuk, így okkal feltételezzük, hogy ezek az épületek csak a 18. században épültek fel. A „V” alakú épület földszintes volt, fáskamrát, az utcafronton kovácsműhelyt, mögötte pedig a kovács lakását foglalta magába. (5. kép) Úgy tűnik, az egykori jezsuita rendházat is tovább bővítették nyugat felé. Ezt támasztja alá Csatkai Endre megjegyzése; a 13 tengelyes

¹⁶ Hauser Károly: A Bécsi kapu környéke, vászon, olaj. Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, ltsz.: Kp.54.505.1. Fotóját közli az Atlasz a 71. oldalán.

¹⁷ Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, ltsz.: Kp.54.509.1. Legutóbbi jó minőségű reprodukcióját az Atlasz C. 4. 1 tábláján találjuk.

épület 18. századi megjelenést mutat, egyszerű, dísztelen formában.¹⁸ A rendelkezésre álló ábrázolások alapján az épület keleti felét alapincézték.¹⁹ Az épület egyetlen díszét a lapos vakolatsávok képezték. Ezekkel választották el a földszintet és az emeletet, ilyenekkel keretelték a kaput és az ablaknyílásokat is.

Az ún. magazin 15 tengelyes és kétemeletes épület volt. Kelet–nyugati tájolását hosszan elnyúló nyeregtereje erősítette.²⁰ (6. kép) Pinceszintjét fiókos dongaboltozattal fedték, később a boltozatokat téglapillérekkel megerősítették. A pince keleti felében a 19. században jégverem volt. Nyugati része dél felé nyitott árkádívokkal volt tagolt. Az emeleteket fafödém választotta el egymástól, a tetőszék is fából készült. Belsejében kőlépcső volt, széles földszinti bejáratait kőlépcsővel alakították ki (18–19–20. szonda).²¹ Már majorsággként építhették az utcai és udvari szárny közé az összekötő szárnyat, melyet a 19. században kocsiszínnek neveztek.

A Széchenyiek kora – A Vig paraszthoz (*zum lustigen Bauer/ad hilarem rusticum*) címzett vendégfogadó

Amikor a katolikus restauráció egyik fontos eseményeként 1674-ben a jezsuiták a Szent György utcába költöztek, a Szent János-templom melletti első rendházukat – és az ahhoz tartozó melléképületeket – legkésőbb az 1730-as évektől majorként kezdték el hasznosítani.²² Miután XIV. Kelemen pápa (1769–1774) 1773-ban feloszlatta a rendet, a major az 1779-ben felállított soproni társaskáptalan tulajdonába ment át. (Bárá Meskó Jakab füles gróf a feloszlátás után megvásárolt Szent János-templomot 1782-ben a társaskáptalannak adományozta).²³ Thirring Gusztáv nyomán ismert, hogy az ingatlan 1784-ben káptalan-major *ad Sanctum Joannem* néven szerepel a telekkönyvben.²⁴

Az 1790-es években felmerült, hogy az épületkomplexumot kórházzá alakítják át.²⁵ Ez nem valósult meg, az egyházi birtokot 1796. május 9-én nyilvános árverés keretében várkonyi gróf Amade Antal (1760–1835) császári és királyi kamarás, királyi táblai ülnök szerezte meg.²⁶ A gróf 1796. június 2-án azzal a kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy cégéres vendégfogadót (*Schild-Würthshaus*) nyithasson ebben, a Bécsi utcai épületében.²⁷ A tanács június 8-án engedélyezte a grófnak (aki polgárjogot is nyert),

¹⁸ Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. In: Soproni Szemle 20 (1966) 3. sz. 210.

¹⁹ Soproni Múzeum Fotóarchívuma 6887. és 44854.

²⁰ A Szent János-templom és a Vig paraszti fogadó hátsó szárnya a Tűztoronyból. Képeslap a 19. sz. végéről. (Göncz József – Bognár Béla: Sopron a vármegyeszékhely képeslapokon 1896–1945. Sopron, 2003. 14.)

²¹ Az ún. magazinépület új tetőszerkezetének terve. Keresztmetszet és alaprajz 1899-ből. Az épület ekkor is a 7. sz. házhoz tartozott. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9711. Új kémény építésének terve a magazin épületéhez. Metszet, szintenkénti alaprajz és homlokznézet. A rajz 1896-ból való, az ügyirat 1899-es. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9755.

²²Lásd 18. sz. jegyzetet!

²³ Mohl Adolf: A soproni Sz. György-templom és plébánia rövid története. Győr, 1926. 16.

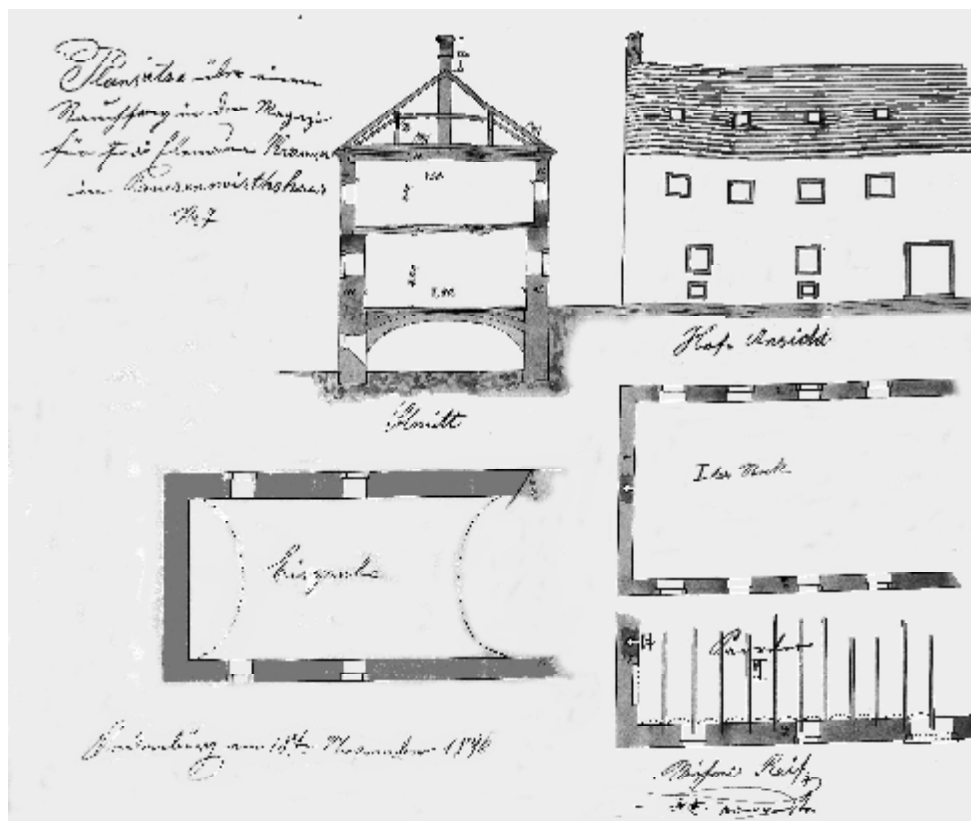
²⁴ Thirring Gusztáv: A Széchenyi-család soproni házai. SSz. 3 (1939), 294–295. Uő: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 144.

²⁵ Az erről készült tervrajz a Soproni Múzeum állandó kiállításában, a Patikaházban tekinthető meg. Egelőre az eredeti dokumentum őrzési helyét nem sikerült kideríteni.

²⁶ MOL, P 623. A Széchenyi család iratai. II. kötet. 29. szám. Domus et fundi Soproniensis. D Acta alodia ad S. Joannem in suburbio et aliud extra portam Viennensem concernentia (179). Folio 12. SL, Tanácsülési jegyzőkönyvek (Tjk.), 962/1796.

²⁷ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 7. SL, Tjk. 962/1796.

hogy 3.000 forint kifizetése fejében vendégfogadót (*diversorium publicum*) nyisson. A tulajdonos ezzel a döntéssel megszerezte a cégér alatti fogadóműködtetés jogát (*Schildgerechtigkeit*). A döntéshozók egyetértettek a gróf indoklásával, miszerint a tulajdonában lévő épületnek kedvez előnyös fekvése, hiszen a Bécsi utca egy jelentős főútvonal, amin a Bécsből, illetve a Bécs felé vezető főút melletti helységekből érkező utazóknak át kell haladniuk. Ráadásul az egyetlen, ebben az utcában található, Sas (*Adler*) nevű fogadónak nincs udvara, nem rendelkezik fedett kocsiszínnel, sem a lovak számára tágas istállóval. Az éves vásári és a heti piaci napokon az ideérkező, és a piac helyszínétől távolabb fekvő fogadókba igyekvő utazóknak azzal a kellemetlenséggel is szembe kell nézniük, hogy az Ikva-hídon feltorlódó kocsik miatt sokat kell várniuk, mire átérnek és útjukat folytatni tudják.²⁸

6. kép: A magazin 19. század végi rajza.
(Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Polán Miklósné felvétele.)

²⁸ Uo. Folio 9–10.

Amade gróf már a következő évben, 1797-ben 8.500 forintért eladta a majort és a hozzá tartozó kertet (*in der Wiener-Gasse, nächst der Sct. Joannis Kirche befindlichen Majerhof, samt dem darin befindlichen Garten*) gróf Széchényi Ferencnek (1754–1820). A jogügyletről 1797. december 27-én tettek bevallást a városi tanács előtt.²⁹ A vételárat Széchényi nem fizette egy összegben. 1797. szeptember 29-én Cenken kötelezvényt állított ki 2.400 forintról, mellyel adós maradt Amadénak „a Bétsi utzában birt és hajadon Jesoviták majorjának hivatott házának meg vásárlásáért” azzal a kötelezettséggel, hogy az összeg után fél évente 5-5% kamatot fizet, majd a háború végeztével a főösszeget is – „jo és kelendő pénzben” – megfizeti.³⁰ Amade gróf titkárnak, Kutassy Józsefnek az igazolása szerint 1798. június 16-án 400 forintos vételárrészt teljesített Széchényi az eladónak.³¹

Széchényi az újonnan vásárolt ingatlant haszonbérlet formájában kívánta hasznosítani. 1798. április 24-én a cenki Gazdasági Bizottság (*Commissio*) a majort (két szobával, egy konyhával, egy spájzzal, egy kamrával és egy pincével) és az ahhoz tartozó kertet évi 102 forint haszonbér fejében két évre árendába adta Matthias Klugnak. Az összeget évi két részletben kellett a soproni uradalmi pénztárba befizetni. Klug köteles volt kimérni uradalmi, vagy Sopronban vásárolt borokat. Az eladott borok után akópénz járt neki: ezt minden eladott hordó bor után megkapta, ha a bort soproni akóként 1 forintnál magasabb haszonnal tudta eladni. Az itteni uradalmi magtárban (*Schüttkasten*) elhelyezett értékre is felügyelni kellett. A borkimérésnél figyelembe kellett vennie a helyi előírásokat, ügyelnie kellett az uradalom jogaira, felelősséggel tartozott maga, vagy emberei által okozott tűz- vagy egyéb kárért.³²

Széchényi Ferenc a megvásárolt épületkomplexum egy részében – jogelődje példáját követve – vendégfogadót kívánt berendezni és működtetni. A János-majort (*Johannes Mayrhof*) érintő cégérjog (*Schild-Recht*) elnyerése érdekében a városhoz fordult. Kérelmével 1801. augusztus 16-án foglalkozott a választott község, mely – tekintettel arra, hogy már a korábbi tulajdonos is engedélyt kapott rá – nem látta akadályát a jog megszerzésének.³³ A városi tanács szeptember 28-án adott helyt a kérelemnek, Széchényinek 900 forintot kellett fizetnie a cégér alatti vendéglátás jogáért.³⁴

Az új vendégfogadó (*beim St. Johannis Mayerhof genannt*) haszonbérelője – évi 580 forintért – Matthias Klug és neje, Margaretha lett. Az egy évre szóló szerződést 1801. szeptember 29-én kötötték meg. A vendéglőhöz immáron szabad borkimérési jog (*Schankfreyheit*) tartozott, mely után a haszonbérlők iparüzési adóval tartoztak a városnak. A fogadósnak kifejezetten előírták, hogy a betérő vendégekkel legyen udvarias, a kiszolgálás legyen jó és olcsó. Rendezték a kárfelelősségi viszonyokat is.³⁵ 1804. szeptember 29-től 1805. április 24-ig – az ekkor már Víg parasztnak (*zum lustigen Bauern*) nevezett – vendégfogadónál lévő magtárat (raktárt) Joseph Böhm bécsújhelyi

²⁹ Uo. Folio 12. SL, Tjk. 2357/1797.

³⁰ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 11.

³¹ Uo.

³² Uo. Folio 15–16.

³³ SL, Tjk. 1666/1801.

³⁴ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 23. SL, Tjk. 1944/1801.

³⁵ Uo. Folio 17–18.

polgár bérelte ki 85 forintért az uradalomtól.³⁶ 1807. január 1-jétől Stephan Ettl lett a Víg paraszt árendása. Széchenyi 6 évre, azaz 1812 végéig adta át Ettlnek a vendégfogadót évi 760 forint haszonbér fejében. Az összeget évi négy részletben kellett befizetnie a soproni uradalmi kasznárság pénztárába. Ettl kötelezettséget vállalt arra, hogy a kisebb javításokat (ajtók, ablakok, kályhacsempék, kút, istálló) saját költségén elvégzi. Teljes kártérítéssel tartozott a szándékos vagy gondatlan károkozásért. Amennyiben ő, vagy valamelyik embere elővigyázatlanságából vagy hanyagságából tűz keletkezett, a kárért saját vagyonával tartozott helytállni.

A Szent János-majorban lakó és az uradalomnak pénzzolgáltatással tartozó személyekről Széchenyi Ferenc soproni jövedelmeit összeíró kimutatások alapján rendelkezünk adatokkal. 1802-ben Klug Mátyástól (mint fentebb láttuk) 580 forint árendát kapott az uradalom, a magtár után a „Hirschl és Comp.” 250 forintot fizetett. Házbér címén Rokos(ch) Ferenc kovács 75, özvegy Kremzner (Kremsner) Mihályné 35, Vallner Jakab fazekas 70 forintot adott. Az is kiderül, hogy Ettl már 1803-tól vendégfogadós volt (760 forint). Ebben az évben a magazint Biedermann bérelte 400 forintért. Az 1809–1813 közötti időszakban a fogadót Ettl árendálta (760 forint), házbért Rokosch kovács (75–100 forint) és özvegy Kremsnerné (35–40 forint) fizetett. 1809-ben a magazin után Hirschlertől 400 forint folyt be. Még 1811-ben is Hirschler bérelte a raktárt, de csak Szent György napjáig (100 forint). 1811 tavaszától 1813 végéig Biedermann árendálta évi 400 forintért.³⁷

1806 tavaszára szükségessé vált a fogadó és melléképületeinek a felújítása. Finkoir Ferenc uradalmi mérnök ezért áprilisban árajánlatot kért Jacob Handler kőműves, Heinrich Wallenstein ács, Johann Schäffer lakatos és Georg Ziegler kőkirakó mesteremberektől a szükséges javításokról.³⁸ Finkoir a beérkezett ajánlatok ismeretében tette meg javaslatát május 17-én a Gazdasági Bizottságnak a vendégfogadón, annak régisége miatt szükséges jelentősebb javításokról és az ezekre fordítandó költségekről. Finkoir a felmerülő költségeket két forrásból kívánta fedezni. A haszonbérelő vállalta, hogy a kiadások egy részét (1.889 forint 18 krajcár) úgy finanszírozza, hogy 10%-kal magasabb árendát fizet. A költségek kisebb részét (214 forint 24 krajcár) az uradalom vállalta magára.

Az előbbi csoportba a következő munkálatokat tervezték: 1. A bejárás megkönnyítése végett a bejárati kapu rézsús kialakítása és 2 öllel való eltolása. 2. A túl kicsi lóistálló bővítése: a kapu melletti szín átalakítása istálló (kettős állású) céljára, az egész körbefalazása. A kovács fásszínét ehhez kell kapcsolni, ezzel szemben a vendéglős átengedi a kovácsnak azt a helyet, amelyiken műhely alakítható ki bográr számára. 3. A kapu áthelyezése miatt az istálló és a fogadó között egy nagy üres tér keletkezik, amit a fogadós számára fásszínnek kell kialakítani. 4. Mivel a bejárat a borozóhelyiséghez/söntéshez (*Weinschankszimmer*) és a fogadós lakásához túl félreeső helyen van, ezeket a helyiségeket át kell helyezni a fazekas jelenlegi lakásába; emiatt le kell bontani a válaszfalat a fazekas szobája és az egyik kamra között, majd kialakítani ebből egy nagy söntést. A fazekas kemencéjét le kell bontani, az ottani raktárt részben pin-

³⁶ Uo. Folio 19–20.

³⁷ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. F Oeconomico-miscellanae (179). Folio 78–81., 105–107.

³⁸ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 28–33.

ceként, részben a szolgálólány számára tartózkodási és alvóhelyként kell igénybe venni. 5. A fazekasműhelyt át kell alakítani a fogadós lakószobájának, a vendégszoba vagy a söntés könnyebb fűtése végett egy szabadon álló kályhát kell készíteni vasbádogból. A lakószobát biztonsági okokból el kell látni két vas ablakráccsal. 6. A 4. pontban említett válaszfal lebontásakor a felső emeleten lévő válaszfalat is el kell bontani, majd ezt erős ráccsal (rostéllyal) kell pótolni. Ezáltal két szoba keletkezik, mindegyik külön kijáratral. 7. Az udvar nagyobb tisztaságát elősegítve a kocsisok és más közrangú emberek számára az itt lévő trágyagödörre két fa illemhely létesítése javasolt. 8. Mivel esős időben az udvar a tetőről minden oldalról sok esővizet vesz fel, a teher szállító szekerek nagy hátrányára sok töcsa keletkezik, ezért a kövezeten át egy, a bejárat kaputól a kútig egy 34 öl hosszú és 4 öl széles csatornát kell építeni.

Az uradalom saját költségén az alábbi munkákat vállalná: 1. A fazekasműhely födémszerkezetét megtámadta a penész, ezért azt újra kell rakni és stukatúrozni. 2. A fazekas tűzhelyét meg kell javítani, a konyhát (előteret) újra kell kövezni, az utcán a lábazati kövezetet meg kell javítani, az udvaron lévő kis pincéhez új ajtót kell készíteni. 3. Az ajtók és ablakok berozsdásodott és használhatatlan vasalásait ki kell javítani. 4. A fogadós szobájának (*Würthszimmer*) a négy ablakfélfáját újra kell csinálni a keretek elkorhadása miatt. 5. A kút több helyen megrongálódott láncát meg kell javítani.³⁹

Pap Ferenc teljhatalmú megbízott (*plenipotentarius*) május 19-én Tibolth Mihály gazdasági ülnököt (*assessor*) bízta meg azzal, hogy a Finkoir által benyújtott költségvetést vizsgálja meg, abból kihagyható-e olyan munka, melyet 1807-re lehet halasztani. Tibolth május 22-én tette meg észrevételeit: „*A melly reparatiók projectálva vannak, azok mind szükségesek és ollyasok, hogy azok a projectáltt reformatióval is meg maradnak, mindazonáltal avval a vélekedéssel vagyok, hogy a projectáltt reparatio sub N° 1^a, a gerentsér szobája felső padlásának ujjonnan tsináltatása is abban a categoriába vetethetik, mellyért 10 p[ro]centumot fog a vendégfogadós fizetni, mivel ez, ha reformatio nem történnék, még egy két esztendeig meg maradhatna, 2) mivel stokadoroztatni fog, melly eddig nem volt.*”⁴⁰ Finkoir június 1-jén Sopronban kötött szerződést az elvégezendő munkákról Wallensteinel, Handlerrel, Schäfferrel, június 2-án pedig Cenken Semadam Antal asztalosmesterrel.⁴¹ 3-án összeállítást készített a javításokhoz szükséges anyagmennyiségről.⁴²

Széchenyi Ferenc az 1808. évre a kapu és az istálló tatarozását rendelte el.⁴³ 1812. március 31-én Tibolth szélkárokról értesítette a Gazdasági Bizottságot: „*Ugyan azon fergeteg a Vidám Paraszti majorbéli kováts műhelynek kéményét is le vetette; Handler által meg vizsgálattam, aki is kevés költséggel azt mindjárt meg tsinállya, mihelyt a T[ekintetes] Commissiónak helybe hagyása bé érkezik.*”⁴⁴ 1813. március 19-én Finkoir összeállítást készített a Szent János-majorban szükséges javításokról a Gazda-

³⁹ Uo. Folio 26–27., 34.

⁴⁰ Uo. Folio 34.

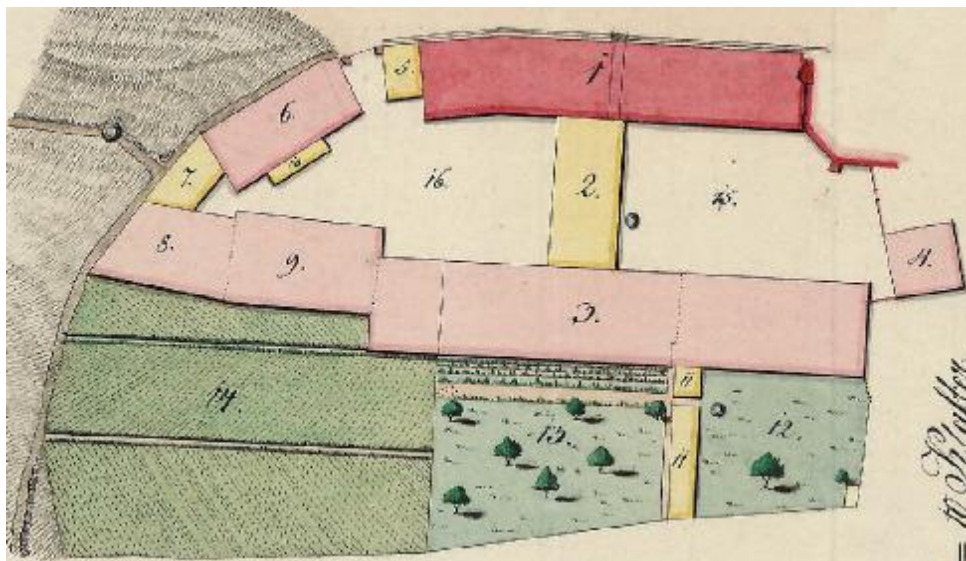
⁴¹ Uo. Folio 35–38. A kikövezést Handlerre bízták.

⁴² Uo. Folio 39.

⁴³ MOL, P 623. X. kötet. Gazdasági iratok. 11. csomó. Gr. Széchenyi Ferenc gazdasági iratai, nyugták, számlák. 10. sz. A nagycentki gazdasági bizottság iratai (450). Folio 102.

⁴⁴ Uo. 11. sz. (451). Folio 186.

sági Bizottság részére. Megállapítást nyert, hogy az egyik konyha boltozata szétrepedt. A kovácsműhely teteje – régisége miatt – már teljesen szétkorhadt, az eső mindenütt beesik patkolóhelyre (*Beshlagbrüke*) és a kovácsműhelybe. A tető kijavítására 6.500 db zsindey, 6.000 db zsindeyszeg és 60 db deszka szükséges. Finkoir egy Renner nevű ács mestert javasolt a munkák elvégzésére.⁴⁵

7. kép: Az épületkomplexum alaprajza, 19. század eleje (MOL). Jelmagyarázat. 1. Vendégfogadó, avagy lakóépület (96 négyszögöl). 2. Fa kocsiszín (33). 3. Magtár és a többi épület alatta (146). 4. Fásszín (16). 5. Fabódé a bejárati kapu mellett (6). 6. Istállók a kovácslakással szemben (32). 7. Szín a kovácsműhelynél (10). 8. Kovácsműhely (30). 9. Kovácslakás (44). 10. Disznóól (4). 11. Kerti lak (Lusthaus) (13). 12. Kert a kerti lak mögött (78). 13. Kert a kerti lak előtt (136). 14. Konyhakert (305). 15. Udvar a templommal szemben (130). 16. Udvar a kovácsműhellyel szemben (127).

Valamikor a 19. század elején készítette el Franz Griéss az „*Aufnahme des Wirtshauses samt Nebengebäude und Garten genannt zum lustigen Bauern in Oedenburg*” címet viselő, észak–déli tájolású alaprajzot a Víg paraszt fogadóról, annak melléképületeiről és a hozzá tartozó kertről. A mérnök feltüntette négyszögölben (1 hold = 1200 négyszögöl) az egyes objektumok területének nagyságát is. Az épületkomplexum összesen 1 hold 6 négyszögöl területet foglalt el.⁴⁶ (7. kép)

A háborús idők nem kerültek el a Víg parasztot sem. 1809. május 29-én Napóleon katonái elfoglalták a várost.⁴⁷ A megszállás miatt a vendégfogadó haszonbérője, a már

⁴⁵ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 42.

⁴⁶ MOL, Térképtár S 83 No. 45.

⁴⁷ A megszállásról bővebben: Krisch András: Sopron a francia megszállás alatt, 1809-ben. SSz. 56 (2002) 91–112. Krisch András: Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban, 1809. Konferencia II. (A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett tudományos konferencia előadásai). Szerk.: Bana József – Katona Csaba. Budapest – Győr, 2012.

említett Stephan Ettl több éven át tartó jogvitába keveredett a várossal. Először 1810. június 29-én írt a városi tanácsnak. Kérelmében elmondta, hogy a francia háborúk idején a szállásolási hivatal (*Einquartirungs Kanzley*)⁴⁸ rendelkezésére francia katonákat szállásoltak el nála. A szállásadás és az ételmezés költségeiről két tételes kimutatást készített. Az egyik 1.321 forint 30 krajcár, a másikon 1.577 forint 46 krajcár szerepel. A kimutatásokat már fél éve benyújtotta a gazdasági bizottságnak, de eddig még egy krajcárt sem fizettek neki. Végül azt a javaslatot kapta, hogy követelésével forduljon a fogadó tulajdonosához, Széchenyi Ferenchez. A gróf szerint a városnak fizetnie kell, a többi vendéglősnek már rég kifizették a követelését. Ettl sérelmezte, hogy már hosszú ideje eredménytelenül várja a megtérítést, pedig nagy szüksége van a pénzre az árenda kifizetésére, borvásárlásra és egyáltalán a vállalkozás folytatására. A városi tanács szeptember 17-én úgy határozott, hogy a városi kasszából a francia katonai szállásolásokért Ettl számára semmit nem lehet kifizetni.⁴⁹ Ettl – kérelmének elutasítása után – Széchenyihez fordult tanácsért.⁵⁰ A gróf 1811. július 18-án válaszolt neki Cenkről. Kifejtette, hogy a város francia megszállásának teljes ideje alatt a szállásolások összes terhét mindvégig nagyobb mértékben viselte, mint egy soproni polgár, vagy háztulajdonos. A városi hatóság egy olyan szabályozást (arányos költségmegosztást) dolgozott ki, hogy a szállásolás terheinek és költségeinek egy részét a vendéglő tulajdonosának, egy részét a haszonbérelőnek, végül egy részét a városi pénztárnak kell viselnie. Nem szeretné, ha a Víg parasztot hátrányos megkülönböztetés érné a többi fogadóhoz (Rózsa, Angyal, Ló, Ökör, Sas stb.) képest. Ennek alapján hajlandó viselni a szállásolási költségnek azt a részét, ami rá mint fogadótulajdonosra esik. Ennél többet semmiképp, annál is inkább mivel raktárát (magazin) és magtárát francia ételmező-raktárnak (*Verpflegs Magazine*) foglalták le, így a fogadót aránytalanul igénybe vették. Azt javasolta Ettlnek, forduljon a tanácshoz azt kérve, hogy készítsessen egy igazságos költségmegosztást, majd a város, a rá eső hányadot utalja ki számára.⁵¹ Ettl július 26-án írt ismét levelet a tanácsnak. Ebből kiderül, hogy a korábban hivatkozott kimutatások közül az első az 1809. június 4. és szeptember 14. közötti időszakra vonatkozik, a másik pedig az augusztus 30. és november 18. közöttire. A franciák tehát 1809. június 4. és november 18. között élvezték a fogadó vendégszeretetét. A tanács augusztus 19-én ismét elutasította a kérelmet.⁵² Ettl nem adta fel. 1812. február 16-án és március 1-jén ismét tollat ragadott, de a tanács mindkét esetben (február 21. és március 2.) fenntartotta hatályában korábbi döntéseit.⁵³ A Széchenyi család levéltárában fennmaradt annak a latin nyelvű folyamodványnak a töredéke, melyet az ügyben az uralkodóhoz intéztek.⁵⁴

A francia megszállással kapcsolatban fennmaradt egy érdekes szomszédjogi vita is. Lorenz Fruhstuck soproni polgár (Rózsa utca 8.)⁵⁵ 1811-ben levelet írt Széchenyi

⁴⁸ Későbbi levelében: *Einquartirungs Commission*.

⁴⁹ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 44–45. Tjk. 2849/1810.

⁵⁰ Uo. Folio 58.

⁵¹ Uo. Folio 59.

⁵² Uo. Folio 46–47. Tjk. 2192/1811.

⁵³ Uo. Folio 60–63. Tjk. 376/1812, 476/1812.

⁵⁴ Uo. Folio 64–65.

⁵⁵ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 136.

Ferencnek, hogy engedélyezze házán annak az ablaknak a további fennmaradását, ami a Víg paraszt vendégfogadó kertjére néz. Folyamodványában elmondta, hogy 1809-ben az ellenséges invázió idején, ahogy más soproni polgároknál, úgy nála is – Rózsa utcai házrészében (*Haus Antheil*), amelyik a Víg paraszt vendégfogadó mögött található – francia katonákat szállásoltak el. Mivel szobája nagyon sötét és párás volt, a beszállalt katonák nagyon kiabáltak emiatt, káromkodtak és keresték az alkalmat, hogy őt bármilyen módon bosszantsák. Éppen abban az időben Jakob Ertl, a gróf egykori tisztje [kasznárja] volt nála bort vásárolni. Elmondta neki, mennyire nagyon bosszantják a francia katonák a szállás miatt. Ertl azt javasolta neki, hogy a falon keresztül töressen ki egy ablakot a Víg paraszt kertjére. A szobába így több fény és levegő fog jutni. Az ablakot lássa el vasráccsal. Ertl felhívta a figyelmét arra is, hogyha egyszer a Széchenyi-uradalom ennél megnyitott ablaknál épületet akar majd emelni, az ellen ő semmilyen kifogást nem tehet. Ertl javaslatát megfogadva kőművesével ablakot töretett a falon. Az ablakra vasrácsot rakatott. Hosszabb idő is eltelt, és senki nem szólt az ablak ellen. Egyik alkalommal két városi tanácsos (Wagner és Leitner) jött hozzá az uradalom egyik tisztjével. Az ablakot megvizsgálták és arra jutottak, hogy azt senki kárára sem lehet meghagyni, így egyedül a grófon múlik, engedélyezi-e fennmaradását.⁵⁶ Széchenyi Ferenc nem adott helyt a kérelemnek, ezért 1811. augusztus 4-én Fruhstuck kötelezettséget vállalt, hogy a major kertje felé néző ablakot berakattja.⁵⁷

1814. december 31-én Széchenyi Ferenc Cenken felosztotta három fia között – a hitbizományok kivételével – birtokait. A birtokosztály során a „*sopronyi Sz[ent] János major*” gróf Széchenyi Lajosnak (1781–1855) jutott.⁵⁸ Lajos 1832-ben szomszédi joggal megvette özvegy Schreyer (Schreier) Mihályné házát 3.700 forintért. A gróf az így összesített épületkomplexumot az 1850-es évekig bírta, amikor is azt Wich János szerezte meg.⁵⁹

1832-ben, a Schreier-féle ház megvételével összefüggésben kisebb változás történt a major és a szomszédos Szent János-templom telekhatárát illetően. A földdarabcsere Széchenyi Lajos nevében Glozer József uradalmi kormányzó kezdeményezte a tulajdonos soproni társaskáptalannál. 1832. április 15-én írt levelében előadta, hogy a két uradalmi ingatlan félkörívben körülöleli a templomot. A két grófi ingatlan közti átjárhatóság céljából az uradalom telekcserét kér a társaskáptalantól. Glozer a templommal határos két, a sekrestyétől jobbra és balra elterülő kis földdarabot ajánlott fel az egyháznak. A levélhez egy helyszínrajzot mellékel. A rajzon Hild építőmester szignója szerepel, írásképe és stílusa alapján egyértelműen Ferdinand Hild soproni építőmesterről van szó. Az uradalom az a) jelű, $5 \frac{1}{3}$ négyszögöl nagyságú, a majorhoz tartozó fásszín melletti üres területet kérte – átjáró céljából. A cserébe felajánlott területeket b)-vel ($2 \frac{5}{6}$ négyszögöl) és c)-vel ($4 \frac{1}{4}$ négyszögöl) jelölték. Az uradalom tehát $5 \frac{1}{3}$ négyszögölnyi, egybefüggő területet kért két földdarabért, melyek nagysága

⁵⁶ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 66., 68.

⁵⁷ Uo. Folio 67.

⁵⁸ MOL, P 623. I. kötet. Nevezetesebb családi iratok. 4. szám. Szerződés a család tagjai között. F Acta divisionem bonorum inter comites Ludovicum, Paulum et Stephanum Széchenyi consensu viventis patris C. Francisci Széchenyi institutum concernentia (18). Folio 29.

⁵⁹ Thirring Gusztáv: A Széchenyi-család soproni házai. In: SSZ 3 (1939). 5–6. sz. 295. Uő: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 145.

együtt $7\frac{1}{12}$ négyszögölt tett ki. Mivel a Schreier-ház nyugati melléképületeinek nagy részét le kívánták bontani, a templom és sekrestye védelme érdekében az uradalom ígéretet tett, hogy saját költségén kőfalat épít a vörös színnel jelzett vonalon.⁶⁰ A szerződéskötésre június 2-án került sor. Juranits Antal püspök 6-án erősítette meg a cserét rákosi kastélyában.⁶¹ A felek július 13-án tettek a jogügyletről bevallást a városi tanács előtt.⁶² **(8. kép)**

8. kép: Hild Ferdinánd helyszínrajzának részlete a fogadóról és a templomról, 1832 (MOL).

1832. január 20-án Glozer uradalmi kormányzó a Víg paraszt üzleti érdekeit sértő kurtakocsmá megszüntetése végett írt kérelmet a városi tanácshoz. Peresztegen kelt levelében előadta, hogy a Víg paraszt jelenlegi bérlője, Johann Herbst azzal a panasszal fordult Széchenyi jószágigazgatóságához, hogy a fogadó egykori haszonbérlője, Stephan Ettl soproni polgár és háztulajdonos a városi tanácsnál kérelmet terjesztett elő annak érdekében, hogy a magisztrátus engedélyezze számára, hogy az újonnan vásárolt házában, amelyik közvetlenül a Víg paraszttal szemben fekszik, vendéglátással foglalkozhasson. Herbst szerint ez nem csak a jelenlegi bérlőnek okozna jelentős kárt, hanem jelentősen megrövidítené az uradalom bevételeit is. Glozer a gróf nevében ezért arra kérte a tanácsot, hogy Ettl kérését ne engedélyezze az alábbi okokból. Sop-

⁶⁰ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 74–75.

⁶¹ Uo. Folio 76–77.

⁶² Uo. Folio 78–80.

ronban már enélkül is van 14–15 vendéglő, amelyek jelentős költséggel és kifizetéssel szereztek meg maguknak a jogosultságot, évente jelentős adót fizetnek, emellett viselniük kell a katonaság beszállásolási költségeit, ami alól a vendéglátókat (*Tracteur*) mentesítették. Ezek a vendéglátók nem csak ételt főznek, hanem bort is mérnek végig az utcán; akik ételt nem is vesznek náluk, borhoz és sörhöz hozzájutnak, mert a traktálók bort is árulnak, a fertályhét (*Quartalwochen*) alatt. A kérelmező, Ettl – aki jelentős vagyonát éppen a Vig paraszt fogadónak a több mint 30 éven át tartó haszonbérletére által szerezte – nem igazán hálás az uradalomnak, amelyik őt jelentéktelen árenda fejében sok éven át meghagyta. Ráadásul a jelenlegi bérlő nyilvánvaló kárára vendéglátóként lép fel, mégpedig főként fuvarosok számára, akiknek a kosztjon kívül bort, szénát, zabot és kukoricát kínál, következképp egy valóságos vendéglőt akar kialakítani. Emiatt már beperelték és megbüntették. Hosszú árendás időszaka alatt ő maga haszonbérlekként – ahogy az a jegyzőkönyvekből kitűnik – gyakran pereskedett minden évben a kár miatt, mely a vendéglátók és a borkimézők miatt érték, illetve abból keletkezett, hogy ezek a személyek egész éven át ételt kínáltak; meg is büntették őket. A jószágkormányosság a fentiek alapján arra kérte a tanácsot, hogy Ettl kérelmét utasítsák el, és az amúgy is fölösleges vendéglátók számát ne gyarapítsák.⁶³ A városi tanács 1832. február 6-án tartott ülésén foglalkozott Ettl és neje, Theresia kérelmével. A házaspár Bécsi utcai házukban kifőzésre és vendéglátásra kért engedélyt. A döntéshozók mindkét fél álláspontját figyelembe véve úgy határoztak, hogy miután a kérelmező egyébként is nem sokkal korábban kapta meg a terménykereskedés jogát, így kérésének nem adnak helyt.⁶⁴

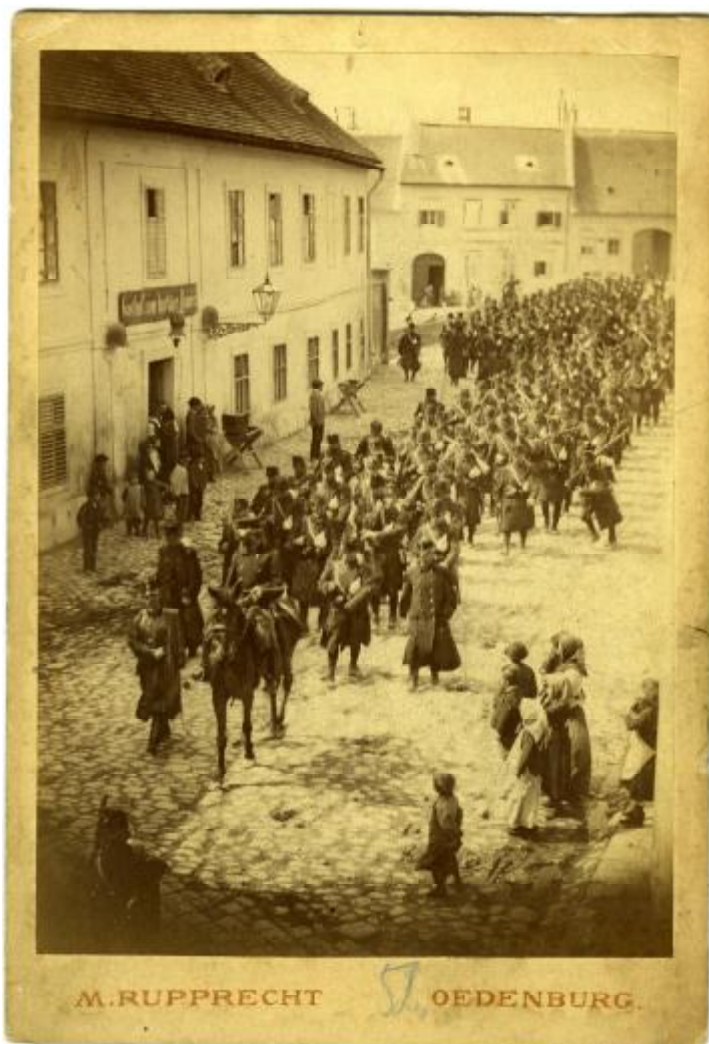
A vendégfogadóról és melléképületeiről 1839 utolsó napjaiban részletes leltárt vettek fel.⁶⁵ Összeírták mindazokat az ingóságokat, amelyek átadásra kerültek a haszonbérló, Michael Witzmann (Waitzmann) részére. Az inventáriumot 1840. január 1-jén írta alá Witzmann, a hitelességet a városi hatóság részéről Ignatz Raffensperger tanúsította. A fogadó falán, a középső bejárati ajtó fölött egy tábla állt, rajta felirat: „*Gasthof zum lustigen Bauern*”, két bádóg borcégérrel. A bejáratról jobbra helyezkedett el a vendég(fogadó)szoba (*Gastzimmer*), benne egy nagy bádótkályha állt füstelvezető csővel. Mellette volt a pince (*Kellnerrey*), melynek egyik ablaka a fogadószobára, másik az udvarra nézett. Egy ajtó vezetett innen a konyhába. Innen ajtó nyílt az udvarra, valamint a jobb oldali és a bal oldali spájzba. A konyha mellett helyezkedett el az ebédlő (*Tafel Zimmer*), benne öntöttvas kályha (*Gubofen*). A folyosóra ajtó vezetett, ahonnan az udvarra lehetett jutni. A haszonbérló lakását az utcai bejáratról balra alakították ki. A folyosóról nyíló egyik szobájának fűtését zöld színű cserépkályha (*Kachelofen*) biztosította. A szobából lehetett megközelíteni a konyhát, onnan pedig az udvart. A második szobában szintén zöld cserépkályha állt. A földszinten volt még a személyzeti szoba (*Dinstboden Zimmer*) is. Az emeletre falépcső vezetett fel. Az emeleti folyosó mindkét oldala téglával volt kirakva. Jobb oldalt vasból készült kandallóajtót írtak össze. Az emeleten hat szoba került kialakításra. Az 1–3. számú szobák fűtésére vaskályha szolgált, a 4–5. szobákat egy-egy zöld cserépkályhával láttak el. A

⁶³ Uo. Folio 71., 73.

⁶⁴ Uo. Folio 72. SL, Tjk. 516/1832.

⁶⁵ MOL, P 623. X. kötet. 11. csomó. 8. szám. Leltárak, összeírások. (450). Folio 34–37. *Inventarium zum Gasthof zum Lustigen Bauern in Jahre 1839.*

4–6. szobákhoz egy közös konyha tartozott, tűzhellyel. A folyosón egy kamra és egy kettős illemhely (*Retirade*) kapott helyet. A padlásra falépcső vezetett fel, a padlásajtó vasból készült. Az épület tetejét cserép fedte, és bádogból való esőcsatorna övezte. Mind a tíz tetőablakot félkör alakú vasajtócska zárta. Az épületegyüttest egy másik bejáraton keresztül – a Bécsi utcán felfele, a Szélmalom tér felé – is meg lehetett közelíteni. A kétszárnyú bejárat kapu fölött két, bádog borcégér lógott. (9. kép)

9. kép: A Vig paraszt épülete a 19. század vége felé.
(Soproni Múzeum Fotóarchívum 6887., Bolodár Zoltán reprodukciója.)

A bejáratától jobbra helyezkedett el a zsindegyházzal fedett istálló. Utána következett a faraktár, mely Tóth Kováccsal közös használatú volt. Egymás mellett négy lóistálló állt. A magtárnak – melyet egy Stöbner nevű zsidóval közösen használtak – kőlépcsője volt. Az udvaron egy nagy kocsiszín helyezkedett el. Falépcsője volt, padlását két részre osztották. Tetejét cserép fedte, és bádog esőcsatorna vette körbe. A kertben különböző fák és bokrok nőttek, melyek a haszonbérli tulajdonát képezték. Kút állt itt régi lánccal és vödörrel, valamint egy rozszant, zsindegyházzal fedett kőház (Kögelhaus). A kertből ajtó nyílt a Szélmalom utcára. Az épületegyütteshez még egy pince, három kamra (kettő a háziszolgáé), egy kilenc részre osztott, cserépetetős tyúkól (Hühnersteige) és egy kettős illemhely tartozott. A Szent János-templom mellett utcakapu állt, felette két bádog borcégérrel.

Az inventárium alapján azt mondhatjuk, hogy a fogadó a 18. század végéhez képest nem sokat változott. Csak a megváltozott igényekhez igazították, mint fentebb láthatuk. Az emeleti szobák bizonyára a jezsuita atyák egykori helyiségei voltak. A szobák száma alapján azoknak 2-2 ablaka nyílt az utcára. A kút ma is megvan, a felső udvarra vezető lépcsőtől kelet felé, közvetlenül az épület mellett.

A Maria Josephinum épülete

Thirring Gusztáv művében az egykori Vig paraszt épülete és a hozzá tartozó telek is 1898-tól már a Maria Josephinum egyesület birtokában van.⁶⁶ Új, korszerű épületet kívántak emelni a testi hibás, sérült gyermekek gondozása céljából. Lebontották az egykori 13 tengely szélességű, emeletes fogadót, a mögötte elhelyezkedő kocsiszínt és a magazinépület földszinti és emeleti részeit. Utóbbi esetében az alsó udvar szintjéről nyíló boltozott fölkéket meghagyták, a magazin déli falát támfalként hasznosították. Az új épület nem terjedt túl homlokvonalaiban a régi épületen, viszont az új rendezési tervet figyelembe véve 3–6 méterrel délebbre építették meg. A Soproni Levéltárban fennmaradtak az épület tervrajzai. Összesen 6 db, Schármár János építész jegyezte azokat 1904-ben.⁶⁷ Kubinszky Mihály részletes elemzését adja a terveknek és az épületnek.⁶⁸ „A kétszintes, oldalralizált épület homlokzata a városba érkezőnek megőrizte a gótikus johannita templomra a rálátást, és egyben alkalmazkodott a készülő szabályozási terv kissé merev utcavonalához. Az épület értéke a tiszta alap-

⁶⁶ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 145. Meg kell jegyezni, hogy Thirring művében a területen 4 telek szerepel. A 19. században végig állt a 7. számú épület, csak az új épülettel kapcsolható össze lebontása, annak elkészülte után ez hamarosan megtörtént. Vö. 46. és 47. jegyzettel! A 9–11. szám takarja a jezsuita rendházat, majd Vig paraszt vendéglőt. A Szélmalom u. 10. szám pedig az egykori kovácsműhely és istálló épületét jelenti. Azt is meg kell jegyezni, hogy Thirring a tulajdonosok felsorolásakor bizonyára téved. A Kreamsner család a 18. század 2 felétől folyamatosan szerepel a területen egészen 1885-ig. Viszont hol a Bécsi u. 7., hol a Szélmalom u. 10. alatt. Azt is tudjuk a fentebbi adatok alapján, hogy a Széchenyiek 1832-ben megvásárolták a 7. sz. alatti Schreyer/Schreier-házat. A Soproni Múzeum Sztornó-gyűjteményében őrzött egyik kéziratos térképen (ltsz. nélkül) a Szent János-templomtól délre eső terület a Bécsi u. 7. szám alatt szerepel, a Bécsi u. – Szélmalom u. találkozási vonalában álló épületek a 10-es szám alatt láthatók. A 10-es szám csak a Szélmalom utcára vonatkozhat. A 7–9. házszám nincs feltüntetve, a Vig paraszt fogadó tömbje lehet csak ezen a számon.

⁶⁷ A Mária Jozefinum pincésintjének tervrajza 1904. Az oldalralizáltak alá nem készült pince. A Mária Jozefinum földszintjének tervrajza és a telek helyszínrajza a korábbi épületek feltüntetésével 1904. A Mária Jozefinum emeletének tervrajza 1904. A Mária Jozefinum épületének metszetrajzai 1904. A Mária Jozefinum utcai homlokzatának színezett tervlapja 1904. A Mária Jozefinum utcai homlokzatának tervlapja (tus) 1904. Valamennyi: SL, APOe Fasc. I. No. 5189/904

⁶⁸ Kubinszky: im.: 15.

rajzi elrendezés, amelyet ma is oktadni lehetne: a bejárat az épület tengelyében álló lépcsőházhoz vezet. A „vezérsíknak” tekinthető emeleten hátsó folyosóról középen négy apáca hálója nyílt. Ettől egyik oldalra (a templom felé) a leányok tanulószobája, nappali szobája és 12 ágyas hálóterme, a másik oldalon, hasonló elrendezésben, a fiúké helyezkedett el. A földszinten ruharaktár, orvosi és betegszoba, iroda és fogadószoba sorakoztak rendre. Érdekes az emelet kapcsolata a kápolna kórusához.”

Az építkezés meghagyta a telek nyugati végében álló épületeket, melyeket már korábban ismertettünk. Ezek 1926-ig álltak fenn, ekkor életveszélyes voltak miatt lebontották őket. Új kerítést is terveztek, de ez nem valósult meg. A mai kerítés a korábbi épületek homlokzatait rejtí magában.⁶⁹ Az egykori magazin alsó szintjének középtengelyében, az új épület lépcsőházával szemben lépcsőt nyitottak az alsó udvarra a jobb közlekedés érdekében. Ezt a lépcsőt a kutatás során sikerült föltárni, mert a 20. század 2. felében, már az államosítás után salakkal betöltötték (11. szonda).

Ezt követően az épületen egészen 2005-ig nem történt lényeges változás a szükséges karbantartásokon túl. Magánkézbe kerülésével belső tereit felosztották, lakásokat alakítottak ki, tetőtérét is beépítették. Külső megjelenésében lényeges változás nem történt.

A Bécsi u. 7. számú épület

A 4 telekből álló tömbről Mollay Károlytól tudjuk, hogy már a 15. században beépült.⁷⁰ Kevésbé hangsúlyosan, de ugyaninnen tudjuk, hogy a fenti épület helyén is kellett már háznak állnia. Ebből sajnos semmit nem ismerünk. Legkorábbi értékelhető ábrázolása egy 1900 táján készült fotó.⁷¹ Oromzatos épület merőlegesen a Bécsi utcára, csaknem a középtengelyében aszimmetrikus 4 szárnyú ablak, mindkettőt összekötí egy kőből készült kagyló- és levéldíszes szemöldökdísz. Stílusa alapján nem lehet korábbi a 18. század közepénél, második harmadánál. A képről azt is megállapíthatjuk, hogy a szélesebb ablak egykoron ajtóként funkcionált. (10. kép) A Soproni Levéltárban több, 19. századi dokumentum is található az épületről.⁷² A rajzokból egy tipikusnak nevezhető gazdapolgár ház rajzolódik ki. A homlokzat mögött boltozatos szoba, mögötte szintén boltozott konyha állt. E mögött boltozat nélküli szoba, majd kamra, végül kocsiszín helyezkedett el. A telek nyugati felén istálló és fáskamra állt egykor. A Soproni Múzeumban őrzött fotón ezeknek a kamráknak a bontását láthatjuk éppen. Az épületről még azt is tudjuk, hogy a szomszédos, 5. számú házzal az utcafronton egybeépült, homlokzata kissé előbbre ugrott annál. Boltozatának maradványai a Pékmúzeum hátsó falán ma is megfigyelhetők. A ház hátsó traktusa már nem kapcsolódott a szomszéd épülethez, köztük keskeny köz, ún. reichni volt. A rendelkezésünkre

⁶⁹ A bontásra és az új kerítésfalra vonatkozó tervek és iratok: SL, A Mária Jozefinum telkének északi sarkában álló épületek (istállók, pajta, kovácsműhely és lakás) bontási tervrajza és helyszínrajz 1924. APOe Fasc. X. No. 132/924. A Mária Jozefinum Bécsi és Szélmalom utcai tervezett kerítésének rajza és helyszínrajz 1926. APOe Fasc. X. No. 132/924.

⁷⁰ Mollay: im. 101–102.

⁷¹ Soproni Múzeum, Fotóarchívum 3022.

⁷² A Bécsi u. 7. sz. ház homlokzatának átalakítási rajza 1877-ből. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 8052. A Bécsi u. 7. sz. épület keleti falának helyreállítási terve 1891-ből. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9013. Csatorna építési terve 1896-ból a Bécsi u. 7 telkéről. Az építmény benyúlik a Szent János-templom mögé is. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9745.

álló adatok alapján házunkat nem vezethetjük vissza a középkorra, további adatokat csak egy ásatással nyerhetnénk.

10. kép: A Bécsi u. 7. sz. ház. (Soproni Múzeum Fotóarchívum 3022., Bolodár Zoltán reprodukciója.)

Összefoglalás

A Bécsi u. 7–9–11. és a Szélmalom u. 10. telkek története Sopron várossá válásának idejéig követhető vissza. Köszönhető ez frekventált elhelyezkedésüknek; a Babóti kapu közelségének, a Szélmalom utcai vámnak és a johanniták e helyre történt megtelepedésének. A kora újkortól kezdve pedig a jezsuiták alakították ki rendházukat, ami 1674-ig működött itt. Ezt követően a nagyméretű telek inkább gazdasági funkciókat kapott (jezsuita major, Víg paraszt fogadó). A 20. század elején épült Maria Josephinum intézet már egy nagyvárosi épület hangulatát árasztotta inkább, a szőlőművelő-iparos negyedben nem szokványos teleknagyságával és homlokzatával inkább egy megakadt fejlődés rekvizituma.

Épületeink történetének feldolgozottsága közel sem arányos. Nagyon hézagosak az ismereteink a jezsuiták építkezéseinek fél évszázadáról, de ugyanezt mondhatjuk el a Szent János-templomról is. Utóbbi déli, délnyugati oldalán csak egy tervszerű ásatás tisztázhatja az egykori johannita–jezsuita rendház történetét, a templom egykori barokk sekrestyéjének helyét, Draskovich püspök kriptájának részleteit, valamint a 13. századi alapítású épület legkorábbi elemeit. Ez leginkább falkutatással érhető el, a meglévő források gondos áttanulmányozása mellett.

I. A templom és az iskola története

A 19. század első harmadára a város védelmét biztosító várfal előtt húzódó várarak a mai Várkerület vonalán szinte teljesen beépült. Még beépítetlen telkek, bástyakertek főleg a Színház utcában voltak, illetve a későbbi Széchenyi tér északi térfala nem épült még be ebben az időben. Martin Hasenauer mérnök 1831-ben készült helyszínrajzán még állt a későbbi Kaszinó helyén a Brückl-bástya, a Széchenyi tér mai házainak helyén pedig összefüggő bástyakeret látható, melyet egy rámpa metsz ketté, a mai Templom utca vonalában.⁷³

A Templom utca Széchenyi térre való kivezetése, rendezése az 1850-es évek elején indult el. Az 1851-es állapotot ábrázolja Franz Janke várostervező mérnök (Stadt Ingenieur) helyszínrajza,⁷⁴ amelyből kiderül, hogy az utca folytatásához el kellett bontani két meglévő épületet, valamint a Brückl-tornyot. Először (1857 körül) Georg Unger tervei alapján gótizáló stílusban felépül a reáliskola,⁷⁵ amely megadja az utcanyitási fő vonalát, majd 1864-ben Hild György készíti el a Templom utca 25. és 27. számú lakóházak terveit.⁷⁶ 1870-es keltezésű a Kaszinó épületének terve, melyet Ludwig Wächtler bécsi építész tervezett neoreneszánsz stílusban.⁷⁷

1869-ben a Templom utca 23. szám alatti telek helyén a Posztósok bástyája (bástya kertje) állt,⁷⁸ melyet az izraelita hitközség a soproni Posztósok Céhétől vásárolt meg négy évvel később. A városban már 1852-ben önálló izraelita iskola működött, a hitközség 1858-ban alakult meg, Horschetzki Róbert elnök vezetésével.⁷⁹

Az 1867. évi XVII. törvény mondta ki a zsidók emancipációját. A törvény hatályba lépése után a zsidóság egyetemes gyűlést tartott, az ott hozott határozatok a hazai zsidóságot két pártra osztották: „status quo ante”, valamint „ortodox” irányra. A soproni anyahitközség a status quo ante (neológ) irányvonal mellett maradt, míg a közönség másik része az ortodox hitközséget hozta létre. Sopronban a szakadásban jelentős szerepe volt annak a vitának, miszerint az almemor (centrálisan elhelyezett, körülkerített és néhol kupolával fedett emelvény a zsinagógában, amely eredetileg a Tóra-felolvasás céljaira szolgált⁸⁰) a frigyláda előtt legyen-e, vagy a templom közepén.⁸¹

Az anyahitközség templomépítési szándékának megvalósításában egy tragikus véletlen segített. Rosenfeld Jakab 1871-ben az Aschaffenburg melletti vasúti szerencsétlenség következtében életét veszítette. A katasztrófa helyén végrendeletet készített,

⁷³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), Sopron Város Levéltára (=SVL) SvT 39.

⁷⁴ SL IV. B. 1412. Sopron város Építészeti Hivatalának iratai, „Szakál anyag”. 1.

⁷⁵ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században, Bp., 1988. (továbbiakban: Winkler 1988.) 85.

⁷⁶ Winkler 1988. 211.

⁷⁷ Winkler 1988. 112.

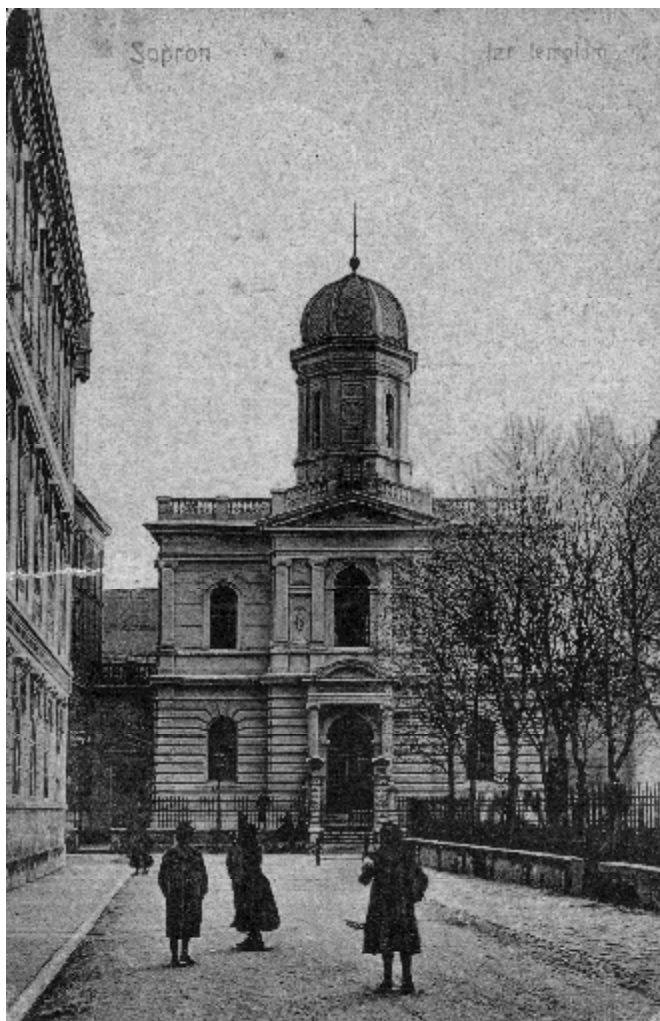
⁷⁸ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941. 23.

⁷⁹ Randolph M. Braham: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, Bp., 2007. 928.

⁸⁰ Újvári Péter szerk.: Magyar Zsidó Lexikon, Bp., 1929. 29.

⁸¹ Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban a legrégebbi időktől a mai napig, Bp., 1896. (továbbiakban: Pollák 1896.) 241–244.

melyben 20.000 Ft-ot hagyott a soproni hitközségnek templomépítés céljára, valamint szegény tanulók ösztöndíjának finanszírozására. Tetemét 1871. augusztus 29-én helyezték Sopronban örök nyugalomra.⁸²

1. kép. A neológ zsinagógát ábrázoló képeslap 1921-ből (SL XV. 33. Képeslap-gyűjtemény)

A neológ izraelita templom első, nagyvonalú terveit a 36 éve Sopronban dolgozó, 77 éves Handler József építőmester készítette 1873-ban. Sajnos ez a terv az 1873-ban kitörő pénzügyi válság miatt nem valósult meg, a tervek elvesztek. Bár Handlernek a

⁸² Pollák 1896. 242.

városban ekkor már több mint 60 épülete épült,⁸³ a hitközség mégis a fiatal, Sopronban még alig ismert Schármár János építész bízta meg az újabb tervek elkészítésével. A 34 éves, Bécsben tanult építész Templom utcai neológ zsinagóga terve⁸⁴ a bécsi korai neoreneszánsz egyszerű antikizáló stílusában készült. A szabadon álló, zárt tömegű templomépület kedvező arányú főhomlokzatát timpanonnal lezárt középrizalit tagolta. Az 1874-ben készült, engedélyezett tervek alapján az épület 1876 augusztusára valósult meg. A zsinagógáról készült képeslap tanúsága szerint a bejárat fölötti középrizalit három ablaka helyett csak egy épült meg középen, a szélső félpillérek közötti mezőkben szőlőfürtöt utánozó homlokzatplasztika jelent meg (1. kép). A húsz éve elbontott Brückl-torony a templom bejárata előtt állt, az új épület így visszaidézte annak sziluettjét, vertikális jellegét. A templom építése kb. 25.000 Ft-nyi költségből valósult meg, a jötevő adományozó Rosenfeld Jakab nevét, emlékéét márványtábla hirdette a bejáratnál.⁸⁵

Az imaház ünnepélyes fölvatása 1876. szeptember 8-án délután történt, melyről másnap a *Sopron – Sopronmegye Hivatalos Közlönye* a „Helyi és megyei hírek” rovatában rövid hírt közölt.⁸⁶ A szeptember 15-i számban a lap már részletesebben beszámolt az eseményről, így megtudhatjuk, hogy Dr. Jellinek Adolf bécsi rabbi ünnepélyes beszédét igazi ékesszólással mondta el, az ének részeket pedig Moor Rafael győri főkantor énekelte kitűnő hangon és bensőséggel. Az izraelita imaház fölvatásán szép számú közönség vett részt, jelen voltak a hatóság képviselői is. A program német nyelven folyt, az ünnepély végén pedig a jelenlévők elénekelték a himnuszot.⁸⁷

A zsinagógától finoman eltartva, a Templom utca folytatásában a Fegyvertár utca 5. szám alatti új iskolaépület jelenik meg az 1874-es terveken. A kétszintes iskolaépületet a Templom utcai homlokzaton 6-3-6 tengelyes ablakkiosztással, középen timpanonnal rajzolta meg a tervező. A válság következtében pénzügyileg teljesen kimerült hitközség az iskola tervének megvalósítását jobb időkre volt kénytelen halasztani. Sopron „város közönségének képviselője” 4000 forintnyi segílyt szavazott meg az építkezés támogatására, így segítve a városképileg jelentős helyen lévő romos bástyatelek színvonalas beépítését, a Templom utca képének mielőbbi rendezését.

A város a segíly folyósítását két részletben kívánta megfizetni. Az első 2000 forintnyi összeget a telek megvásárlásához, valamint a várfal-rom elhordásához, az imaház felépítéséhez kötötte. A második részlet feltétele a telek szomszédságában lévő, a hitközség tulajdonát képező Zsolnay-féle ház helyén 5 éven belül új iskolaépület építése volt. 1881-ben a város kötelezi a hitközséget a Zsolnay-féle házban lévő udvari lakások kiürítésére, a földszinti rész tatarozására.⁸⁸ Az épületben működött az izraelita

⁸³ Winkler 1988. 204–206.

⁸⁴ SL IV. 1403/C. Fasc. XXIV. No. 8508. Schármár szerzőségének kérdését illetően a tanulmány második fele fogalmaz meg új véleményt.

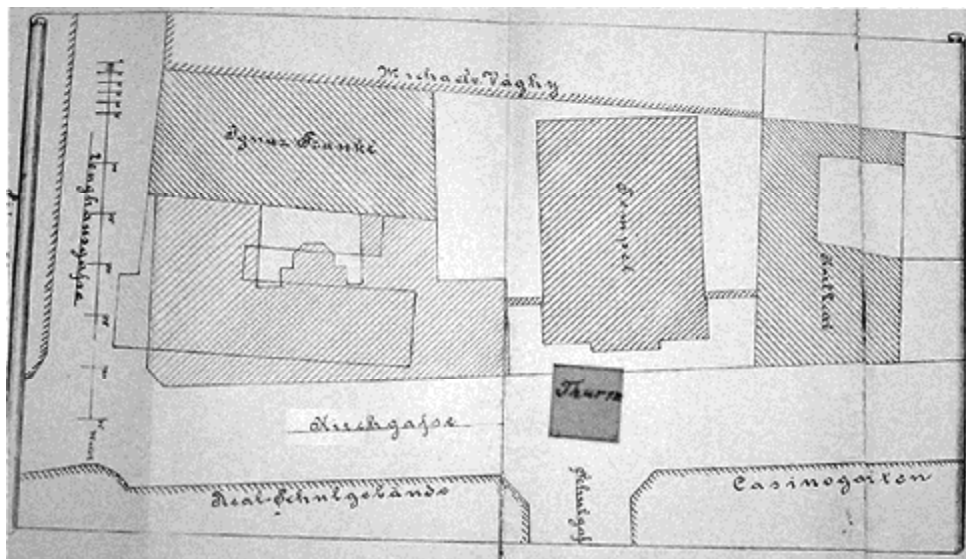
⁸⁵ Pollák 1896. 242.

⁸⁶ SL Sopron – Sopronmegye Hivatalos Közlönye, 6. évf. 36. szám.

⁸⁷ SL Sopron - Sopronmegye Hivatalos Közlönye, 6. évf. 37. szám.

⁸⁸ SL Fasc. XXIV. No. 8525.

népiskola is. 1884-ben készül el az iskola átdolgozott terve, a földszinten a Templom utcára néző négy osztályteremmel, az első és a második emeleten lakásokkal (2. kép).⁸⁹

2. kép. Az iskola és a zsinagóga helyszínrajza, az elbontott Brückl-toronyral

Az építési engedély kérelméhez a hitközség elnöke egy beadványt is csatolt: „Midőn a helybeli izraelita hitközség a hetvenes évek elején azon rég táplált óhajának valószínűsítéséhez látott, hogy az isteni szolgálat méltó helye képen díszes imaházat emeljen, az építő helyül kiszemelt tér egy az elhagyatottság képét nyújtó rom és földhalmaz volt, mely a régi bástyafal omladékaiból maradt fenn” – írja dr. Winkler Adolf ügyvéd, a hitközség elnöke beadványának indító soraiban, melyet Sopron szabad királyi Város Törvényhatósági Bizottságához címzett 1884. május 5-én. A folyamodványban az elnök a város képviselőtől a beígért, hátralévő 2000 forintos segély kiutalását kéri, mely nélkül az iskola építését nem tudnák megvalósítani. A kérelem második pontjában „a többi a városban lakó hitfelekezeteknek hasonló célra fogatosított építkezései alkalmából nyújtott nagylelkű példa nyomán” az építkezéshez téglát és homokot adományozását kérte.

Sopron városának politikai és jogügyi szakosztálya Póda Endre szakosztályi tagot kéri fel a kérelem kivizsgálására, a döntés előkészítésére. Az 1884. szeptember 5-i keltezésű jelentés az ügyben keletkezett iratok alapos áttanulmányozásáról tanúsko-

⁸⁹ Az 1884-ben megépült iskolaépület helyszínrajzán a templom (Tempel) már meglévő épületként szerepel. Az iskolaépület illeszkedik a Templom utca új vonalába, a Fegyvertár utcai oldalon is jelentősen módosult a beépítési vonal. A lebontott Zsolnay-féle ház – melynek kontúrját is ábrázolja a helyszínrajz – a régi beépítést mutatja. Ebbe a régi koordináta rendszerbe illeszkedik az elbontott Brückl-torony sötétebb foltja (Thurm), melyet az 1851-es Franz Janke féle helyszínrajzból emeltem át. A mai Templom utca burkolatában feltüntetett kövezett várfal vonala a római falat mutatja. Gömöri János eddigi kutatása során nem találta meg a Brückl-torony pontos helyét, de feltételezése szerint – az általam közölt rajzzal megegyően – a római várfalon belül volt a helye.

dik. Póda Endre apát plébános „véleményes jelentésében” a 2000 Ft második részlet kifizetését a következő évre javasolja; a hitközség kérvényének második pontját, a téglá és főveny adományozását nem támogatja, mivel „a soproni izraelita hitközségnek népiskolái a legújabb időben keletkezvén azokkal a város távolról sem állhat azon szoros kötelezettségi viszonyban, mint a keresztény hitközségek iskoláival, s mivel a 22.000 lakó közül alig 2.000 tartozik az izraelita hitközséghez” A jelentés említi a „Handler keze által rajzolt tervet”, a Schármár építőmester által készített zsinagóga rajzát pedig az előbbihez képest kisebbnek és kevésbé díszesnek jellemzi.

Az átdolgozott, háromszintes, Schármár János által tervezett iskola és lakóépület építésére a hitközség 1884 júniusában kapja meg az építési engedélyt. November elején már elindulhatott a földszinti helyiségekben az oktatás. Az építkezéshez szükséges 35.000 Ft-ot a hitközségi tagok biztosították, akik pénzükért 700 db 50 Ft-ról szóló kötelezvényt kaptak, 5 % kamattal. Évenként bizonyos számú kötelezvényt kisorsoltak, melyeket az iskola-ház jövedelméből egyenlítették ki. Az iskolaépítéshez Széchenyi László gróf 400 Ft adománnyal járult hozzá.⁹⁰ A zsidó népiskola élen járt a magyarosításban, mely „hazafias tettet” 1893-ban a vallás és közoktatási minisztérium részéről, Gróf Csáky elismerően méltatott.⁹¹ Az 1895/96 iskolaévben dr. Berényi Pál iskolaszéki elnök vezetése alatt már minden osztályban, minden tantárgyból magyarul folyt az oktatás. Ebben a tanévben a népiskolai tanulók száma 212 volt. Az iskolaudvarról egy átjárón, a földszinti folyosó végén egy ajtón keresztül lehetett a templomudvarra jutni. Az épületben lakott dr. Pollák Miksa rabbi, történettudós, az MTA levelező tagja feleségével és három gyermekével, később pedig Lantos Jakab izraelita iskolaigazgató és családja. Itt nevelkedett Pap Károly író is, a főrabbi ismert fia.

1930 májusában a neológ izraelita hitközség a Fegyvertár u. 5. szám alatti iskola- és lakóépülettel kapcsolatban létraállvány felállításának engedélyét kéri, melyet a hatóság május 21-én megad. Az építésvezető Füredi Oszkár építész, lakása a Várkerület 74. szám alatt volt.⁹² A zsinagóga épületével kapcsolatos következő levéltári irat az 1932. július 6-i helyszíni szemle jegyzőkönyvét tartalmazza,⁹³ melyben a városi magánépítési bizottság megállapította, hogy a templom mennyezetének a fáfödémje nagy mértékű lehajlást mutat, a felfüggesztési pontokon a mennyezet vakolatán veszélyes repedések voltak láthatók. A hatóság kötelezte a tulajdonost a mennyezeti födém teljes biztonságának megfelelő terv és statikai számítás betervezésére, illetve a tervek jóváhagyása után a födém elkészítésére. A végzésről értesítést kapott dr. Schönberger Gusztáv városi tiszti főorvos, a neológ hitközség elnöke. Az iratban a födém megerősítésével kapcsolatban további dokumentumok, tervek nem találhatók.

1935. augusztus 9-én a Soproni Izraelita Neológ Hitközség a templom tatarozása miatt létraállvány felállításának engedélyezését kéri.⁹⁴ A kérelem a kivitelezésért felelős szakértőként Füredi Oszkár okl. építésmérnököt nevezték meg. A városban akkoriban sokat foglalkoztatott, ismert építész a neológ hitközség tagja volt. Három

⁹⁰ Pollák 1896. 245.

⁹¹ Pollák 1896. 246.

⁹² SL IV. 1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai 6953/930.

⁹³ SL X.217/932.

⁹⁴ SL X.2/935.

évvel később, 1938. május 28-án – ezen a napon emelkedett törvényerőre az első zsidótörvény – újabb tatarozásra és létraállvány építésre vonatkozó kérelem érkezik,⁹⁵ ezúttal a kérvény mellett a zsinagóga Templom utcai homlokzati terve is szerepel. A tervező Füredi Oszkár építész. Az eredeti, Schármár-féle homlokzathoz képest Füredi kisebb módosításokat végez a homlokzaton. A főhomlokzat emeletén elhagyja a homlokzatszíntételeket (kanellúrákat, a szélső fél pillérek fejezetét, talapzatát), a földszinti és emeleti két oldalsó ablak alatt pedig ablakmellvédeket alakít ki, hangsúlyozva az ablakok vertikális jellegét. Az attika korlát szélső pillérei helyett új „rácsozat” készül (3. kép). A homlokzat felújítás, tatarozás használatba vételi engedélyét a hitközség 1939. február 27-én kapta meg. A felújítás után készült fotón a zsinagóga képe jóval díszesebb, mint a Füredi-féle tervben. A bejárat fölötti fél pilléreken, az osztópárkányok alatti mezőkben, a szélső ablakok mellvédjeiben és egyéb helyeken megjelennek geometrikus, kör és négyzet formájú homlokzati vakolatdíszek, esetleg kerámiák is. A homlokzat a tatarozás után késő historizáló, szecessziós hangulatúvá vált.

3. kép. A neológ zsinagóga fotója az 1938-as tatarozás után (SL XV.31/035. 1 dob.)

⁹⁵ SL X.237/938.

Az 1938-as első, az 1939-es második, majd az 1941-es harmadik zsidótörvény a leg-szabályosabb jogi formulákba öltöztetve fosztott meg embereket alapvető jogaiktól és lehetőségeiktől, azzal az indokkal, hogy az illető „zsidónak” minősül. A törvények a rangsorolt emberi minőségek mesterségesen tagolt világát teremtették meg, ember és ember között minőségi különbséget tettek, ezzel pedig a zsidónak minősítetteket anyagilag visszaszorították, erkölcsileg leértékelték. 1944. március 19-én Magyarországot megszállta a német hadsereg, a miniszterelnök Sztójay Döme lett. Tíz nappal később életbe lépett a zsidóellenes intézkedések első hulláma. Összesen mintegy száz rendelkezésben korlátozták jogaikat. Április 16-án a zsidók vagyonát – ingatlanokat, ingóságokat, értékpapírokat – helyezik zár alá, pár nappal később a zsidó üzleteket és azok árukészleteit foglalják le.⁹⁶ A Templom utcai zsinagóga épületét is megtöltötték a deportált zsidók holmijával. A zsinagógát és az iskola épületét 1944-ben bombatalálat érte.⁹⁷

4. kép. Dr. Pollák Miksa rabbi arcképe (www.holocaust-hungary.hu/pollakmiksa.html)

⁹⁶ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944 II. (Elvett házak, zár alá veett üzletek) SSz. 60, 2006, 36.

⁹⁷ Hiller István–Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1944–1945) II. rész, SSz. 32, 1978, 200–203.

1944. július 5-én, a Déli pályaudvarról deportálták a soproni zsidóságot, közöttük volt a neológ zsinagóga egyetlen rabbija, dr. Pollák Miksa és családja is (4. kép). Az 1800 soproni zsidó deportált közül 1945-ben 183 fő szerepel a visszaérkezett deportáltak és munkaszolgálatosok névjegyzékében.⁹⁸ Az 1945. augusztus 28-án újjáalakult ortodox hitközség kézzel írott jegyzőkönyveit az Aggok Háza megmaradt leltárkönyvében vezették, melyet a neológ templom romjai között találtak meg.⁹⁹

Sopron thj. város tanácsa 1945. augusztus 6-án írott határozatában a Soproni Congr. Izr. Hitközség háztulajdonost felszólítja a Fegyvertár u. 5. és a Templom u. 23. számú házak előtti gyalogjáró 48 órán belüli lezárására, 15 napon belül pedig az épületek megtámasztását, helyreállítását tartalmazó kérelem benyújtására.¹⁰⁰ Az irat tanúsága szerint az épületek utcai része veszélyezteteti a járókelők testi épségét, a belső részei pedig bedőléssel fenyegetnek. Mivel a hitközség a Templom u. 23. számú zsinagórára vonatkozó, a fenti határozatban foglaltaknak nem tett eleget, 4000 pengő rendbírság megfizetésére kötelezték 1945. december 15-én. A tulajdonos a bírságot két nappal később kifizette.¹⁰¹

A Soproni Ingatlankezelő Vállalat 1948-ban létesült. Feladata a város tulajdonában lévő bérházak, valamint a gazdátlaná vált lakóházak kezelése volt. A bérházak államosítása az 1952. évi 4. tvr. alapján 1952. február 15-én történt meg, és ezzel az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében lévő lakóházak száma 1238-ra szaporodott 6051 bérleménnyel.¹⁰² Ekkor került állami tulajdonba a hitközség Fegyvertár u. 5. szám alatti épülete is. A zsinagóga a második világháborúban erősen megsérült, ezért az ötvenes évek elején Sopron Város Tanácsának rendelkezése folytán a hitközségnek az épületet el kellett bontania.¹⁰³

A soproni hitközség 1959. január 29-én kelt levelében a budapesti Magyar Izraeliták Országos Képviselő (MIOK) Irodájának bejelenti, hogy a Templom u. 23. szám alatti, volt templom telkét a Győr-Sopronmegyei Tanács utasítása alapján a Telekkönyvi hatóság pótlólag államosította. Az állami tulajdonba vételt a hitközség egyrészt azért vitatta, mert az ingatlan a telekkönyvi betétben „Templom 4 udvarral, 3 fallal és 2 gazdasági épülettel a Beltelekben” néven szerepelt, így mivel az államosítás templomot ért, az törvénytelen volt. Másrészt, ha a terület államosítása romtelek voltának tudatában történt, az is szabálytalan volt, hiszen az 1952. évi 4. tvr. és végrehajtási rendelete be nem épített telekre nem vonatkozott.¹⁰⁴ A budapesti MIOK Iroda 1959. március 5-én kelt levelében fordul Sopron Városi Tanácsához a panasz továbbításával, kérve az állami tulajdonba vétel felülvizsgálatát, és a telken mindennemű építési tevékenységtől való tartózkodást.¹⁰⁵ Levelüket a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalához is elküldték.

⁹⁸ SL Névjegyzék a Sopronba visszaérkezett deportáltakról ill. munkaszolgálatosokról, 1.

⁹⁹ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1945.

¹⁰⁰ SL IV. 1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai 10.150/1945. V. szám

¹⁰¹ SL X.69/945.

¹⁰² Boronkai Pál: Sopron újjáépítése, SSz. 14 (1960), 16.

¹⁰³ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1959.

¹⁰⁴ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1959.

¹⁰⁵ SL XXIII. 509. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai 14.995/1959.

Sopron Városi Tanácsa Ipari és Műszaki Osztálya 1959. március 16-án kelt válaszelevelében a telek beépítését jogosnak tartja, mivel az a Magyar Állam tulajdonát képezi. Hargitai Nándor osztályvezető hivatkozik a városfejlesztési tervre, amely a belső városrészekben lévő foghíjtelkek beépítését írta elő. Nem ad azonban semmiféle érdemi választ az államosítás jogszerűségét megkérdőjelező felvetésre vonatkozóan. A továbbiakban a hitközséget tájékoztatja arról, hogy a beépítési terv készítése folyamatban van, az építkezés ősszel megkezdődik. Az új beépítésre vonatkozó építési engedélyt a kérelmező Megyei Tanács vb. Tervosztálya 1959. november 28-án kapta meg.¹⁰⁶

5. kép. A Templom utca 23. számú lakóház 1965-ben (Fotó: Diebold Károly, Soproni Múzeum)

A lebontott zsinagóga helyén 1960-ban Winkler Oszkár építész tervei szerint 16 lakásos lakóépület épült, az utcai vonalra telepítve, zárt sorúan csatlakozva a két szomszédos épülethez (5. kép). A szűk udvar miatt csak utcai, ill. átmenő lakások létesültek. A homlokzat szimmetriája az utcai front hossz méretének megfelelő alaprajzi elrendezésből adódott. A kis mélységű loggiák és az eljük helyezett, kis kiülésű erkélyek a homlokzat változatossá tétele céljából készültek.¹⁰⁷ A Fegyvertár u. 5. szám alatti izraelita népiskola hátsó udvari szárnyát elbontották, a nagyméretű épület kis

¹⁰⁶ SL XXIII. 509. 16376/1959.

¹⁰⁷ Winkler Oszkár: Új lakóépületek Sopron belvárosában, SSz. 16 (1962), 292–294.

rizalitokkal tagolt homlokzatát az 1960-as évek elején építészeti karakterétől megfosztva állították helyre.¹⁰⁸

Az 1876-ban épült neológ zsinagóga épülete közel 70 évig ékesítette a Belváros Templom utcai bejáratát. Méltó keretét adta egy fejlődő, a várost számos nagysággal megajándékozó zsidó közösség hitéletének. Eltűnése nem csupán a helyi építészet számára nagy veszteség, hanem tágabb értelemben az egész hazai építészet szempontjából is, hiszen egyike volt a korai neoreneszánsz stílusú zsinagógáinknak.¹⁰⁹

Tárkányi Sándor

II. Megjegyzés a neológ zsinagóga tervéről

Több évtizede már, hogy Winkler Gábor Schármár Jánosról, a kiváló építőmesterről (Kloska 1841–1933 Sopron) szólva megemlítette, hogy a szóhagyomány olyan munkákat is neki tulajdonít, amelyeket csupán kivitelezett, s amelyeknek a tervét brünni, vagy bécsi építészek rajzolták.¹¹⁰ Most ezeknek az eseteknek a sorát egészítem ki egy újabbal: a neológ zsinagóga tervével, amelyet Karl König, a 19. század utolsó harmadának egyik kiváló bécsi építész rajzolt.

Ez a tény nem iratokból derült ki. Karl König tervezte a bécsi Fünfhausban (XV. kerület) a Turnergasse-i zsinagógát, amely 1871–72-ben épült fel, s amely apróra azonos a Templom utcában 1874–76-ban Schármár János által kivitelezett épület első tervével (6. kép). A hasonlóság a képekre ránézve feltűnő, a két terv azonosságát pedig méretek igazolják: soproni zsinagóga kései homlokzatraján a templom szélessége pontosan azonos a Turnergasse-i zsinagóga egy ugyancsak kései alaprajzán mérhető szélességével (7. kép).¹¹¹ A homlokzatok kialakításának azonosságát igazolja a soproni tervhez benyújtott utcakép is, amelyen még nem szerepelnek azok a kisebb módosítások, amelyekkel a zsinagóga homlokzat középrizalitját gazdagabbá tették (8. kép).¹¹²

Karl König (1841–1915) Pozsonyból Bécsbe települt zsidó házaspár Bécsben született gyermeke volt. Kezdetben festőnek készült, majd a bécsi Polytechnikumban (a Technische Hochschule elődjében) és az Akademie der bildenden Künste-n építészeti tanulmányokat folytatott, Friedrich von Schmidt mesteriskolájában. Tanulmányai lezárása után Schmidt ajánlására a Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale hosszabb itáliai tanulmányútra küldte. Tervezési gyakorlatát a bécsi Ring építésében résztvevő építészirodában kezdte. Kiváló rajzi készségére, amelyet

¹⁰⁸ Winkler, 1988. 188.

¹⁰⁹ Winkler 1988. 115.

¹¹⁰ Winkler 1988. 116. A jelenség oka, hogy az engedélyezési terveket akkoriban a felelős kivitelező nyújtotta be az építési hatóságnak a maga aláírásával, s ha azok tervével, vagy kivitelével kapcsolatosan külön nem merült fel kifogás, vagy bármiféle megfontolás, a tervező személyének nem maradt nyoma. A városi középületek esetében az építési szándékot, az építkezés megszervezését és végrehajtását más iratok is rögzítik, a 19.–20. századi középületek tervezőit ezért mindig ismerjük. A zsidó hitközség iratai azonban 1944/45-ben megsemmisültek, építkezéseikről tehát csak annyit tudunk, amennyit a városnak benyújtott iratokból kiderül.

¹¹¹ A soproni zsinagóga engedélyezési tervei (SL IV. 1403/C. Fasc. XXIV. No. 8508.) rossz állapotuk miatt nem tekinthetők meg. A homlokzat, az alaprajz és a metszet szabad kézzel átrajzolt, méretezetlen képe Winkler 1988. 86–87.

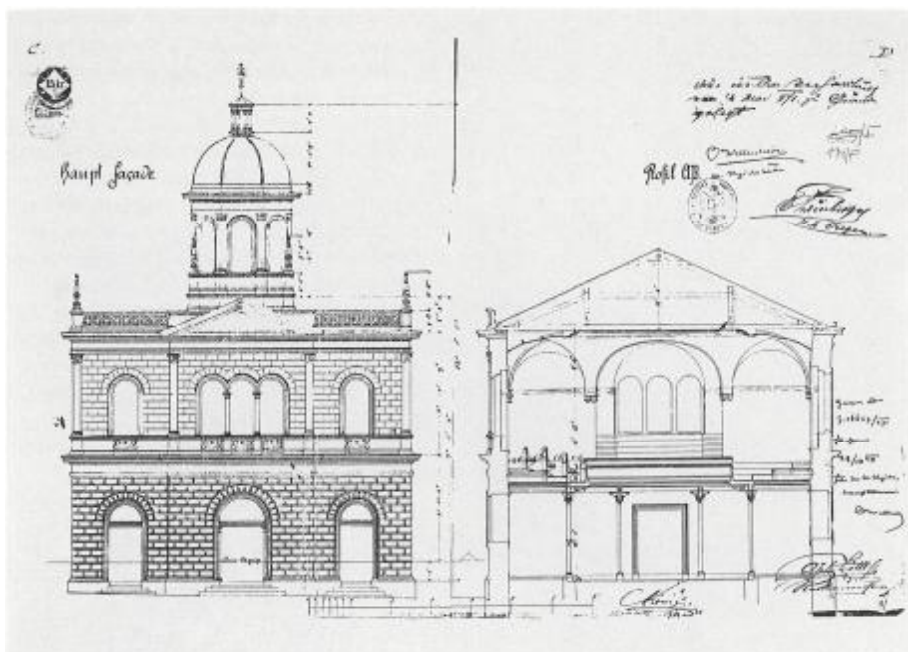
¹¹² A Turnergasse-i és a soproni zsinagóga belső tere nagyrészt azonos kialakítású. Az egyszerű hossztegélyán alaprajzú teret a zsinagógákban megszokott módon három oldalról vasoszlopokra támaszkodó karzatok vették körül, a Tóraszokrény a keleti falon kapott helyet. Különbözött a mennyezet kialakítása a bécsi zsinagógát íves rabciboltozat fedte, a sopronit csupán dísztelen, vízszintes mennyezet.

tervek perspektivikus ábrázolásában érvényesített, Heinrich von Ferstel figyelt fel, s 1866-ban meghívta tanársegédnek a Technische Hochschule általa alapított új tanszékre. Építészeti formatant oktatott. Ferstel halála után (1883) a tanszék vezetője lett, 1901-től pedig a Technische Hochschule rektora. Tervei kezdetben a szigorú historizmus szellemét tükrözték, később, a nyolcvanas évek elejétől a bécsi neobarokk egyik kezdeményezője, s mestere lett. A 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben Karl König a legnevesebb bécsi építészek egyike volt, s elkötelezett ellenfele az Otto Wagner nevével fémjelzett modernebb építészeti irányoknak.¹¹³

6. kép. Bécs, a Turnergasse-i zsinagóga homlokzati képe (<http://raw.at/schwerpunkte/niemals-vergessen/niemals-vergessen-antifaschistischer-rundgang-und-lesung-am-10-11>)

¹¹³ <http://www.architektenlexikon.at/de/311.htm>

7. kép. Bécs, a Turnergasse-i zsinagóga tervrajza

8. kép. Sopron, Templom u. 23. Az első tervváltozat az engedélyezési terv utcaképén (1874)

A Bécs–Fünfhaus-i zsinagóga König első középülete volt.¹¹⁴ Az előváros Fünfhaus zsidói 1868-ban váltak ki a bécsi hitközségből, s alapították meg önálló szervezetüket.¹¹⁵ Zsinagógájuk építése idején, apró egyleti imahelyiségeken kívül csak két, nagyméretű zsinagóga állt Bécsben, a Stadttempel, amelyet Josef Kornhäusel tervezett (1823–1826) és a leopoldstadti Tempel, Ludwig Förster 1854–1858 között készült épülete. Kisebb méretű zsinagógának tehát nem volt helybéli mintája. Karl König épülete egyszerűségével és szigorú neoreneszánsz stílusával hangsúlyosan különbözött a bécsi és a közép európai előzményektől, s a következő években felépültektől is.

A homlokzat kialakításának két mintája nevezhető meg. Az egyik a firenzei quattrocento paloták példája, közülük is Brunelleschi Palazzo Pittijének szigorú félköríves ablaksora, s az Alberti tervezte Palazzo Rucellai, ahonnan a főhomlokzat finom pilasztereit vette; a másik pedig a zsinagóga falvastagságnival előreugró rizalitra támaszkodó homlokzati tornya, amelynek mintái ausztriai protestáns templomok, s amelyek végső soron Gottlieb Nigelli építette „evangelisch-reformiertes Bethaus”-ra (Wien I. Dorotheergasse, 1786–1787) mennek vissza.

Karl König zsinagógájának szigorú neoreneszánsz stílusa nagyon feltűnő, ilyenre a zsinagógák között sem a tervezése idején nincs példa, s később se sok. A stílus választása bizonyára nemcsak König tanultságának tükrö, hanem annak is, hogy az 1860-as évek végén Németországban megjelenő politikai antiszemitizmus a feltűnéstől való tartózkodásra buzdíthatta a megrendelőket.¹¹⁶ A reneszánszot tekintették azokban az évtizedekben a polgári kultúra bölcsőjének, s építészetét a modern városi középületek illő mintájának.

A bécsi zsinagógának van még egy vonása, amely nagyon alkalmassá tette arra, hogy a soproni izraeliták nagyra becsüljék: homlokzati tornyának a kialakítása. Ez ugyanis közvetlenül követi Ludwig Förster soproni evangélikus tornya befejező részének kialakítását. Az evangélikus templom tornyának formáiban a kortársak itáliai, reneszánsz ízt éreztek, s ez követhető Karl König mintaválasztásában is.¹¹⁷ A soproni zsinagóga, amelyet építői nagyszerűen pozícionáltak a Templom utca új szakaszára, azaz a belvárosnak az új, akkor modern épületei közé, s amelynek elhelyezésénél még arra is figyelemmel voltak, hogy a homlokzat az Iskola utca tengelyébe esvén távolabbról is legyen látható, ezzel a toronyvégződéssel vált igazi helyi épületté (9. kép). S ha írott forrás híján nem is tudjuk, hogy a soproni izraeliták, vagy Schärmár János hogyan jutott hozzá Karl König tervéhez, annyi bizonyos, hogy azokkal az apró fogásokkal, amelyeket Schärmár a terv adaptálása során alkalmazott, kiváló művet alkotott.

¹¹⁴ A gazdag életműben templom alig van, a második az 1887–89-ben épült reichenbergi (Liberec, Cseho.) zsinagógáé, amely a Turnergasse-i zsinagóga méretben megnövelt és valamelyest díszesebb kialakítású változata.

¹¹⁵ Pierre Genée: Wiener Synagogen. Löcker: Wien, 1987.

¹¹⁶ A zsinagóga-műfaj irodalmának egyik legfontosabb műve városonként vizsgálta a 19. századi német zsinagógák keletkezésének történetét, s kimutatta, hogy azok stílusválasztása a helyi antiszemitizmusnak a tervezés idején érzékelhető mértékével van összefüggésben. Szerzője közvetlen kapcsolatot mutatott ki az 1866-ban Berlinben az Oranienburg Strasse-n felavatott zsinagóga feltűnően gazdag megjelenése és a politikai antiszemitizmus feltámadása között. Vö. Harold Hammer-Schenk: Synagogen in Deutschland Geschichte einer Baugattung im 19. und 20. Jahrhundert, (1780–1933) H. Christians Verlag, 1981.

¹¹⁷ Moess Jenő: Bécsi műépítészek szerepe Sopronban a 19. század második felében, Sz. 32 (1978), 98.

9. kép. Sopron, a zsinagóga és az evangélikus templom a városképben (Forster Központ Fotótára)

„Az üzletportál tünékeny műfaj. Ahogy változnak az igények, a divatok, ahogyan cserélődnek az üzletek tulajdonosai, úgy épülnek át, cserélődnek a portálok is. Nem az örökkévalóságnak készülnek, sorsuk mindig is összekapcsolódott a kereskedelem felívelésével, hanyatlásával. A portál hú tükre egy-egy korszak kereskedelmi kultúrájának és általános tárgykultúrájának is. Leolvasható róla a készítő szakértelme, munkakultúrája, igényessége – vagy éppen igénytelensége.”¹

A városi élet kényelméhez szorosan hozzátartozik a szolgáltatások sokfélesége, a kínálat sokszínűsége. Az urbánus kultúra velejárói a nyüzsgő üzleti negyedek, bevásárló utcák, ahol kirakat kirakatot ér, ahol régi és új, elegáns és hétköznapi, izléses és harsány üzletek követik egymást. A „város földszintjét” nap mint nap látjuk, a kirakatokat és a benne sorakozó árukat nézegetjük, de közben észleljük és véleményt alkottunk az áruk elrendezéséről, tálalásuk módjáról, az épített környezet minőségéről is. Manapság az üzletek gyakran, szinte évente gazdát cserélnek, bérlők jönnek-mennek, de az előző korokban működő kereskedő családok, vállalkozások sokkal több ideig működtek egy üzletet, így nagyobb figyelmet fordítottak a portálok elkészítésére, igényes eladótér, cégér és alkalomadtán még arculat kialakítására is.

Az 1920-as évekig többnyire faanyagú üzletportálok készültek Sopronban, de a modern építészet megjelenésével az eklektikus, szecessziós és neobarokk portálok mellett a 30-as években, a városban is megjelentek a modern fém-üveg kirakatok. A faportálok tervének megrajzolásában, engedélyeztetésében és kivitelezésében a 19. század közepétől elsősorban asztalosok vettek részt, de a 20. század elejétől – többnyire ahol szerkezet kiváltást, „karcsúsítást” is kellett végezni – megjelentek az építőmesterek által tervezett faportálok is. A modern kirakatok tervezését már többnyire csak építészek, építőmesterek végezheték, az ilyen jellegű építmények tervezésére és kivitelezésére pedig már szakosodott portálkészítő cégek is létrejöttek, főleg Bécsben és Budapesten.²

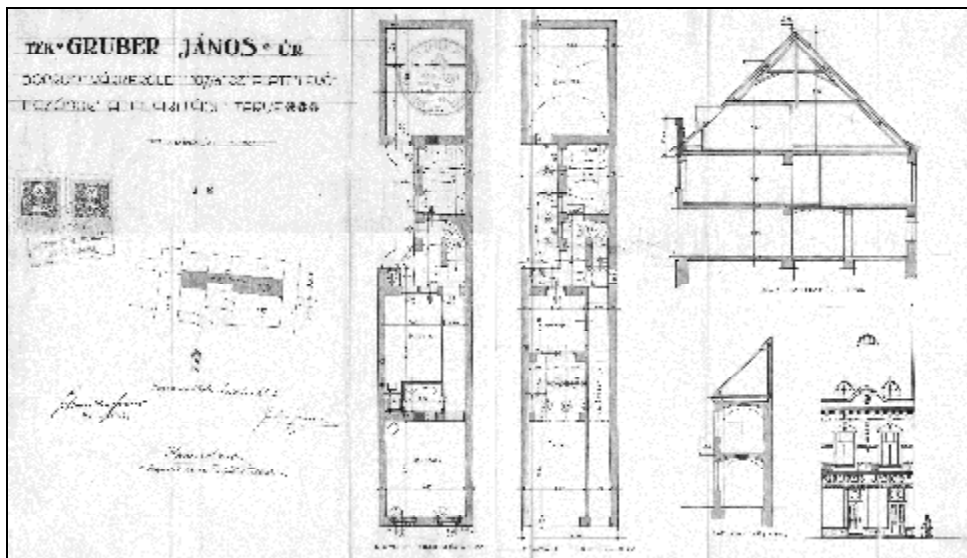
A soproni Várkerületről az 1930-as években készült Diebold Károly-fotókat, az első világháború előtt kiadott képeslapokat szemlélve szinte megelevenedik az egymást érő üzletkirakatok láncolata, ahogy kisebb-nagyobb méretükkel, felirataikkal, napernyőikkel egy lüktető, vibráló, sokszínű utcaképet alkotnak. Mindkét időszak a magyar kereskedelmi kultúra fénykorát jelentette, melyben tervezők és kivitelezők színvonalas alkotásai valósultak meg. A második világháború rombolásai, a magánkereskedelem 1948-as államosítása, valamint az előző korszak magántulajdon- és kapitalizmus-ellenes attitűdje nagy pusztítást végzett ezen a területen, így a 30-as évekből a Várkerületen nem maradt meg igényes üzletportál, csak korabeli fotók és tervek.

Az épület, melyet jelen tanulmányban ismertetek, a Várkerület 107/a szám alatti. Az egykori épület a második világháborús bombázások idején sajnos elpusztult. A

¹ Ferkai András: Üzletportálok, Bp., 1997. (továbbiakban: Ferkai 1997.), 5.

² Ferkai 1997, 23.

keskeny, 5,54 m széles és 29,73 m hosszú, a nagyrondeella jobb oldalán lévő, várfalig húzódo telekről az első adat 1790-ból való,³ ekkor a mellette lévő telekkel (Várkerület 105.) együtt Schönherr Jakab tulajdonában volt. 1810-ben a Várkerület 105. telkét kétfelé osztotta özv. Schönherr Mártonné, és az egyik felét, a Várkerület 107/a-t eladta Damian János nyergesnek. Az 1830-as telekkönyv szerint az ingatlant már Steiner János vaskereskedő bírja, tíz évvel később pedig Kalmár György szerepel tulajdonosként. Feltételezhető, hogy az új tulajdonos 1835 előtt vásárolhatta meg a háromszintes (pincéből, földszintből és emeletből álló) épületet, ugyanis ebben az évben engedélyt kért az épület várfalig történő bővítésére.⁴ Kalmár György római katolikus nemes és vaskereskedő 1817. december 10-én nyeri el Sopronban a polgárjogot, 1842-ben megválasztják külső tanácsosnak.⁵

1. kép. Az épület 1914-es átalakítási terve

Az 1835. szeptember 9-én kelt kérelem mellékleteként benyújtott terven a 39 éves soproni Handler József építőmester neve szerepel, akinek édesapja, Handler Jakab kőműves Kismartonból (Eisenstadt) került Sopronba, itt 1803-ban polgárjogot és céhtagságot nyert. Józsefet 1829-ben vették fel a céhbe, 1835-ben lett soproni polgár, megvalósult házai részben klasszicista stílusúak, részben a Sopronban is tervező bécsi mesterektől átvett neogótikus és neoreneszánsz elemekkel díszítettek.⁶ A Várkerület 107/a épületét egy keskenyebb, majd egy, a telek szélességében egészen a várfalig futó

³ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941. (továbbiakban: Thirring 1941.) 45–46.

⁴ SL XVI. 485

⁵ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848, I. kötet, Bp. 1982, 198.

⁶ Fényes Gabriella: Az orsolyiták zárdájának, templomának és iskolájának építéstörténete, SSz. 61 (2007), 84.

traktussal bővítette, a földszinten a keskenyebb épületrészben lépcsővel, szobával, hátul raktárral, ahonnan a pincelejárát nyílt. Az emeleti bővítés konyhát, szobát és kamrát tartalmazott. A terven a meglévő épület alaprajzainak csak azon részlete van ábrázolva, amelyhez a tervezett bővítés csatlakozik, így az épület korabeli várkerületi homlokzatáról nem kapunk pontos képet (1. kép).

Az 1885-ös telekkönyv szerint a tulajdonos id. Pacchofer Lajos, míg az 1898-as és 1910-es adatok Schwingenschlögel Rikárdné Wappel Anna tulajdonlását mutatják.⁷ 1914. április 22-én Sopron szabad királyi város „Tekintetes Tanácsához” építési engedély iránti beadvány érkezik, melynek kérelmezője Gruber János kereskedő.⁸ Az új háztulajdonos „kis átalakítást” óhajt a Várkerület 107/a számú házán elvégeztetni, valamint a régi faportál helyére „egy ugyanolyan méretekkel bíró” új vasportált kíván felállíttatni. Az átalakítás építész tervezője Schneider Ferenc okleveles építész, aki építőmesteri iparjogi engedéllyel 1916-tól 1929-ig rendelkezett, s ebben az időben az Erzsébet u. 31. szám alatt lakott. 1934 júliusában az iparendélyét megújította, a tevékenységét 1939-ig folytatta az Uszoda u. 6. szám alatt.⁹ A csemegekereskedés új fémportál tervének készítője Kramer Ernő ércportál-tervező és építési vállalkozó, aki iparjogi engedélyét 1914-ben váltotta ki, de 1917-ben már visszamondta vállalkozását.¹⁰

Az ízesen megrajzolt egyetlen terlapon az építész feltüntette a helyszínrajzot, a közel 80 éve bővített földszint és emelet alaprajzát, két metszetet, valamint a számunkra legizgalmasabb részt, a Várkerület felőli homlokzatot. Az alaprajzokból kiderül, hogy valóban csak „kis átalakításról” van szó, hiszen néhány ajtónyílás áthelyezés, ablak- és ajtócsérén kívül az emeleten egy fürdőszoba elhelyezése olvasható le a tervről. Az utcai homlokzat rajzából azonban meglátszik, hogy az épület utcai képét az építtető a kor új divatjának megfelelően, szecessziós hangvételben kívánja átalakíttatni.

A szecesszió az 1890-es években terjedt el Európában, a stílus vezérmotívuma az ívelt vonalvezetés volt. A hangsúlyozott ornamentika előbb a természet formáit stilizálta, majd később absztrakt mintákat hozott létre. Összhatásában az íveltségen kívül a könnyedség, a világos tónusok, a hűvös, tiszta alapszínek használata, a súlypont eltolódás jellemezte. A szecesszió építészeti műveiben többnyire a homlokzat és a belső falfelületek igazodtak a kor divatjához, a tömegformálás és a szimmetria a régi, historizáló alkotásokat idézte. 1905 után az íveltebb formákat az építészetben higgadtabb kifejezés, egyenes vonalokból vagy pont- és négyzetsorokból képzett díszek váltják fel, melyek tiszta síkfelületeket szegélyeztek.¹¹

Schneider Ferenc építész az utcai túlnyúló párkányt megszünteti, helyette középen felívelő, szimmetrikus attikát tervez, a szimmetriatengelyben tulipán motívummal. Az attika íves vonala visszaköszön a padlást bevilágító tető-felépítményeknél. A tervezett emeleti ablakok osztásrendje, nyitás iránya is szakít a régi, hatosztatú, ki-be nyíló elrendezéssel: befele nyíló, fölül bukó kivitelű ablakot tervez az építész. A körbefutó keretezés a nyílás tengelyében megemelkedik, középen ismét feltűnik a tuli-

⁷ Thirring 1941, 46.

⁸ SL X.71/914

⁹ SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 168 d.

¹⁰ SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 166 d.

¹¹ Kubinszky Mihály főszerkesztő: Modern építészeti lexikon, Bp., 1978, 281–282.

pán motívum. A homlokzaton pontokból és négyzetekből képzett sor és oszlop minták, az ablakok osztástengelyében görög minta, alul fűrészfogas homlokzatszín fut végig. A régi faportál helyére tervezett fém kirakat terve 1914. május 3-i keltezésű (2. kép). Kramer Ernő aláírása mellett Nitsch György kézjegye is szerepel a tervlapon. Nitsch György épület- és műlakatos iparendélyét 1899 júniusában váltotta ki, és negyven éven át, egészen 1939-ig gyakorolta szakmáját. Vállalkozása a Széchenyi tér 12. szám alatt működött.¹²

Az üzlet bejáratát szimmetrikusan, az üzlet közepére illesztette a tervező, kétoldalt íves üvegezéssel, 1,10 m mély kirakatokkal. Az épület bejárata az üzlet bejáratával együtt egységes architektonikus kompozícióba lett foglalva, a régi, fából készült vas-tagabb fél oszlopokat filigrán acélprofilok váltották fel. A tulajdonos nevét tartalmazó cégtábla alatt hátulról megvilágított díszüvegezés húzódott. A kihúzható vászonredőny a nyári túlmelegedéstől, tűző naptól védte az üzletet.

Az 1920-as évek elején Sopronban is megjelennek a modern építészet úttörő alkotásai, melyek először az ipari építészetet gyarapítják színvonalas építményekkel. Schármár Károly építész 1921-ben a gyarmatáru-kereskedő Forster részére raktárt épített a Magyar u. 17. szám alatt; Füredi Oszkár építész pedig a Trebitsch-selyemgyár részére 1925-ben tervezett kétemeletes munkás lakóházat a Csengery utca végén. A korai modern építészet harmadik képviselője városunkban Hárs György építész, aki 1930 körül a neobarokk stílusról tér át jó érzékkel a modern építészetre.¹³ Hárs György 1920-ban a budapesti Műegyetemen szerzett építész oklevelet, 1927-ben, 29 évesen Sopronban építési vállalkozásba fogott. Építőmesteri iparjogi engedélyét 1927. május 20-án váltotta ki, majd azt 1936-ban visszamondta. Vállalkozásának székhelye, lakása a Deák tér 36. szám alá volt bejelentve.¹⁴

A Várkerület 107/a számú épülettel kapcsolatban 1930. február 11-i keltezéssel újabb kérelem érkezik, az építtető az új tulajdonos, Hirschl Jenő kereskedő (3. kép).¹⁵ A cég az üzletet a hirdetés tanúsága szerint már legalább hét éve bérelte Gruber János előző tulajdonostól. Az üzlet átalakításának terveit Hárs György építész jegyzi, akinek családi háza 1928-ban épült fel a mai Béke u. 23. szám alatt, modern stílusban.¹⁶ A tervező a szecessziós stílusban átalakított épületet egy igazi modern üzletházzá alakítja át, felvonultatva a modern építészet „vívmányainak” nagyszámú kelléktárát. A terv unikumát, zsenialitását az adja, hogy a meglévő épület utcai részének földemét elbontja, és egy kétszintes belmagasságú, galériás üzletbelső hoz létre, így a viszonylag keskeny üzletbe belépve a korabeli vásárló katartikus térélményt él át.

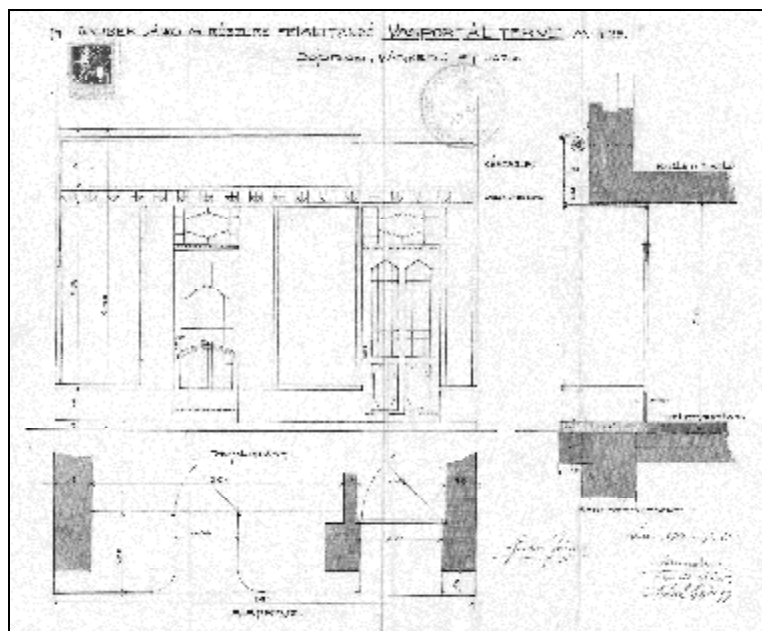
¹² SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 167 d.

¹³ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században, Szeged–Tatabánya, 2003, (továbbiakban: Kubinszky 2003.) 53–58.

¹⁴ SL, SVL, IV.B.1417. Sopron város I. fokú közigazgatási hatósága iratai, Mutatók, 165 d.

¹⁵ SL X.43/930.

¹⁶ Kubinszky 2003, 61.

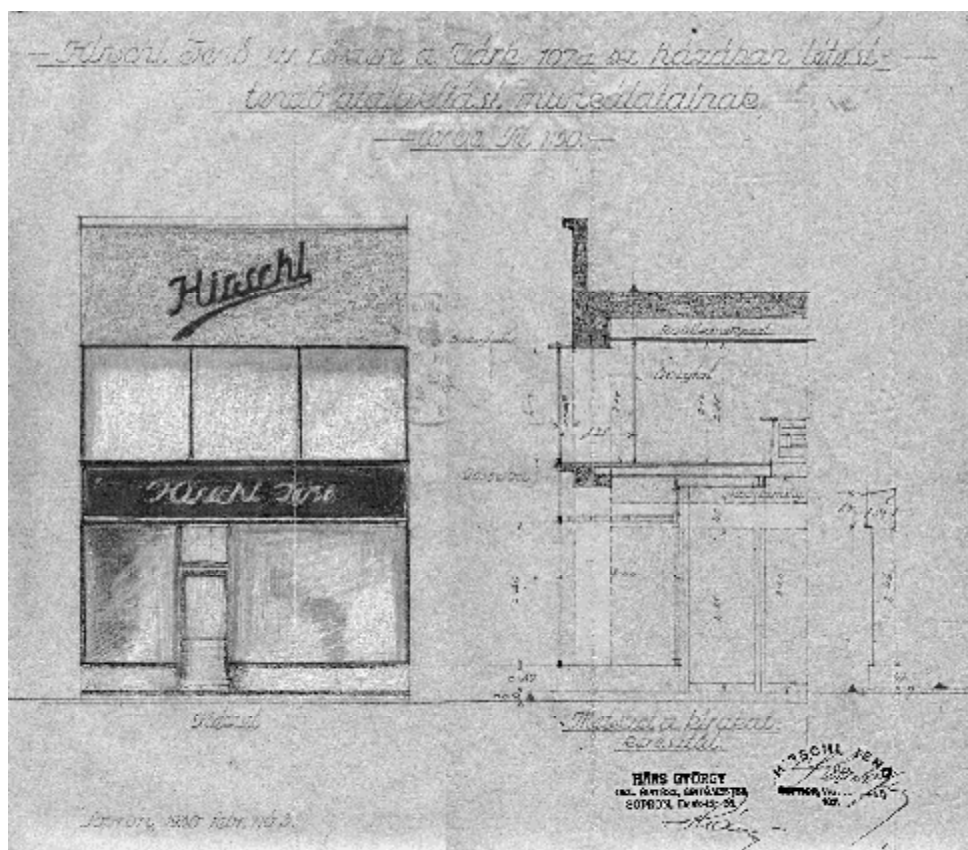

2. kép. Az 1914-ben készült vasportál tervlapja

3. kép. A Hirschl Jenő cég hirdetése 1923-ból
(Sopron város és vármegye címtára, Sopron, 1923., 51. sz. hirdetés)

A Hárs-féle tervben nemcsak a földszint feletti födém kerül elbontásra, hanem az eddigi épület bejárat is megszűnik, így az üzlet oldalirányban is bővül több mint 1,30 méterrel. Ezzel együtt nagyobb, szélesebb kirakat épülhetett, a galéria szinten pedig az épület teljes szélességében fém-üveg kirakat készült. Hirschl Jenő áruháza tehát már kétszintes fémportállal rendelkezett, így nem csoda, hogy az épület esti képét is megörökítették az utókor számára. A homlokzat terven a két portál közötti képmezőben a Hirschl Jenő cégnév, a szecessziós, íves attikából átalakított modern, egyenes magasított attika mezőben pedig a Hirschl neonreklám felirat jelent volna meg. A baloldalon az emeleti üvegportál teljes magasságában világító reklám laterna is szerepelt a kiviteli tervekben (4. kép). A modern üzletportálok szerkesztésének egyik alapvető vezérelve a középső tengelybe helyezett üzletbejárat, mindkét oldalon azonos méretű kirakatokkal. A megrendelő – feltételezhető, hogy takarékosági okok miatt – ragaszkodott a meglévő fém-üveg portál megtartásához, így az üzletbejárat a régi helyén maradt.

4. kép. A Hárs György-féle modern stílusú átalakítás egyik tervlapja 1930-ból

A tulajdonos a kivitelezés lebonyolításával Füredi Oszkár építész, építőmestert bízta meg, aki 1918-tól rendelkezett építőmesteri iparjogi engedéllyel.¹⁷ Irodája, lakása a Várkerület 74. (ma Várkerület 67.) szám alatt volt, a vállalkozását kiszolgáló anyag- és állványtelepe pedig a Paprét 9. szám alatt működött, mivel a Várkerület 74. számú ház telke egészen a Paprétig húzódott. Az építész hagyatéka feleségének jóvoltából a Soproni Levéltárban kutatható, így a kivitelezés, az árajánlatok bekérése pontosan végigkísérhető. Ha egyetlen szóval kellene jellemezni az épület átalakításának gyakorlati megvalósítását, akkor leginkább a „takarékos” jelző illene rá. Az épületből kibontandó ablakokat, nyílászárókat, portál üvegeket törésmentesen kellett kivenni, az „öreg” téglát, a fafödém elemeket szintén a helyszínen deponálták. Amit lehetett, mindent újra hasznosítottak, visszaépítettek, még a vizes helyiségek csempe burkolatát is újból felhasználták.¹⁸

5. kép. Két példa a Haas és Somogyi Rt. budapesti referenciáiból

Füredi 1929 októberében kötött szerződést a volt Gruber-féle várkerületi ház átalakítási munkálataira, a kiviteli rajzok és részletrajzok, költségvetés elkészítésére, árajánlatok bekérésére, az alvállalkozókkal történő szerződések megkötésére, tervezői művezetésre. Az első alvállalkozói költségvetés decemberben érkezett a budapesti Haas és Somogyi Speciális Üveg-Vasszerkezetek Gyára Rt. Luxfer-Prismagyár részéről. A cég teljes portál tervezést és kivitelezést vállalt, tehát a fémszerkezet (vas, réz,

¹⁷ Tárkányi Sándor: Egy várkerületi műemlék ház cifra története a kezdetektől napjainkig, SSz. 66 (2012), 226.

¹⁸ SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 16 d. 223.

bronz, nikkelfon, rozsdamentes fehérfémek), esetleg fémmel borított faszerkezet mellett minden kő-, műkő- és márványmunkát, színes üveg- és kerámiaburkolást, továbbá a reklámfelirat és a kirakatbelső munkálatait. Csak ilyen professzionális ipari háttérrel alakulhatott ki a 30-as évek modern portálkultúrája.¹⁹

Füredi írásos ajánlatkérésére a Haas és Somogyi Rt. olyan költségvetést küld, amely egy általuk áttervezett, modern üzletportálra vonatkozik, és nem számolnak a meglévő fém-üveg kirakat megtartásával (5. kép). Szakmai döntésüket a következő módon indokolták: „A régi rész felhasználása egyébként azon hátránnyal is jár, hogy a bejárati ajtót nem helyezhetjük a homlokzat középvonalába és a jobb oldalon a régi és az új rész között egy osztóbordát kellene alkalmazni, mely körülmény a jobboldali kirakatrészt szétszakítaná. A régi portál a bejáratnál hajlított üveggel készült, amit a modern portál-architektúra ma már nem alkalmaz.” A szakmai vitát a pénz dönthette el, mivel a budapesti cég ajánlata kétszerese volt a megvalósult portál-átalakítás árának, melyet végül az előző portálkészítő, Nitsch György kivitelezett.

6. kép. Az igényes, modern galériás belső üzlettér fotója (SL XV.31. 3 d.)

¹⁹ Ferkai 1997, 23–24.

A régi, 1,10 m mély földszinti kirakatokat 2,00 méterre bővítik, az eddigi 2,85 m belmagasságú üzlettér tere megduplázódik. Az elbontott fafödém gerendáiból kialakított körbejárható galéria alsó síkja 3,80 méterre kerül. A Hárs György-féle terv alapkoncepcióját – a kétszintes üzlettér, valamint a körbejárható galéria ötletét – megtartva Füredi Oszkár az üzlet belső terét kismértékben áttervezi. Az eredeti terven az üzletbe belépve a férfiruhákat kínáló szekrények után a kalapos szekrények következtek mindkét oldalon, majd a galériára induló lépcső jobboldalán a próbafülke, baloldalán az iroda kapott volna helyet. Füredi nagyvonalú, üvegezett irodát tervez, melyet áthelyez a lépcsőpihenő szintjére, a próbafülke fölé, az üzlet bútorzatát, berendezését, illetve a galéria korlátját pedig modern, konstruktivista szellemben alkotja meg. A galériára felvezető, az üzlet tengelyébe elhelyezett nagyvonalú lépcső korlátjai beépített szekrények, melynek első elemei üvegezettek: a kínált kalapokat helyezték el bennük. A galéria körbefutó folyosóján keresztül az emeleti kirakatot lehetett megközelíteni (6. kép).

A modern portálarchitektúra fontos kelléke a megfelelő, „eszményi” kirakat világítás, melynek ezüstözött kirakatreflektorait a Philips cég szállította. A termék prospektusa szerint: „A jól világított kirakat csábítólag hat, tehát jól jövedelmező pénzbefektetés!” Az esti fotó alapján a hatás valóban elementáris! Sajnos elmaradt az attikára tervezett Hirschl neonfelirat, valamint az emeleti kirakat magasságával megegyező méretű világító reklám laterna. A belső teret megvilágító opálüveg burájú lámpatestek is Philips gyártmányok.

A számlák alapján a kőműves- és ácsmunkát Hárs György (Deák tér 36.) építőmester; a lakatosmunkát, a fém-üveg portál kialakítását pedig az előző portált készítő Nitsch György (Széchenyi tér 12.) épület- és műlakatos készítette. A kőfaragó munkákat Mechle Béla (Kőfaragó tér 7.) okl. kőfaragómester, míg az asztalos munkákat, üzletberendezést Müller György (Újteleki u. 37.) portálépítő és üzletberendező üzeme kivitelezte. A cégfeliratot, valamint a cégtáblát Cmarits János (Kolostor u. 11.) címtáblafestő, az üveges munkát Karner Mátyás (Várkerület 28., ma Várkerület 27.) üveges mester készítette. A vászonrolók anyagát Pinterits Sándor (Papré 2.) kárpitos és díszítő, a világító testeket Eperjessy József (Várkerület 74., ma Várkerület 67.)²⁰ elektrotechnikai és műszaki nagyvállalata, a még szükséges padlódeszka faanyagot Friedman Izidor (Kossuth L. u. 25.)²¹ fakereskedő szállította (7. kép).

A Hirschl Jenő ruhaáruház főnöke Bartos Géza volt (Mátyás király u. 5.), aki az üzletben feleségével, Bartos Gézánéval dolgozott.²² A levéltári fotók hátoldalán „Hirschl Jenő cég, Bartos Gézáné üzlete” írás olvasható. Az 1935-ös telekkönyv szerint az épület tulajdonosa özv. Hirschl Jenőné Kohn Ilona.²³ Ebből az adatból arra lehet következtetni, hogy az építető, cégtulajdonos Hirschl Jenő nem sokáig élvezhette az átalakítás áldásait, mert elhalálozott. A férfi-, fiú-, gyermekruha és kalapáruház még további kilenc évig működött zavartalanul.

²⁰ SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 4 d. 32. a)

²¹ SL XIV.7. Füredi Oszkár építész iratai, 1 d. 8.

²² Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1959.

²³ Thirring 1941, 46.

A német megszállás, a nyilas kormány hivatalba lépését követően, 1944 áprilisában sorra jelennek meg a hazai zsidóság gazdasági tevékenységét felszámoló, vagyonát lefoglaló rendeletek. Április 16-án a zsidók ingatlanjait, ingóságait és értékpapírjait helyezik zár alá, pár nappal később a zsidó üzleteket és azok árukészleteit is lefoglalják. A polgármesteri hivatalban 1944. május 1-jén készült, zár alá vett soproni zsidó üzletek listáján 159 üzlet szerepelt, ebből összesen 77 volt a Várkerületen: 46 üzlet a Várkerület belső, várfalak elé épült oldalán, 31 üzlet pedig a külső íven.²⁴ A Hirschl Jenő-féle férfi-, fiú-, gyermekruha és kalapáruházát árukészletével együtt szintén zár alá vették, az áruház főnökét, Bartos Gézát pedig gettóba zárták, majd 1944. július 5-én, a Déli pályaudvarról deportálták a többi 1800 zsidó áldozattal együtt.

7. kép. Az újonnan elkészült kétszintes portál esti fotója (SL XV.31. 3 d)

²⁴ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944 II. (Elvett házak, zár alá vett üzletek) SSz. 60 (2006), 52.

Sopron 1944. december 6-i, első bombázása során az épület héjazata tönkrement, az üzletportál üvegei széttörttek, a fémportál megsérült. A bombázás utáni szomorú állapotokról Bordás Tihamér készített fotókat a háromórás riadó második órájában a Várkerület 64. (ma: Várkerület 59.) sz. épületéből.²⁵ A fotón a sérült modern homlokzat fölötti tetőn a szecessziós tetőfelépítmények láthatók. A további bombázások a soproni épületállományban és a várkerületi házakban még nagyobb kárt tettek.

1945. április 1-jén a Szovjet Hadsereg felszabadítja Sopron városát. A Sopronba visszaérkezett zsidó deportáltak és munkaszolgálatosok névjegyzékében 183 fő szerepel, ebből 40 nő és 143 férfi. Bartos Géza neve nem található meg a 10%-nyi túlélő listáján. Az 1949-ben készült, Sopron város Építészeti Hivatalának házjegyzéke alapján az épület tulajdonosa özv. Kohn Árminné örökösei.²⁶ Ez téves adat, mivel özv. Kohn Árminné a Várkerület 107/b tulajdonosa volt.²⁷ Az izraelita hitközség zsidó ingatlanokkal kapcsolatos jegyzékében az épület tulajdonosai özv. Bartos Gézáné, Hirschl István és Hirschl Zsuzsanna.²⁸ A háborús károk következtében a Várkerület 107/a jobb- és baloldalán álló épületek 1949-ben romházzá lettek nyilvánítva, így a vizsgált épülettel együtt elbontották őket. Így alakulhatott ki az elbontott kereskedőházak helyén 1950-ben a mai Bástya tér, a bemutatott nagyrondelta, illetve a városfalak alatt közkerttel.²⁹

Az épület építéstörténete alapján megállapítható, hogy a 20. század elején az épület egymást követő tulajdonosai – Gruber János csemegekereskedő, majd Hirschl Jenő ruhakereskedő – olyan világot látott, igényes kereskedők voltak, akik a kor divatos építészeti irányzatai iránt fogékonyak, a modern építészeti stílusok, újítások iránt befogadók voltak. Főleg a Hárs György és Füredi Oszkár építészek, építőmesterek által tervezett és épített üzletház jelentett igazi építészeti kuriózumot a kor historizáló várkerületi faportáljai, üzletei között. Habár a portál nem „tisztán” modern stílusban készült el, az épület átalakítása mégis kiemelkedően jó példája volt a 30-as évek soproni modern építészetének. Megvalósulása után hamarosan – 1934-ben és 1936-ban – követte két, már „tisztán” modern stílusban megjelenő üzletkirakat.

²⁵ Szita Szabolcs: Adatok a háborúellenes és antifaszista ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944–1945) II. rész. SSz. 36 (1982), 119.

²⁶ SL, SVL, IV.1412. Sopron város Építészeti (Mérnöki) Hivatalának iratai, Házjegyzék 1949, 176.

²⁷ Az 1949 évi házjegyzékben Várkerület 107. és 107/a szerepel, a Várkerület 107. szám alatt nincs feltüntetve tulajdonos. Csekő Ernő fenti közlésében a Várkerület 107. tulajdonosa 1944-ben özv. Kohn Árminné, a Várkerület 107/a tulajdonosa pedig Bartos Gézáné. SSz. 60 (2006), 49.

²⁸ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1949, 8.

²⁹ Gerő László: Megelőző műemlékvédelem, Bp., 1950. 24.

A város „pereme” folyton átalakul, de változik a fogalom jelentése és az ide sorolt területek használata, értéke is. Az ún. „peremkerületek” távol esnek a központtól: ez korábban évszázadokon át hátrány volt az ott lakóknak, ma azonban a nyugodt életvitelre, családi házra, kertre vágyódók álma. A „perem” szó a szinonima-szótár szerint a „határ”-ral rokon: a települések határában száz évvel ezelőtt még a legszegényebbek laktak. Ma a városok beépített területeinek külső részei a városi szétterülés folyamata révén a település legnagyobb lendülettel fejlődő negyedei. A motorizáció, a települési infrastruktúra kiépülése és az ezekkel együtt járó életmód-változás átalakította a városok megszokott képét és területhasználatát.

A peremen terjeszkedő lakóterület használati szempontból régen nem periféria. Egyaránt kihívás a településrendezés és -fejlesztés, a környezetvédelem, a tájtervezés szempontjából. Ez az írás a beépített területek, ezen belül a lakóterületek oldaláról közelíti a kérdéshöz: az utóbbi évszázad során beépített, belterületbe vont területek használatának, jellegzetességeinek változásáról ad vázlatos áttekintést, a változó problémákra példákon keresztül hívja fel a figyelmet.

Tanulmányom előzményét többéves kutatási folyamat előzi meg, melynek célja Sopron (mint történeti múlttal rendelkező város) térszerkezetének és zöldfelületi rendszerének vizsgálata volt. A kutatás alapját régi és mai térképek, ortofotók képeztek, a felmérések városszerte kijelölt mintaterületeken történtek. E tanulmány irodalmi előzményeken és a kutatáshoz készített mintaterület-elemzéseken alapul, ezáltal az újabb belterületek változásaira helyezve a hangsúlyt. A bemutatás léptéke a településszerkezeti tervekéhez hasonló, nem terjed telekszintig.

Sopron mai elővárosai

Sopron lakott területét a településtörténeti kutatás hagyományosan az óvárosra, a négy fertályra (történeti külvárosokra) és elővárosokra osztja.¹ Habár kerületeket elsősorban a nagyvárosok közigazgatásában alakítottak ki, Sopron legújabb városrészei „peremkerületként” értelmezhetőek. A jelen írás keretében a központi belterülethez tartozó területeket nézzük meg közelebbről.²

A soproni elővárosok kialakulása még a 18. században megkezdődött, de épületeik nagy része már 20–21. századi beépítés.³ A mai soproni peremkerületek” változatos

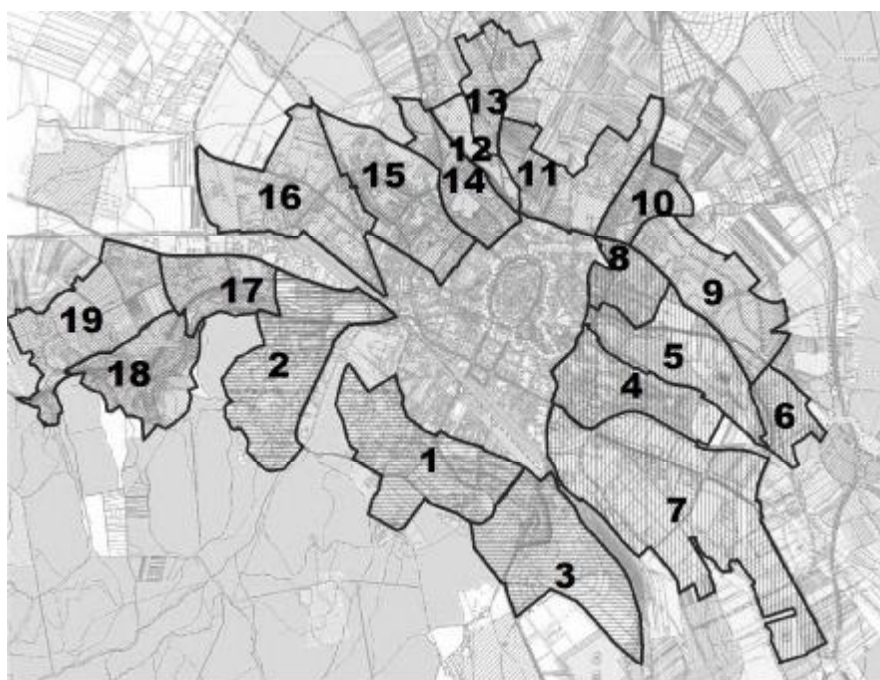
¹ A város beépített területeinek fejlődésével kapcsolatban további részleteket tartalmaznak többek között Horváth Zoltán és Jankó Ferenc írásai, valamint a soproni városatlasz (Szende Katalin – Kücsán József – Jankó Ferenc: Magyar Várostarténeti Atlasz I. – Sopron. Sopron, 2010, ld. a továbbiakban: Városatlasz). Jelen tanulmányban nem esik szó a történeti külvárosok alakulásáról, e témában ld. Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914) I. rész. SSz, 39. (1985), 119–146.; Jankó Ferenc: Sopron történelmi külvárosainak fejlesztési lehetőségei. SSz, 58. (2004), 264–276.

² Ezért nem lesz itt szó Brennbérgbányáról, Tómalom-fürdőről, Sopronkőhidáról, vagy a külterületi Jánostelepről, habár e lakóterületeket ugyanúgy lehetne peremkerületként értelmezni.

³ A területek úthálózatának váza még korábbi. A későbbi fejlődést korabeli (pl. az ún. katonai vagy a kataszteri) térképeken is megfigyelhetjük. Vö. Városatlasz, A.2., A.4., C.11. lap

eredettel bírnak, az **1. ábrán** szereplő térképen jelölt területeket sorolhatjuk ide. Ezek közül funkció alapján külön vehetjük a gazdasági és iparterületeket. A peremen kialakult lakóterületek nem egységesek. Ennek érzékeltetésére a tanulmány második szakaszában az alábbi hat, különböző karakterű és múltú részletet nézzük meg alaposabban:

- 3.: Egeredi-domb és környéke (Löver körút – Lépcsős utcától délnyugatra)
- 8.: Ravazd utca és környéke (Híd u. – Storno Ferenc út – Ravazd u. – Téglá u.)
- 9.: Aranyhegy (Storno F. út – Rákosi út – Tárczy-Hornoch u.)
- 13.: Virág völgy (Hubertusz út – Virág völgyi út)
- 15.: Észak-nyugati lakótelep (Jereván) és környéke (Ferenczy J. u. – Táncsics u. – IV. László király u. – Soproni Horváth J. u. – Lackner K. u.)
- 17.: Sopron és Bánfalva „összenövése” (Ady E. út – Kertvárosi u. – Ágfalvi út – Besenyő út)

1. ábra. Peremkerületek Sopronban.

1: Alsó-Löverek déli része; 2: Felső-Löverek; 3: Egeredi-domb és környéke; 4: Kuruc-domb; 5: Balfi úti kapu; 6: Pihenőkereszt lakópark; 7: Dél-keleti iparterület; 8: Ravazd utca és környéke; 9: Aranyhegy; 11: Szt. Mihály-dombon túli területek; 12: Bécsi-domb; 13: Virág völgy; 14: Bécsi kapu és környéke; 15: Jereván és környéke; 16: Észak-nyugati iparterület; 17: Sopron és Bánfalva „összenövése”; 18: Sopronbánfalva falusi része; 19: Sopronbánfalva új építésű része

A város terjedését meghatározó tényezők

A városok terjeszkedésének egyik fő mozgatórugója a társadalmi igények változása. Sopron példáját tekintve: a 18. század előtt a polgárok életében a Lackner-féle külső városfal⁴ szabta meg a település keretét. Védelmet adott, de gazdasági szerepe is volt, többek között a vámszedőhelyek révén.⁵ A fal nyújtotta biztonság a 18–19. század fordulójától leértékelődött: a modern fegyverek ellen amúgy sem sokat használt, és az iparosodással, a lakosság számának növekedésével a település kinőtte a városfalakat. A külső fal és a belső hármás gyűrű is lassú bontásra vagy az épületekbe történő beolvasztásra ítéltetett. A belváros falrendszerét a 19. század közepére körbenőtte a Várkerület belső épületsora. A 19. század során a lakosság összetétele is változott: növekedett az értelmiség aránya. A városfejlesztés lassan tudatossá vált: építési szabályzatot fogadtak el. Építészeti és Szépészeti Bizottságot hoztak létre.⁶ Szükség is volt rájuk: a korábban falusias beépítésű fertályokban megkezdődött a városiasodás. A 19. század végén pedig megindult a város terjeszkedése a szélrőzsa minden irányába. Mi sem mutatja ez jobban, mint Wälder József városi főmérnök szavai, melyet Sopron első szabályozási tervéhez mellékel: „Hogy ha a város határának bármely helyén építhetni, akkor új épületek leginkább olyan helyeken emelgetnek, a hol az építési telek ára momentán a legcsekélyebb. Ezek a helyek rendszeren dűlőutak vagy kiépítetlen és szabályozatlan utak mentén fekvő szántók és a tulajdonos nem törődve a ház felépítése után még reá vagy a városra váró kiadásokkal, kéri és meg is kapja az építési engedélyt és ennek alapján végrehajtja az építkezést. ... Alig múlik el két-három hónap, már a tanács asztalán fekszik a kérvény, tessék járdát és kocsiutat építeni...Így halad a város előre...”⁷. A főmérnök által leírt irányvonal ma is hasonló. A rendszerváltozás után jelentkező lakásépítési szükséglet tovább erősítette a „városhatáron beüli szuburbán folyamatokat”.⁸ A tágasabb, városszéli területeken való építkezésnek csak napjaink gazdasági válsága vetett gátat.

A gazdasági környezet hasonló hatást gyakorol a településre: ez a területhasználat változásán figyelhető meg leginkább. Iparterületből lakóterület, mezőgazdaságból ipar- vagy lakóterület válhat az aktuális trendeknek megfelelően. Az előbbire példa Sopron esetében a volt téglagyárak területe, melyből lakóterület, gazdasági terület lett (Aranyhegy); az utóbbira az északnyugati és délkeleti ipar- és lakóterületek, melyek helyén korábban szántók terültek el.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a tulajdonjogi, földrajzi és infrastrukturális tényezőket sem. A birtokviszonyok érvényesülése és hatása a város terjedésére már a fenti Wälder-idézetben is megmutatkozik. A napjainkra kialakult állapothoz nagyban hozzájárult a birtokviszonyok 1990 utáni változása. Az addig állami tulajdonú területek, ingatlanok magánkézbe kerülésével, a privatizációval drasztikusan lecsökkent a város telekvagyon, ezzel együtt a település formálására gyakorolható hatása is. Az

⁴ A külső városfalat 1616-ban kezdték el építeni, Lackner Kristóf polgármester kezdeményezésére. 1783-ban kezdték meg a bontását. Vö: Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században (Népesedés- és gazdaságtörténeti tanulmány), Sopron, 1939.

⁵ Vö. Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám 1217–1564. Ssz. 45. (1991) 97–121.

⁶ Vö: Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988. 13–23.

⁷ Wälder József: Indokló jelentés Sopron sz. kir. város általános szabályozási és fejlesztési tervéhez, Sopron, 1906. 37.

⁸ Vö. Jankó Ferenc: Szuburbán folyamatok Sopron térségében: a Lőverek átalakulása. In: Földrajzi Értesítő 53. (2004), 295–312.

1997-es építési törvény⁹ tovább csökkentette a célirányos fejlesztéshez szükséges kontrollt, ennek következtében az ingatlanfejlesztők nagyszabású külterületi beruházásokba kezdtek.¹⁰ Ez a folyamat a városi kertsek, szőlők beépülése, lakóterületté válása kapcsán a legfeltűnőbb, gondoljunk csak a Lőverekre vagy a Virágvölgyre.

A terepviszonyok korlátozhatják, de irányíthatják is a beépülést. Sopron beépített területének terjedése az északnyugat-délkeleti tengely mentén intenzívebb, a Soproni-medence domborzata jó lehetőséget teremtett a város növekedésére. Látványos az Alsó- és Felsőlőverek helyzete: a polgárok hajdani hétvégi kertjeiket a Soproni-hegységbe benyúló, alacsonyabb terepszintű és kisebb lejtésű területen alakították ki. A tőle keletre fekvő, erdős Sörházdomb szinte beékelődik a Lőverekbe.

Az infrastruktúra beépítésre hajlamosító hatása alapesetben az útvonalak, főutak, kikaposott ösvények esetében érezhető, a kiépítettség mértékétől függően. Sopron esetében a vasút, a bécsi és győri országút (84-es út) vonzó hatása érvényesült, és hat a mai napig. Példaként vehetjük a Bécsi-domb környékének beépülését (2. ábra): a 120 éves turistatérképen a Lackner Kristóf utca és környéke csak még mint „tervezett városbővítés” (projektierte Stadterweiterung) szerepel, a Jereván lakótelep előzményét egyáltalán nem láthatjuk. Az új városrészek kialakulásánál a régi térképeket egymásra vetítve kirajzolódik a korábbi gyalogutak utcává válása: ilyenek a Lőverek és a Virágvölgy egyes útjai. A 3. ábrán megfigyelhető a Saurüssel dülő mai útjainak 150 évvel ezelőtti telekhatárokat követő futása.

Az útvonalak mentén fokozódó, „csápszerű” beépülést felerősíti a környező települések vonzó hatása. Markáns példája ennek Sopron Bánfalvával való összeépülése. A két település a 20. század elején kezdett el nyújtózni egymás felé, a falu 1950-es városhoz csatolása óta megvalósult a területek egybeolvadása. A Sopronhoz tartozó Balf felé a Pihenőkereszt lakópark nyúlik el, és Balfnál is épültek házak a Sopronba vezető út mentén. Hasonló hatással vannak a várostól északra, északnyugatra eső majorok (János-major, Nyugati-major).

Az új, beépítésre szánt területeken a koronkénti szerkezeti, szabályozási tervekben megadott irányvonalak nagyban befolyásolják a város későbbi fejlődését. Wälder ezt már 1906-ban felismerte: „A városnak kötelessége ... új építkezések részére bizonyos városrészeket kijelölni...” és „kötelessége ... megátolni az ún. »vad« azaz szabályozatlan és kiépítetlen vidéken való építkezést”.¹¹ A főmérnök által készített városfejlesztési terv hosszú ideig hatással volt Sopron településszerkezetének alakulására, a gyakorlatban csak a Kubinszky Mihályné és Winkler Oszkár készítette 1960-as Általános Rendezési Terv váltotta fel.¹²

⁹ 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről.

¹⁰ Ld. részletesen: Kuslits Tibor: Aktuelle Fragen der Raumordnung und Raumentwicklung von Sopron. In: Geographisches Jahrbuch Burgenland, 2009. Bd. 33, 204–219. ill. Kuslits Tibor: Sopron aktuális helyzete, városrendezési és általános városfejlesztési lehetőségei. In: Fábrián Attila – Lukács Amarilla: Párbeszéd és együttműködés. Sopron, 2010, 405–430.

¹¹ Wälder 1906, 38.

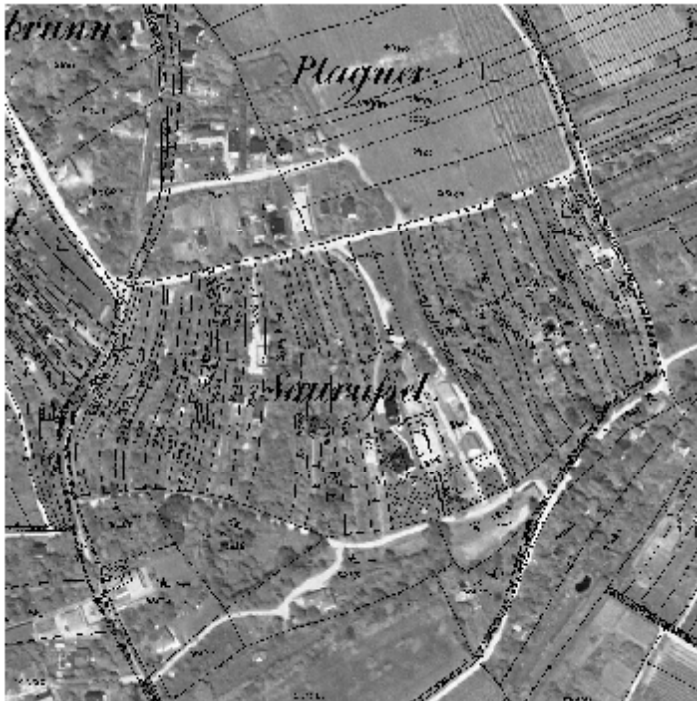
¹² A Bergmann (Boronkai) Pál által 1939-ben készített városfejlesztési terv a II. világháború kitérőre és a várost ért romboló hatású bombázások miatt nem lépett életbe, azonban az 1960-ban készült Általános Rendezési Terv egyik alapja lett. Vö.: Bergmann Pál: Sopron városfejlesztési terve. SSz. 3 (1939), 211–231.; Winkler Oszkár: Sopron város általános rendezési tervéről I. SSz. 15 (1961), 97–113.; Kubinszky Mihály: Emlékeim soproni építészekről és épületekről. SSz. 67 (2013), 84.

2. ábra: A bécsi országút hatása a beépítésre (Plan von Ödenburg, 1891; műholdfelvétel, 2005, NYME EMK GEVI)

3. ábra: A Virágvölgy egykor és ma: az 1856-os kataszteri térkép telekvonalai a 2005-ben készült műholdfelvételre vetítve (Műholdfelvétel: NYME EMK GEVI; kataszteri térkép: MOL)

4. ábra: Az egykori Wolfsdrüffel íves telekosztása a Vízmű közelében (Településszerkezeti terv, 2001)

Sopron rendezési és szerkezeti terveinek sorozatában megfigyelhető, ahogy a parcellázások kirajzolják a belterületbe vonásokat, a leendő lakóterületeket. Ilyen az egykori Wolfsdrüssel, a mai Vízmű melletti terület: a város és Sopronkőhida közötti utak által közrezárt, íves vonalvezetésű telkek (a vízmű védőtávolságának közelsége ellenére), új lakóterület képét vetítik előre. (4. ábra)

Sopron 2012-es településszerkezeti terve (TSZT) 27,26 km² belterülettel tervezett, ez 1993-ban még csak 20,66 km² volt.¹³ E rendkívül nagy belterület-növekedés magával hozhatja a „peremkerületek” jelentőségének fokozódását, a belvárosi lakóterületek további leromlását.

A peremkerületek néhány problémája

A városfejlődésre ható tényezők között már szóba került a rendezetlenség, szabályozatlanság problémája. A szerkezeti tervek¹⁴ több-kevesebb sikerrel kísérletet tesznek arra, hogy keretbe foglalják a belterületbe vont korábbi külterületek meglévő beépítéseit, és egyúttal szabályozzák a leendőket. Mint az feljebb szóba került, a szabályozás betartatása korlátozott és hézagos.¹⁵ A tervezésnek számos tekintetben vannak elmaradásai: több helyütt hiányos a zöldfelületi rendszer, az intézményi és infrastrukturális ellátottság is kívánnivalókat hagy maga után.¹⁶

A lakók szempontjából hátrányt jelentenek az infrastrukturális hiányosságok: a földutak, a közművesítés részlegessége, a tömegközlekedés ritkasága vagy teljes hiánya. Ugyanakkor a teljes kiépítettség a beépítés fokozódását, újabb területek belterületbe vonásának igényét vonhatja magával.¹⁷ Az új beépítésekkel párhuzamosan a város régi lakóterületeinek csökken az értéke, kiürülnek: szembetűnő ez a belváros esetében, melynek revitalizációjával már az Integrált Városfejlesztési Stratégia is foglalkozott.¹⁸ A két folyamat egymást erősíti: minél többen hagyják el a belvárost a peremterületek kellemes környezete miatt, annál elhanyagoltabbak lesznek a történeti lakóterületek, ami tovább rontja hasznosításukat. Sajnos, napjaink életvitelének (parkolási és egyéb igények) az óvárosi részek szerkezete nem felel meg, az épületállomány állapota leromlott, a szolgáltatók is inkább korszerű épületeket választanak/építtetnek a város peremén.

A településszegélyek beépítése tájvédelmi szempontból is gondot okoznak.¹⁹ A terjeszkedő peremkerületek megváltoztatják a város összképét. A változás nem feltétlenül és nem minden nézőpont, kerület esetében rossz, de tény, hogy a város megszokott, szemet gyönyörködtető látványa alaposan átalakult.²⁰ Sopron látképe helyi

¹³ Sopron teljes közigazgatási területe 168,96 km². Vö.: TSZT – Sopron Megyei Jogú Város Településszerkezeti Terve, VÁTI Kft., 2012; valamint Sopron Általános Rendezési Terve (ÁRT), 1993. Urbanitás Kft. Megjegyzendő, hogy a 2001-es Településszerkezeti terv a maihoz képest 3 km²-rel nagyobb beépített területtel számolt.

¹⁴ Így a jelenlegi is: TSZT – Sopron Megyei Jogú Város Településszerkezeti Terve, VÁTI Kft., 2012.

¹⁵ Példa erre a Lóverek kertvárosias övezetében történt korlátozás-túllépések. Vö.: Jankó, 2004, 307.

¹⁶ Vö. Oszvald Ferenc Nándor: Új lakóterületek Sopronban. In: Magyar Építőipar, 43. (2003) 209–214.

¹⁷ Megfigyelhető ez az északnyugati városrészben és a Virág völgyben is.

¹⁸ IVS – Integrált Városfejlesztési Stratégia. Sopron, 2008, Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata, 50–51.

¹⁹ Vö. Konkoly-Gyuró Éva (szerk.): Der Charakter grenzüberschreitender Landschaften – Das Fertő/Neusiedlersee-Hanság-Becken und die Region Sopron. Határokon átívelő tájak karaktere – Fertő-Hanság medence és Sopron térsége. Sopron, 2010.

²⁰ Vö: Oszvald 2003, 214.

érték: az átgondolatlan beépítések nem egy jellegzetes panorámát szüntettek meg.²¹ A belterületbe-vonások, beépítések veszélyt jelenthetnek az olyan egyedi tájértékekre, mint az út menti keresztek, fasorok.²²

Esztétikai vonatkozásban más, kisebb léptékű probléma is felmerül: az új beépítések sokszor sablonosak, jellegtelenek. Gyakoriak a tájba nem illő beépítések²³, a helyi építészeti hagyományok figyelmen kívül hagyása, a stílusbeli túlzott, erőltetett sokféleség. A lakóparkokban kevés a vonatkoztatási pont, kevés a zöldterület.²⁴

Példák a soproni „peremkerületek” változására

Nézzünk néhány példát Sopron régebbi és újabb „peremkerületeire”. A területek leírása főként történeti háttérük, változásaik alapján történik. A hajdani és a jelen állapot bemutatásához régi és mai térképek, rendezési és szerkezeti tervek nyújtottak segítséget. A minták kiválasztása a területek történeti háttérének és szerkezeti eltéréseinek alapul. Az Egeredi-domb hagyományos mezőgazdasági területek rovására épült be. A Virágvölgy a hagyományos kertészekből fejlődött tovább. Sopron és Sopronbánfalva között a két, egykor különálló település fokozatos összenövését figyelhetjük meg. A Jereván a lakótelepi beépítés példája. A legújabb beépítéseket a gazdasági területből átalakult Aranyhegy képviseli. A Ravazd utca és környéke nagyrészt a szocializmus alatt épült be.

Egeredi-domb

Az Egeredi-domb környéke jól szemlélteti a lakóterület térnyerését a mezőgazdasági területek rovására. Viszonylag későn, fokozatosan, mozaikszerűen épült be.

Az „Egered” megnevezéssel jelölt földekre vonatkozó történeti adatok lényegesen nagyobb területre vonatkoznak, mint napjaink Egeredi-dombja.²⁵ A hajdani Egered várföld volt, Harkához és Bánfalvához hasonlóan. A mai Egeredi-domb egyes régi térképeken (pl. a Muck-féle erdőterképen) a hajdani Pócsi szántók (Potschyäcker) része volt. Heimler Károly *Sopron topográfiajához* mellékelte népsűrűségi térképen már Egeredi-dombként szerepelt ez a terület. A környéken az okiratok szerint régtől fogva rétek, szántók és erdők álltak.²⁶ Az I. katonai felmérésen erdővel határos szántót találunk errefelé, melyen áthaladt az egyik fontos, városba vezető út, mai nevén a Kőszegi út.

Az Egeredi-domb (régi nevén Lazarettspitz) neve felmerült 1897-ben, a kórház helyének kiválasztásakor. A vizsgálatok alapján azonban inkább a kedvezőbb adottságú Berg-szántók (Bergäcker) mellett döntöttek az intézmény telepítésekor.²⁷ Wälder József lakóterületet tervezett a környékre, a mai úthálózathoz hasonló, ám kissé ívesebb, organikusabb szerkezettel. A városi főmérnök a területet változatosan kis- és kertvárosias övezetekbe sorolta be. 1936-ban az Egeredi-domb már részben lakott volt:

²¹ Példa erre Storno Ferenc út melletti beépítés, de a Villa sor, Panoráma út mentén is találunk több olyan épületet, amely kitarolja a korábbi panorámát.

²² Földi Zsófia: Településszegélyek tájvédelmi feladatai. In: Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj 3. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2012. 197–205.

²³ Példaként hozhatnánk fel az újabban terjedő „mediterrán” jellegű épületeket.

²⁴ Lásd a Ravazd utca zártosított beépítésű környékét.

²⁵ Részletesebben ld. Kapuy Vitál: Egered története. SSz. 2 (1938), 124–132.

²⁶ Vö. Kapuy 1938, 130–131.

²⁷ Metzl János: A soproni kórház építésének előzményei. SSz. 46 (1992), 258–266.

viszonylag kicsi volt a népsűrűség, az 1930-as népszámlálás alapján mindössze 25–50 lakos/ha.²⁸ Bergmann Pál 1939-es városfejlesztési terve szerint az üdülőváros (Alsó- és Felsőlőverek) fejlesztésül „szolgál az Egeredi-domb és a Pócsi-erdőnek az Egeredi-út – Béka tó és a Kőszegi-út között elterülő része”, ugyanakkor a Kőszegi út és a Harkai út között elterülő részt munkástelepnek szánta.²⁹

Kubinszky Mihályné és Winkler Oszkár az 1960-as Általános Rendezési Tervben (ÁRT) várhatóan kb. 10 000 főnyi többletlakossággal számoltak Sopronban a meglévő lakosság számhoz képest: és ennek elhelyezését egy-négyszintes lakóépületekben képzelték el. A tervezett új lakóterületek között szerepelt az Egeredi-domb és környékének beépítése is, mint „városközponttól viszonylag távolabb eső, egy- és kétszintes beépítésű” leendő lakóterület.³⁰ Az 1905-ben felvázolt íves vonalvezetés hatása még nyomokban látszik ebben a tervben is.

A Kőszegi út keleti oldalán az 1993-as ÁRT-ben további lakóterületi bővítést javasoltak, ugyanakkor a Harkai úti hulladéklerakó miatt egyes területek beépítését problémásnak tartották.³¹ A környéket a „közepesen intenzív lakóterületek” (II. építési övezet) közé sorolták. Már ekkor előírták, hogy az Egeredi-domb és környékének lakóterületi bővítését a zöldterület létesítésével kell kísélni, mivel a terület zöldterületi ellátottsága hiányos,³² de közparkot azóta sem létesítettek erre felé. Az Egeredi-domb ezen a téren hasonló helyzetben van, mint más, hasonlóan fiatal kisvárosi, kertvárosi területek, lakóparkok. Az egeredi-dombi Citadella Lakóparkot az 1990-es évektől, fokozatosan építették ki: 2000-ben 420 lakótelek állt itt fejlesztés alatt.³³ A terület ma is bővül: a TSZT a Lőverek városrészhez tartozóként kezeli, kis- és kertvárosias jelleggel.³⁴ Oszvald Ferenc Nándor 2003-as tanulmányában lakosság szolgáltatások és intézmények, valamint zöldterületek tekintetében való ellátatlanságát kifogásolta: ez a helyzet jelenleg is fennáll.³⁵

Virágvölgy

A Virágvölgy (Blumental) a városlakók hagyományos kertsége, mely elindult a kertvárossá válás útján. A történelmi borvidék része, hagyományosan keskenysávos parcellákkal. A polgárok korábban is építettek erre felé kis kerti lakokat, azonban az utóbbi években – a belterületbe vonással – felgyorsult a környék beépítése. Jelenlegi terület-használati besorolása már kertvárosias lakóterület, szabadon álló beépítéssel.³⁶

Az írott források a 16. századra visszanyúlóan számolnak be az itteni szőlőkről.³⁷ A meszes-kavicsos, lejtőhordalék talaj jó alapot adott a szőlészethez. A Rosengartel és Saurüssel-dűlőket és környéküket a 18. században szőlők és gyümölcsöskertek, néhol

²⁸ Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936.

²⁹ Bergmann 1939, 220.

³⁰ Winkler 1961, 102.

³¹ Sopron ÁRT, 1993, 40.

³² Sopron ÁRT, 1993, 69.

³³ Oszvald 2003, 209.

³⁴ Sopron TSZT, 2012, 6.

³⁵ Vö. Oszvald 2003, 212.

³⁶ Sopron Virágvölgy és környéke, Szabályozási Terv módosítás, 2004, Meander Kft.

³⁷ Varga Imréné: „Annyi szépséget a városkörnyék egyetlen része sem rejt magában, mint a Virágvölgy”.

Adatok e terület történetéhez. SSz. 53 (1999), 30–44.

szántók alkották.³⁸ A 19–20. század fordulójától, részben tulajdonosváltásokkal megkezdődött a Virágvölgy nyaralóterületté alakulása. Egyre több kerti házat építettek a régi kunyhók helyére, különböző színvonalon. A szőlők egy része, de főleg a szántók lassan hétvégi kertekké változtak. A Városszépítő Egyesület keretén belül (a Lőver bizottság mintájára) 1911-ben alakították meg a virágvölgyi bizottságot, mely a következő évtizedekben a terület fejlesztésén munkálkodott. A terület közművesítését szinte a kezdetektől szorgalmazták, de terveik csak a villanyvilágítás terén hoztak eredményt.³⁹

Bergmann (Boronkai) Pál apró nyaralótelepként említette tervében a területet.⁴⁰ Szélvédettsége, gyümölcsösei alapján az eszményi nyaralóterületet látta benne: közművesítését csak a pihenést szolgáló kényelmi szempontok miatt vélte indokoltnak. Bővítésének akadályát a hosszában keskenyre osztott szőlőskertekben, azaz a hagyományos telekosztásban látta, melyet ma táji értéknek tekintünk. Winkler Oszkár a terület részletes rendezését tartotta szükségességesnek,⁴¹ miközben a mai Hubertusz út – Erdburger dűlő közötti szőlőkben és kertekben egyre szaporodott az épületek száma.

Az 1982-es és az 1993-as ÁRT-ben részben „aktív pihenést” biztosító, hagyományos zártkertekként, részben – a várostól távolabb – szőlőterületként, táji értékkel bíró, nem védett területként jellemezték a Virágvölgyet, és helyi védelemre javasolták. A magánkertek az 1990-es években összeértek a nagyüzemi szőlőültetvényekkel, azonban a városhoz közeli részeken elindult az „üdülősödés folyamata” (sic), főleg a kisebb telkeken.⁴² 1993-ban a kertéségi szerepen kívül a városhoz közeli részeken nagytelkes, családi házas beépítés kialakítását támogatták, tartalék, magas színvonalú lakóterületként. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a Virágvölgy lakóterületté nyilvánítása veszélybe sodorná az itteni kertkultúrát. A mezőgazdasági besorolás, a kertművelésnek megfelelő telekszerkezet és az elégtelen közművesítettség nem tudta megakadályozni azt, hogy az 1990-es évek második felében gombamód elkezdjenek szaporodni a területen a tájba nem illő (de a felületes papírformának megfelelő) „villák”.⁴³

A „kímélő” besoroláson a 2001-es szerkezeti terv változtatott, legalizálták a régen elindult folyamatot, új lendületet adva az építkezéseknek. A 2001-ben módosított szabályozási tervben, a jellegzetes telekosztást meghagyva, szabadon álló beépítést hagytak jóvá, viszonylag alacsony (10–20 %-os) beépítési aránnyal és épületmagassággal (5,5–7,5 m).⁴⁴ A táji értékek megőrzésére, a Virágvölgyi út, az Asszonyvásár dűlő és a Csőszház dűlő környékén helyi értékvédelmi területet jelöltek ki, ami a 2012-es te-

³⁸ Az 1856-os kataszteri térképen láthatóak a jellegzetes, enyhén hajlított vonalú telkek, melyekről a Saurüssel-dűlő nevét kapta (Saurüssel – disznóormány).

³⁹ Varga Imréné 1999, 30–44.

⁴⁰ Korántsem akkora kiterjedéssel, mint a mai: mindössze 16 lakóházzal/nyaralóval és 11 állandó lakossal. Ld. Bergmann (Boronkai) Pál: Sopron városfejlesztési terve. SSz. 3 (1939), 211–231.

⁴¹ Vö. Winkler Oszkár: Sopron város fejlesztési programjáról. SSz. 11 (1957), 175.

⁴² Sopron, Ágfalva, Balf, Fertőrákos, Kópháza, Magyarfalva [Harka] településcsoport Általános Rendezési Terve, 1982. VÁTI (a továbbiakban: Sopron ÁRT 1982). 61.; Sopron ÁRT, 1993, 21.

⁴³ Vö. Kuslits 2010, 412–415.

⁴⁴ Sopron Virágvölgy és környéke, Szabályozási Terv módosítás tervlap, 2004, Meander Kft.

lepülésszerkezeti tervben „történeti borvidék területként” szerepel. Az infrastruktúra és a közműhálózat a mai napig fejlesztés alatt áll.⁴⁵

Sopron és Bánfalva között

A 20. században Sopron és Sopronbánfalva összenövésével beépült részek két, különböző szerkezetű és eltérő múltú település határvidékén alakultak ki, ám sajátos jelleggel nem bírnak. A mai Bánfalvi út (korábban Brenneri út) mentén a 18–19. században még a Zechäcker homokos szántói húzódtak, részben keskenyparcellás osztással.⁴⁶ Az út és a Rák-patak között rétek, legelők területek el: helyükön a 19. század második felében már kerteket műveltek.

Sopron és Bánfalva beépített területének határa a 19–20. század fordulóján kezdett közelíteni egymáshoz. A sokáig szántóként használt terület két szakaszban vált lakóterületté. Az első, nagyjából 1920-tól 1965-ig terjedő időszakban az Ady Endre és a Bánfalvi út vonala épült be, fokozatosan, több lépcsőben. Az I. világháború után kezdődik meg a falu lakott részének bővülése: a város felé eső területeken kisvárosias, kertvárosias villákat emeltek. Az Ady Endre út mellett a mai napig organikus kialakult telekszerkezet jellemző. 1932-re laktanyák és kórházai álltak a vasút, a mai Bánfalvi és Ágfalvi utak mentén. A környéken kapott helyet a borászati és szőlészeti szakiskola is.⁴⁷

1937-es munkájukban Rozsondai Károly és Sümeghy József nem véletlenül aggódtak Sopron és a falu összeolvadása miatt: féltették Bánfalva „vérkeringését” a város negatív hatásaitól.⁴⁸ A falu és a város összenövése Bergmann Pált⁴⁹ is foglalkoztatta, igaz ő az – akkor még bizonytalan – egybecsatolás esetén a városra háruló terhek (pl. infrastruktúra-fejlesztés igényei) miatt aggódott.

Bánfalva és a város teljes egybeépülése csak a falu 1950-es Sopronhoz csatolása után következett be. Az 1960-as ÁRT az Ady Endre úti területeket immár végig lakóterületként kezelte. A mai Bánfalvi út környékére szánták a városi „helikopter-pályaudvar”, melynek környékén meghagyták volna a szántókat és zöldterületeket.⁵⁰

Az Ibolya úti lakótelepet 1976-ban kezdték el építeni, majd az 1980–90-es években a Bánfalvi úttól északra, családi házas övezetet alakítottak ki. Az 1982-es rendezési terv a két út mentét megújulásra váró területként sorolta be: a mai, Bánfalvi úttól északra elhelyezkedő, lakóparkszerű beépítés helyét ekkor még tömeges lakásépítésre szánták.⁵¹ A tervetből az 1993-as ÁRT hatáskörében a családi házas, szabadon álló beépítés valósult meg, íves, de szabályos vonalvezetéssel.⁵² Jelenleg a lakótelepi részen kívül főleg kisvárosias, illetve kertvárosias lakóterületi besorolással bír, sávós jellegű, szabadon álló beépítéssel.

⁴⁵ Vö. Sopron TSZT 2012, 11–12.

⁴⁶ Csapodý István: Loew és Deccard „Flora Sempronensis”-e. SSz. 15 (1961), 31.

⁴⁷ Az iskolát 1947-ben zárták be. A közelben alapították 1961-ben a „Lippai János” Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézetet, melynek iskolaépületét 1966-ban kezdték el építeni.

⁴⁸ Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937, 11.

⁴⁹ Vö. Bergmann 1939, 222–223.

⁵⁰ Általános Rendezési Terv, 1960 – Terület-felhasználási terv, 1965. É. M. Győri Tervező Vállalat Soproni Irodája.

⁵¹ Sopron ÁRT, 1982, 66–67.

⁵² Sopron ÁRT, 1993, 38–41.

Jereván

A várostól északnyugatra fekvő terület teljes beépítése két, nagyobb ütemben történt.⁵³ Először a Trefort tértől délkeletre eső részek alakultak ki, nagyjából 1920 és 1960 között, majd ezt – hosszabb kihagyás után – az 1970-es években követte a nagyvárosias Jereván lakótelep. Évszázadokon át szántók, rétek, kertek húzódtak erre. Az 1856-os kataszteri térképen jól láthatóak az egykori káposztásföldek, a Krautäcker keskeny parcellái és a Ziegel-dűlő. A mai IV. László király utca és a Juharfa utca között a városi falerakat, agyagbánya és a tégláégető építményei álltak. A mai Teleki Pál utca szélesebb környékét rétek foglalták el.

1870-ben még csak a mai Táncsics utca (Flandorffer utca, Schattendorfer Strasse) mentén épült fel egy-két üzemi épület.⁵⁴ A város pereme a 19. század végén „kezdt elindulni” a káposztásföldek irányába. Az 1920-as évekre a mai Táncsics utca – Faraktár utca mentén elszaporodtak az üzemek: villanytelep, keményítőgyár és laktanya sorakozik egymás után. A Gyár utcáig a mai, sakktáblaszerű tömbszerkezet valósult meg. A Schreiner-telepen 1927-ben nyitották meg a Höflányi, a Vitnyédy és a Lépesfalvi utcákat: 1936-ra a két előbbi földszintes házak szegélyezték, a telepet ekkor már a Trefort tér zárta le.⁵⁵

Az 1940-es években tovább növekedett a környék beépítése. A mai Jereván helyén az 1960-as években még nagyrészt zöldterületeket, sporttelepet terveztek, illetve két nagyobb, nagyvárosias beépítésű tömböt, sakktábla-alaprajzzal (a mai Juharfa utca és a Soproni Horváth József utca helyén), üzletházzal, iskolával.

A házigyári, ill. alagútzsalus rendszerben épült lakótömbök alkotta Jereván kivitelezését 1971-ben kezdték meg.⁵⁶ A kialakított lendületes, íves utcahálózatnak nincs előzménye a területen, teljesen újszerű. A házsorok ma Sopron legtipikusabb lakótelepét adják. Tőle észak-nyugatra üdülőházas lakóterület-fejlesztéseket, nyugatra kereskedelmi-szolgáltató és egyéb ipari terveznek.⁵⁷

Aranyhegy

Az Aranyhegy környéke napjainkban még kialakulófélben van. Látványa egy beérkező (Nemeskúti út) és egy átmenő (Stornó Ferenc út) forgalmi útról egyaránt meghatározó. A környék az idők során többszöri funkcióváltáson ment át. Jelenleg részben kisvárosias lakóterület zártos, illetve oldalhatáron álló, néhol többemeletes beépítéssel, részben szabadon álló, kertvárosias beépítés jellemzi, a szabályozási tervben előirányozták egy településközponti terület kialakítását, mely mára kiépülőfélben van.⁵⁸

⁵³ Megemlítendő, hogy a vizsgált területtől északra, a lakótelep építésekor vaskori telepeket és temetőt tártak fel. Vö.: Jerem Erzsébet – Rudner Edina Zita: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen-, és faszénleletek vizsgálata alapján. SSz. 56 (2002), 17–27.

⁵⁴ Szita-féle térkép, SL Svt 275.

⁵⁵ Vö. Heimler 1936, 120–123.

⁵⁶ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Tatabánya, 2003, 92.

⁵⁷ Sopron TSZT, 2012, 6. ill. terület-felhasználási tervlap M 1:62500.

⁵⁸ Vö. Sopron Aranyhegy szabályozási tervének módosítása M 1:2000, Koller és társa Tervező Kft., 2005; ill. Sopron TSZT, 2012, Terület-felhasználási tervlap M 1:62500. Korábban idegenforgalmi célú beruházást terveztek a Jerevántól nyugatra, de (ahogy azt a településszerkezeti tervben is kiemelik) a teljes völgy beépítését eddig sikerült megakadályozni. Vö. Sopron TSZT, 2012, 82.

A terület használata igen változatos volt az elmúlt két és fél évszázadban. Az Angeren, a 18. században még szántóföldeket, szőlőket találtunk volna. A szántók alatt, az ún. „Zucker Angerl”, azaz Aranyhegy területén találtak 1796-ban „jó agyagot”: ekkor telepítették ide az első téglagyárat.⁵⁹ Az 1850-es években kiterjedt agyagbányák területek el itt, a feldolgozáshoz számos téglagyári épületet emeltek. A külszíni fejtések, gyárak egységét az angeri szőlőskertek szegélyezték északkeletről.⁶⁰ Bergmann Pál 1939-es rendezési tervében a téglagyárak működését kizárólag az Aranyhegy környékére kívánta korlátozni, emellett a későbbiek során szükséges tereprendezést is előírta.⁶¹ Ekkor nyitották az Aranyhegy felé vezető Agyag utcát.⁶²

Az 1960-as években még javában működtek a környék téglagyárai, a mintaterületet is üzemi épületek, téglalerakatok töltötték ki. A téglagyárak térsége gazdasági terület: máshová telepítésüket nem is tervezték, mivel kedvező elhelyezkedésük miatt nem zavarták a város életét. A gyáraktól északnyugatra, továbbra is szőlők, kiskertek terültek el. 1982-ben a téglagyárak városhoz közeli területeinek jövőjét (az Ív utca, Póda Endre utca, Tárczy-Hornoch utca környékét) hosszú távon zöldfelületi intézményként (temetőként), illetve véderdőként tartották elképzelhetőnek. Ez az irány köszön vissza az 1993-as ÁRT-ben, ahol szintén a város zöld-, ill. erdőterületeit kívánták bővíteni.

A környéken az első lakóépületek 1992-re készültek el,⁶³ de 1999-ben még jobbára réteket találhattunk itt, kisebb erdős foltokkal. A terület mára kialakult úthálózata 2001-es településszerkezeti tervben jelenik meg, a 2005-ös szabályozási tervben a mai területhasználati besorolást látjuk. A téglagyárak megszűnése után a területet szinte szabadon formálták: az új utcák, útvonalak megrajzolásánál nem őrizték meg a téglagyári, belső utakat, ugyanakkor a kisvárosias lakóterületeknél felelevenítették a Wälder-terv néhány motívumát.⁶⁴

A volt téglagyárak helyén – a lakóterületeken kívül – ipari parkot alakítottak ki, nagyrészt a város tulajdonát képező telkeken és az önkormányzat aktív szerepvállalásával. A park eredeti szerepét egyelőre hiányosan tudja csak betölteni. Az Aranyhegy területen tehát keveredik, illetve egymás mellett él a lakó- és a gazdasági funkció, ami problémákat vet fel a terület távlati használata tekintetében.⁶⁵

A Ravazd utca és környéke

A Ravazd utca környékét ma részben kisvárosias lakóterület jellemzi ikres beépítéssel, részben nagyvárosias részek, szabadon álló, lakótelepi jellegű beépítéssel: lényegesen tömörebb, mint az imént részletezett Egeredi-domb. A 19. században a terület még

⁵⁹ Nyitray Elek: A szénrel való téglaegetés megindulása Sopronban. SSz. 10 (1956), 272.

⁶⁰ A 19. század végén Sopronban összesen 8 téglagyár, téglaegető működött, ebből hat a Fertő felőli városrészen. A Téglá utcában (a térképek szerint az Aranyhegy is ide tartozott) téglaegetőt működtetett Lenk, Trinkl, Erben, Kronherr Christof és a város is, a Győri úton volt az Ullein-féle téglagyár. Kívülük még az Alsólőver utcában állt a Neuberger-téglagyár, a Faraktár utcában Pejachevich gróf tartott fenn téglaegetőt.

⁶¹ Bergmann Pál: Sopron városrendezésének kérdései. SSz. 4 (1940), 86. Az Aranyhegyet ekkoriban a Steiner-féle téglagyár foglalta el, Vö. Heimler 1936, 39.

⁶² Vö. Hárs József: Mesélő utcák Sopronban. Sopron, 2003.

⁶³ Kubinszky 2005, 129.

⁶⁴ Vö: Sopron Aranyhegy szabályozási tervének módosítása, 2005.

⁶⁵ Vö: Jankó Ferenc – Bertalan Laura: Egy sosemvolt iparváros ipari öröksége: Barnamezők Sopronban.

In: Tér és Társadalom 23 (2009), 114.

Spitaläcker néven a Fertői előváros (See Vorstadt) része volt: a Balfi úttól északra, jobbra szántók terültek el. Ezzel szemben a Balfi út déli oldalán rendezett kertek soroztak, kis épületekkel.

A mai Ravazd utca környékének képe az Erzsébet utca 1873-as nyitását követően változott meg nagyban: ezután telepítették ki ide az evangélikus temetőt.⁶⁶ Érdekes példája ez annak, hogyan hat a város központi területeinek fejlesztése a külső területekre. A temető, a „holtak városa” maga után vonta az „élőket”: a város és az új temető közötti részek lassan beépültek. A területet Wälder József teljes egészében kisvárosias beépítésének szánta, lényegében a maihoz hasonló tömbosztással. Az 1910-es években kezdődött meg a Balfi út északi oldalának fokozatos beépülése, mely a két világháború között egyre intenzívebbé vált.⁶⁷ A Balfi úttal nagyjából párhuzamos Margitbányai és Ruszti utcákat 1927-ben nyitották,⁶⁸ beépítésük az 1960-as évekig váratott magára.

Az 1960-as rendezési tervben a mai, kisvárosias beépítést irányozták elő, ugyanakkor a jelenlegi lakótelep helyett még zöldterületet, a lakótömbök között nagyobb kerttel bíró óvodát és bölcsődét terveztek. A keresztutcákat (Úttörő utca, Kisdobos utca) 1963-ban nyitották: inentől a területen lassan szaporodtak a – jobbra – földszintes lakóházak. 1982-re már a terület zömén lakóházak álltak. A lakótelep 1985–1987 között készült el,⁶⁹ az 1990-es években tovább építették a területet.⁷⁰

A kialakult beépítés összképe jellegtelen, ugyanakkor nincsenek építészetileg zavaró elemek. Nagyobb hátránya a területnek a viszonylag sűrű beépítés. Egyedül a Margitbányai utca – Kisdobos utca – Ruszti utca – Úttörő utca által övezett tömb telkein maradtak nagyobb méretű magánkertek, és a lakótelep szabadon álló épületeit veszi körül részben közös, részben sövényvel osztott kert. Az iker- és sávházak nemcsak hátsó, hanem előkerttel is rendelkeznek, mely nagyban javít a látványon.

Összegzés

Sopron újabb „peremkerületei” változó történeti háttérrel és szerkezettel bírnak, területük egyre növekszik. Egyre több soproni él ezeken a lakóterületeken, melyek intézményi, infrastrukturális és zöldterületi ellátottsága több tekintetben is kívánivalót hagy maga után, a lakosság szám emelkedése fejlesztési kényszert eredményez. A beépítések a gyors megvalósulás következtében változó minőségűek: az esztétikustól a jellegtelenig terjednek. A legújabb fejlesztések a kis- és kertvárosias kategóriába tartoznak: e formák alacsony beépítési százaléka a kellemesebb lakókörnyezet biztosítása tekintetében előny, ugyanakkor fokozza a város szétterülésének mértékét, gyorsítja annak ütemét. A folyamat velejárója a jellegzetes látképek elvesztése, a városkép átalakulása.

⁶⁶ Az evangélikus temető korábban a mai Erzsébet utca – Mátyás király utca közötti tömbben helyezkedett el.

⁶⁷ A Ravazd utcában az 1930-as években már négy, földszintes családi házban laktak. Vö. Heimler, 1936, 146.

⁶⁸ Hárs 2003

⁶⁹ Kubinszky 2003, 101.

⁷⁰ Az 1993-as ÁRT a lakótelep helyét „tömeges lakásépítés útján megvalósuló lakóterület”-ként kezelte. Sopron ÁRT 1993.

MÚHELY

KELEMEN ISTVÁN

A fertőszéplaki Csonka-oszlop. Adalék
dénésfai Cziráky Margit grófnő
(1874–1910) emlékezetéhez

2010-ben herceg galánthai Esterházy IV. Miklós felesége, Cziráky Margit halálának 100. évfordulójára emlékeztek. Ebből az alkalomból az Esterházy Magánalapítvány magyar és német nyelvű életrajzot jelentetett meg Margit Kopp tollából, Stefan Körner művészettörténész szerkesztésében.¹ 2010. augusztus 18-án herceg Esterházy Antal és a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága szervezésében Cziráky-emléknapot tartottak Fertődön. A süttőri Szent András-templomban gyászmisével emlékeztek a grófnőre, majd a templomtól a Sírdombra látogattak a megemlékezők. Esterházy Antal emlékbeszéde után koszorúkat helyeztek a síron. A megemlékezést litánia zárta. Az eseményről és a grófnőről az unoka, Esterházy Antal kisebb írással jelentkezett a Fertődi Kalendárium 2010. évi számában. A műben említés történik a hercegné emlékoszloparól, mely Fertőszéplak határában, az Eresztén-dombon, a kiserdőben áll. A kötetben láthatunk egy archív fotót, mely 1935 és 1940 között készülhetett erről az ún. Csonka-oszlopról. Érdekesége, hogy még látható talapzatán a feliratos márványtábla, amelynek mára már nyoma veszett.² A tábla hiányában a feliratnak csak részletét ismeri az utókor.³

A márványtábla feliratának rekonstruálásában a Soproni Múzeum Kéziratgyűjteményének egyik értékes darabja nyújt segítséget. Az intézmény őrzi ugyanis az eszterházi hercegi Esterházy-uradalom tisztizéki üléseinek jegyzőkönyvét az 1906 és 1914 közötti időszakról.⁴ A jószágkormányzat ügyeivel foglalkozó, 90 lapot tartalmazó jegyzőkönyv ugyan hiányos, de közepén gyászkeretben megtalálható az oszlopról készült ceruzarajz és alatta a márványtábla teljes szövege (1. kép). A beragasztott rajzot a jobb alsó sarokban található jelzés szerint Diewock Ferenc készítette 1911. augusztus 27-én. A tábla feliratának első felét megőrizte az emlékezet, és az az archív fotó alapján is elég jól kivehető. A jegyzőkönyv segítségével immáron a teljes szöveg rendelkezésünkre áll. A fénykép alapján azonban az is egyértelmű, hogy a táblán más sortörést alkalmaztak, mint a papíron (a tábla álló formátumú), továbbá a betűméret sem azonos egyes szavak esetében, illetőleg a kalendáriumban közölt szöveg nem teljesen azonos a jegyzőkönyvben szereplővel.

¹ Margit Kopp – Stefan Körner (szerk.): Margit Esterházy hercegné 1874–1910. Odaadó, modern, családcentrikus. Eisenstadt, 2010. Recenzió: Dominkovits Péter. In: SSz. 65 (2011), 332–333.

² A helyszíni felmérés alapján a tábla 110 cm magas, 66,5 cm széles és 3,5 cm vastag lehetett.

³ Cziráky Margit grófnőre emlékeztünk halálának 100. évfordulóján (1874. aug. 11.–1910. aug. 18.) In: Fertődi Kalendárium. Szerk.: Bertha János. Esterházy Pál Alapítvány, 2010. 263–267.

⁴ SOM-HK 80.675.23

Fömlétörög
 Herceg Esterházy Miklósné sz. Cziráky Margit grófnő
 kegyelmes Herceg-Édesanyunk kedvű áldott emlékének
 maradvány jelül, bálás kegyelettel emelte az esterhá-
 zai hercegi uszadalmi tisztikara 1911. VIII. 18.

1910. VIII. 18. Áldva éljen Isténben boldogult Áldónk
 dicső emléke köztünk és utódainkban míg eke szánt a
 földön, melyet úgy szeretett, s míg anyafaláozt ringat
 a róna táj, melyen a helyed oly szívesen gyönyörködött."

1. kép. Diewock Ferenc ceruzarajza az emlékoszlopról

Óvatosan kell kezelnünk a jegyzőkönyvbélit is: egyáltalán nem biztos, hogy pontos megfelelője a táblának, hisz a fotó alapján például bizonyos, hogy a „született” szó szerepel az „sz.” rövidítés helyett. Alábbiakban betűhív átiratban, a sortörést megtartva, a maga teljességében közöljük a kéziratban fennmaradt feliratot:

„Főméltóságu
herceg Esterházy Miklósné sz. Cziráky Margit grófnő
kegyelmes Herczeg-Asszonyunk örökké áldott emlékének
maradandó jelül, hálás kegyelettel emelte az eszterhá-
zai hercegi uradalom tisztikara 1911. VIII. 18.

1910. VIII. 18. Áldva éljen Istenben boldogult Úrnőnk
dicső emléke köztünk és utódainkban míg eke szánt e
földön, melyet úgy szeretett, s míg aranykalászt ringat
e róna táj, melyen e helyről oly szívesen gyönyörködött.”

Sajnálatos módon egyes internetes portálok az a téves információ olvasható, hogy a „Csonka Torony” „a trianoni békeszerződésre emlékeztet”,⁵ illetve, hogy azt az Eszterházy (sic) család készítette.⁶ Remélhetőleg, ha újból márványtábla kerül a talapzatra – immáron a rekonstruált felirattal –, szélesebb körökben is egyértelművé válik az oszlop rendeltetése, melyet nem a család, hanem az emlékező uradalmi tisztikar állított szeretett úrnője emlékének a hercegné halálának első évfordulóján.

A grófnő halálával kapcsolatos gyász emlékei közül a Soproni Múzeumban megtalálható a gyászjelentés (2. kép), melyet Röttig Gusztáv és Fia nyomtatott Sopronban.⁷ A kapuvári Rábaközi Muzeális Kiállítóhely anyagában pedig fennmaradt a grófnő halotti címere (3. kép).⁸

⁵ Pl.: <http://www.sopronhotels.hu/fertoszeplak.html>, illetve: <http://www.belföldiutazas.hu/magyar/telepules/fertoszeplak-tortenelmi-leirasa-101645>

⁶ http://www.fertoszeplak.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=38&Itemid=38

⁷ SOM-HA, Gyászjelentések, leltári szám nélkül.

⁸ Rábaközi Muzeális Kiállítóhely, Kapuvár. Leltári szám: 62.47.1

Galanthai HERCEG ESTERHÁZY MIKLÓS Fraknó örökös ura, Edelstetten fejedelmi grója, Sopron vármegye örökös főispánja, az aranygyapjas rend vitéze, v. b. t. l., cs. és kir. kamarás és tart. főhadnagy, egy a saját, valamint kiskoru gyermekei MÁRIA, PÁL, ANTAL, LÁSZLÓ és BERNADETTE és az összes rokonság nevében megtört szívvel jelenti forrón szeretett nejének, illetőleg anyjuknak és rokonuknak

Galanthai Herceg Esterházy Miklósné

szül. cziráki és dénesfalvi Gróf Cziráky Margitnak

az I-ő osztályu Erzsébet-rend tulajdonosának, csillagkeresztes és palotahölgynek

csütörtökön, 1910. évi augusztus hó 18-án, éjjeli 11 órakor, rövid betegség és a halotti szent-ségek ájtatos felvétele után, életének 37-ik évében történt gyászos elhunytát.

A drága halottnak földi maradványai hétfőn, folyó hó 22-én, délután 3 órakor Eszterházáz fognak eltemetetni.

Az engesztelő szentmise áldozatok ugyancsak hétfőn délelőtt 10 órakor fognak a süttőri plébániában és az összes kegyuri templomokban a Mindenhatónak bemutattni.

Eszterháza, 1910. évi augusztus hó 19-én.

Áldott legyen emléke!

42786 04/1910 82 1/14 80/100

2. kép. Cziráky Margit gyászjelentése

3. kép. Cziráky Margit halotti címere. Csiszár Attila fotója

SOPRONI ARCOK

SZAKÁL ERNŐ

Szobrászművész – műemlékes restaurátor életutam (2. rész) Közzéteszi: Dávid Ferenc

Előszörre minden elszomorítónak, reménytelennek tűnt, mert a romok mellett megváltoztak a ránézést épen maradt dolgok is. A társasház, melyben otthonunk volt, lakatlanul fogadott, ridegen, hallgatagon tárt ajtókkal, a lakások részben feldúlt és megbolygatott látványával. Hamarosan megtudtam, hogy anyósom, feleségem és három hónapos kislányunk Brennbergbányán talált menedéket. Találkozásunk meghatódottsága után már kissé megnyugodva mérlegeltük továbbélési lehetőségeinket. Néhány nap elmúltával egy fogadott szekéren visszahoztam szeretteimet Sopronba. Együtt volt újra a család a hazatérés örömeivel és újabb gondoljaival.

A műterem károsodott tetőzettel, kitört ablakokkal, s bent, mint egy hadirokkant állott a városvédő kinagyolt alakja, félkarúan, mert bal karját feltehetően egy nagyobb repeszdarab leszakította, elroncsolta. Az én életemnek is nehéz időszaka volt ez, tele csalódásokkal, indokolatlan bizakodással, eseményekkel és élményekkel, melyeket a visszaemlékezéseimben sohasem tudtam rendbe rakni. Arra emlékszem, hogy „felszabadultunk” és, hogy bekvártélyozta magát hozzánk egy orosz katonatiszt a csicskásával, nálunk is megünnepelve május 8-adikát, amikor a németek letették a fegyvert és véget ért második világháború.

Most hogy erről az időszakról szeretnék írni, rádöbbenek arra, hogy a velem és közvetlen környezetemben történelemből alig emlékszem valamire, és ennél is kevesebbre, ami a közügyekkel való kapcsolatomat illeti. Bizonyára inkább ösztönösen életem, mint tudatosan, aminek oka lehetett a létbizonytalanság érzése és a létfenntartás gondjai mellett az is, hogy a sorsdöntő események lezárultak körülöttem anélkül, hogy maradandó élményemlékek maradtak volna bennem.

A város új életre kapott, vezetői szereplőváltásokkal, kényszerítő és alig halasztható romeltakarítási programmal, melyben én is részt vettem. A polgármesteri hivatal megbízásából összeszedtem és a műterem telephelyére szállítottam az ugyancsak romos Orsolya téri Mária kút töredékeit, és megbízás nélkül a templom ott heverő leomlott előcsarnokának köveit. Ma úgy látom, hogy a műemlékes kőszobrász jövőm felé vezető úton ezek voltak az első lépéseim, bár erről akkor még sejtelmem sem volt.

Zajlottak az események olyan változásokat hozva és tragédiákat okozva, hogy azokat tárgyilagosan soha felmérni nem tudtam. Felsőbb ukázra Sopron németajkú lakosságának jórészt erőszakkal kiűldözték Németországba, amit valamely nemzetközi bosszúvágy indíthatott el. A kitelepítettek között sok jó barátom volt, iskolatársak főként. Sok más sorsfordító eseménynek is tanúja lehettem az 1946-os esztendőben. Véget ért a Magyar Királysági államforma és Köztársaság lettünk a Kommunista Párt diktatúrájával, élén Rákosi Mátyással. És volt népbíróság és államosítás, élelmiszerjegyek és infláció, és cserekereskedelem minden szinten, ma elképzelhetetlen variációkkal.

A várostól megbízást kaptam a Várkerület romos házai mögül előbukkant nagy rondella kiszabadítási tervének agyagmodellben való elkészítésére. Nem tudom, ki- nek volt ez az ötlete. A terv modelljét én készítettem el a város mérnöki hivatalának megbízásáról 10.000.000 azaz tízmillió pengőért. Az összeg szinte másnapra értékét veszítette. Ez áprilisban volt és folyt ez az értelmetlenség augusztusig még, amikor be- vezetették fizetőeszközként, új pénznemként a forintot. Ettől kezdve a munka és az élet szinte máról holnapra új értelmet kapott, s mindenütt megindulhattak a helyreállítási munkálatok. Szobrászművészt senki nem keresett, de kellett kőfaragósegéd annak az építési vállalkozónak, aki az Orsolyita templom építészeti helyreállítását elvállalta. Az adott helyzetben a másfél évtizedes keserű tapasztalatok ellenére, ismerve a kisiparos alkalmazott kiszolgáltatottságát, kényszerhelyzetben lévén előszedtem a munkaköny- vemet és beálltam a kőfaragó-segédi munkába. A templom belső helyreállításában vettem részt, az egyik sérült boltozatszakasz és a homlokzati mérműves ablak re- konstruálásával, fényképfelvételek felhasználásával. A terméskő-faragványokat hang- súlyozta az új koncepció. Az egész munka végeredményben tanulságos volt számomra a jó provinciális neogótika szintjén.

Sokkal nagyobb jelentősége lett a következő helyreállítási munkámnak, melyet önállóan végezhettem el. A Szent György-templom ugyancsak sérült belső stukkódí- szeire vonatkozott a megbízás, amellyel Gerevich Tibor és Dercsényi Dezső, a Műemlékek Országos Bizottsága akkori elnöke és előadója megkerestek. Olasz és né- met szakkönyvek tanulmányozása, majd egy próbamunka kedvező elbírálása után kezdtem el a munkát. Az anyagösszetétellel és technológiával voltak kezdeti problé- máim, de következetes elemzésekkel és kísérletekkel sikerült a kívánt eredményt el- érnem. A ráhordott festésrétegek eltávolítása, a stukkók és a téglaboltozattól elvált vakolatrétegek rögzítése, továbbá az elpusztult és hiányzó részek helyszíni mintázása mellett szükséges volt a sérült boltozati kőbordák egy részének kiváltása is.

Már fél éve dolgoztam a helyreállításon, a barokk falpillérek elbontására is sor ke- rült, mert azokból kiszabadíthatóak voltak a gótikus boltozathoz tartozó oszlopköte- gek. Az akkori iparjogi törvény szerint ilyen kőből készült épületszerkezeti munkához okleveles kőfaragó-mesteri képesítés és bejegyzett iparüzési engedély kellett. Mester- vizsgára az illetékes hatóságnál, a győri Államépítészeti Hivatalnál jelentkeztem. A fel- tételeknek eleget téve 1948 márciusában az öt napig tartó írás-, rajz- és szóbeli vizsga „dicséretes” elvégzése után mint okleveles kőfaragómester tértem haza, teljesen lega- lizálva a munkámat. A Szent György templomban végül elkészítettem a tizennégy stá- ció domborművet is, s ezzel fejeztem be az itteni tevékenységemet.

E két esztendeig tartó restaurálás mellett süttői mészkőből faragtam a gyermekét istápoló anya szobrát a Jéhn patika portáljára és készítettem egy Szent Mihály szobrot is, mely a városplébániára került.

A következő műemléki feladatom a sopronbánfalvi Mária Magdolna-templom belső helyreállításához kapcsolódott a hajó gótikus ablakának, a keresztelő medencé- nek és a szentélyboltozatnak kiegészítő helyreállításával. Terveztem és kiviteleztem a csupaszholtármenzára egy bronzdomborműves tabernákulumot és a keresztelőkúthoz egy oszlopos lábazatot. Kisebb kiegészítő kőcserékre került sor a Szent Mihály temp-

lom Storno tervezte főkapu bélletprofiljainál egy levéldíszes oszlopfőnek az újrakészítésével.

Szobrászati megbízást is kaptam a várostól: Műtermemben ott állt a városvédő megcsonkult szobra, és hogy legyen belőle valami, javaslatomra új alakot öltött. Szerencséje volt, mert ha a bombázáskor a fejét is elvesztette volna, akkor nem válhatott volna páncéljából kibontva az akkori korszak hőségévé, félmeztelen, kalászt óvó munkásszoborrá, és nem állna ott ma is a Várkerületen.

Kezdetről fogva gondhozó lett számomra egy új szobormegbízás. Amikor a Süttőről érkezett hat és fél tonnás kőtömböt a pályaudvaron a tehervagonból egy platóskocsira zötytentyettük, eltört a kocsi egyik kereke. Átrakodtuk, majd amikor a sima utak utáni fűves műteremtelekre értünk, a kocsink úgy megsüllyedt, hogy azt kimozdítani nem lehetett. Kézi erővel, görgőkkel kínlódva került a tömb a műterembe. A szobormű elkészült és felállították, aztán áthelyezték, 1956-ban ledöntötték és megcsonkították, majd kijavították, majd végezetül 1992-ben „lerendszerváltották” a Kellner-szobrot. Azóta nem tudok róla, mert mindenre nem vagyok kíváncsi.

Az érdeklődésem előterébe került a műemlékek védelmének ügye, az olyan indokolhatatlan bontások láttán, mint amilyenek az Orsolya téri Proszvimmer-ház és a Lunkányi-ház is áldozatul estek. Ez a sors fenyegette a Szent György utcában a Káptalanházat, a kétemeletes palotát is. A súlyos bombakárok romossá tették és a helyi vélemények szerint bontásra ítéltetett. Nem adta azonban fel Lux Kálmán, a MOB sokat tapasztalt építész. Az ő személyes kockázatvállalásának és helyszíni szakmai irányításának köszönhető, hogy a főhomlokzatot bontócsákány nem érte. Az akkor hetvenedik életévében járó Kálmán bácsi ezt a sikert tisztelői körében a szemközti borozóban ünnepelte meg, a vendéglátó közvetlenségével.

Az 1949-ben megszűnt MOB utóda, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja megbízott a bencéseknel a volt ferences káptalanterem helyreállításának kőfaragó-mesteri munkáival. Forgatva az akkori okmányokat, a múltba visszatekintve úgy érzem, hogy életem szakmai fordulatát ez a megbízás hozta magával, mert számomra itt váltak a középkori alkotások élményhozóvá. Valószínűleg azért, mert én a műemlékvédelmet alkotó művészeti tevékenységként éltem meg, és ennek álltam teljesen a szolgálatába.

Amikor én a káptalantermi munkálatok menetébe bekapcsolódtam, a feltárások, a statikai megerősítések már készen voltak. Az én tervrajzaim szerint készítettem el a terem három gótikus ablakát, helyreállítottam a bejárati ajtó bélletét, a pilléreket, konzolokat és a boltozatot a szükséges kiváltásokkal és kiegészítésekkel. Végül sor került az új funkció, a középkori kőtár kialakítására, melyben helyet kapott néhány faragvány a Szent Mihály- és a Szent György-templomból is.

Közbevetőleg meg kell említenem, hogy a művészetek új fővárosi szakvezetői megértették velem azt a ténnyt, hogy nekem, a volt római ösztöndíjasnak, a három T, a támogatott és a túrt művészek mögött a tiltott kategóriában van a helyem. Ezt nagyobb lelki megrázkódtatás nélkül tudomásul vettem. Ehhez a nem öröndetes tényhez itthon meg az járult, hogy mint vállalkozó kőfaragómestert nem a jövedelmem szerint adóztattak, úgy hogy jobbnak láttam az iparendélyemet is visszaadni. Közben megkönnyebbülten tapasztaltam, hogy a műemléki megbízások folyamatosak

maradtak, az egyes munkákat alkalmi szerződéses megbízásként végeztem el. Így dolgoztam Győrben, Pécsen, Visegrádon, Újmassán, Egerben, majd újra Sopronban, aztán előbb a Múzeumok Országos Központjának, majd fél év múlva az Építészeti Tanács Titkárságának önálló tudományos kutatójaként.

Szobrászkodtam is közben valamicskét a Szentháromságszobor restaurálásánál, a figurális kiegészítéseknél, főként a Krisztus szobornál és donátor szobroknál, míg a Szent Anna szobrot teljesen újra kellett faragnom. Az egész munkát Csatkai kezdeményezte, ahogy a Balfi úti pihenőkereszt és a Szent Mihály u. 9. számú ún. két mór ház homlokzatának eredeti állapotába történő helyreállítását is, ahol figurális és dekoratív díszítőelemek, világi és egyházi szimbólumok dominálnak. Az oromzatos kapuzat és a figurális díszek kőből, a fülkekeretek levéldekorációi stukkóból készültek, és jelentős díszítést ad a sima és durva vakolás népies barokk játékosága is, amelyek Prattinger kőművesmester képességeit tükrözik.

Csatkai Endre indította el a Várkerületi Mária oszlop helyreállítási munkáit a pusztulófélben lévő domborművek láttán. Jó szándékú mentési céllal gyorsan sor került a reliefek kibontására és évekig tartó tárolására. Ugyancsak Bandi bácsi kezdeményezésére megbízást kaptam feletteseimtől, hogy a nagycenki Széchenyi-kastély főépületének az erkélyes középrizalitját teljes szélességében díszítő allegorikus, a művészetet és a tudományt ábrázoló puttós domborművet szakszerűen bontsam le, és szállítsam Sopronba, a múzeumkerti raktárba. Később tudtam meg, hogy egy rokokó kályhát Csatkai már bemenekített a múzeumba és ez volt szándéka az én megbízatásommal, mert az épületről lemondott. Ezt írta róla 1953-an: ... „A nagycenki Széchenyi kastély 1944-45-ben háborús események következtében berendezésével együtt csaknem teljesen elpusztult” ...

Kimentem Nagycenkre és látnom kellett, hogy nem a háborús károk, hanem lelkiismeretlen fosztogatók a kastélyt szó szerint kirabolták, nem csak berendezését vitték el, nem kímélték a nyílászáróit, parkettáit és tetőgerendáit sem. Kovácsolt vas erkélyrácsát a termelészövetkezet hátsó udvarán és egy szétbontott márványkandalló köveit a park egyik bokra alatt találtam meg.

Vegyes érzelmekkel, tehetetlen dühös szomorúsággal másnap jelentést írtam a látottakról a fővárosi feletteseimnek, mert ez tudományos kutatóként, véglegesített műemléki alkalmazásban a kötelességem volt. Jelentésemben leírtam a látottakat, és hogy megtagadtam azt a múzeumi gyűjtő-mentő elgondolást, hogy a domborművet bontsam le. Helyszíni szemlém alapján úgy döntöttem, hogy a domborművet a helyén hagyom. Javasoltam ellenben, hogy hivatalunk keresse meg mindazokat az intézményeket, amelyeket a fővárosban Széchenyi alapított vagy kezdeményezett az egész nemzetnek javára, és kérje eszmei támogatásukat. Ezután – nagyon vontatottan – sor került az állagmegóváásra és később a helyreállítási munkákra is. Végül az Országos Műemléki Felügyelőség közel két évtizedes munkája után a főépületben méltó helyet kapott a Széchenyi István Emlékmúzeum. Ebben a történetben számomra annak a Széchenyi idézetnek az örökérvényű szavai adtak biztatást, amelyet 1941-ben választottam Széchenyi emlékéremem köriratául: „Merjetez nagyok lenni”!

Már véglegesített műemlékes alkalmazottként, a műemléki tudományos osztály szobrászrestaurátoraként vettem részt az Új u. 16. számú középkori lakóház kutatásá-

ban, rekonstrukciós tervezési és kivitelezési munkáiban. Ekkor már céltudatosan foglalkoztam a középkori kőfaragó mesterséget ismertető szakirodalom felkutatásával. Adatokat gyűjtöttem arról, hogy hogyan és milyen módszerekkel tervezték és kiviteleztek műveiket, legyen az egy kőrácsos, mérműves ablak, kőbordás boltozat, fiatorony vagy akár egy templomtorony. Sokat jelentett e törekvésemben az a tény, hogy az én szakmai életutam valamiképp hasonlóan alakult, mint egy középkori kőfaragóé, akinél a szilárd alapot a gyakorlati képzés adta, s fokról-fokra haladt a tanulóévektől a mester-képesítésig, a kézművességtől a művészi tervezésig.

Nemcsak azért kutattam a középkori módszereket, mert ezek nélkül alig boldogultam volna, hanem főként azért, mert látásmódomban a geometriai szemlélet az elsődleges, amely a matematika térhódítása előtti idők szemlélete volt. A pergamenre rajzolt gótikus építészeti terveken a formák arányait az euklideszi síkgeometria gyakorlati alkalmazásával határozták meg, amelyeknek az összefüggései függetlenek minden mérettől, s amelyekkel a formákat és arányokat kimeríthetetlenül sok változtatban hozhatták létre. Már évek óta foglalkoztatott a gótika formavilága, amely egy-egy stíluskorszakon belül is szinte mérhetetlenül gazdag volt és a stílus alakulásával a korai kezdetektől a késői túléretttségig az évszázadokon át folyamatosan változott. A tervezés a középkori kőfaragó-építőmesterek kezében stílusformáló volt, annak a céhbéli mesternek a kezében is, aki az Új u. 16. sz. ház alkotója volt. Ezért volt sokrétű, nekem való feladat az Új utca 16. gótikus ablakainak rekonstrukciója a tervezéstől kezdve, a tervtanácsai jóváhagyáson át a műhelybeli és az elhelyező munkákkal a kész ablakok átadásáig. A rekonstrukciós helyreállítás után az épületet az Országos Műemléki Felügyelőség Soproni Építésvezetősége vette birtokba, ahol az adminisztráció irodái épp úgy helyet kaptak, mint a vendégszobák a bővülő létszámú fővárosi kollégák számára. Nekem is volt egy rajzasztalom a nagyteremben, ahol adminisztrációs munkámat végeztem el, de a műteremben jobban éreztem magam.

Szobrászati megrendelést kettőt kaptam az ötvenes évek elején. A bencés templom igazgatójának egy fél életnagyságú Mária szobrot faragtam margitbányai mészkőből, amelyet a templomhajóban helyeztünk el, a kurucdombi Szent István-templom plébánosának felkérésére pedig egy Lisieuxi Kis Szent Teréz szobrot készítettem kőrtefából, örülve a szokatlan anyag adta változatosságnak. Egy harmadik megbízással nem jutottam túl a tervezésen, de sajátos élményeiért megemlítenédek tartom. A brennbergi bányaigazgató felkért, hogy készítsek domborműveket a szénfejtés emberi-fizikai munkájáról, hogy azokkal díszítsék a szakszervezeti székház nagytermét. Hogy elegendő tehessek a megbízásnak hat munkanapon át a délelőtti műszakot egy brigád mellett töltöttem a bányában, a helyszíni tanulmányozás céljából. Ezt izgalmasnak és kalandosnak találtam. Ilyen volt a fél kilométernyit zuhanó lift, a kas, a tárnák és vágatok, a változó légáramlatok, bukdácsolásom a sínek, vezetékek és ácsolatok között egy fejtőhelyig, ahol mintegy negyven fokos száraz melegben verítékezve egy bányászlámpa pislákoló fényében rajzokban igyekeztem rögzíteni a látottakat.

Az első leszállás előtt a bányamester jó szándékúan figyelmeztetett, hogy a brigádtagok, akikkel együtt leszek, kivétel nélkül párthú kommunisták. Az átöltözéskor a bemutatkozás formális volt, a bizalmatlanság érezhető légkörében, de lent a bánya mélyén, amikor németül elmondtam nekik, hogy szobrász vagyok és miért vagyok kö-

zöttük, felengedett a hangulat, de figyelmeztettek, hogy óvakodjam a bányamestertől, mert az nagy kommunista.

A Rabitsch brigád egyik tagja már éjjel három órakor értem jött, hogy a Szent István aknához együtt gyalogoljunk fel, ahol átöltöztem és hajnali öt órakor leszállhatunk a mélybe. Termelési szünetek csak akkor voltak, amikor robbantottak és pihenhettek egy keveset a légkalapácsok és szívlapátok mellett a mintegy negyven fokos melegben, ahol én a rajzolásba is beleizzadtam, egy életre megtanulva, hogy a személyes élményeket semmilyen szöveges vagy képi tájékoztatás nem pótolhatja.

A műszak végén a fürdés és átöltözés után mint a brigád tiszteletbeli tagja én is velük tartottam a község vendéglőjébe, ahol néhány korsó sör mellett még elbeszélgettünk, úgy hogy szálláshelyemre késő délután, több mit tizennégy óra elteltével értem vissza. Amikor szombaton a hat műszaknyi együttélés után elbúcsúztunk egymástól, igazán szívből kívántunk egymásnak jó szerencsét.

Az ötvenes évek elején Győrben két megbízásnak kellett eleget tennem, amelyekhez helyi segítőtársra találtam Birkmayer János szobrászművész kőfaragómesterben a mai múzeum, a volt Apátúr ház homlokzati díszes kőfaragványainak és a káptalandombon lévő Szent Mihály szobornak a helyreállításához. Sopronban Csatkai Endre kezdeményezésére elkészítettem Goldmark Károly Ógabona téri emléktábláját, és helyreállítottam a Fővényverem u. 29. sz. ház utcai sarokszobájának számtalanszor átmeszelt stukkómennyezetét. Eközben a város kommunista vezetőit nem tudom mi indította arra, hogy 1954. novemberében, megkérdezésem nélkül tanácsstaggá válaszszanak a belvárosi körzetben. Így lettem a Városi Tanács műszaki osztálya műemléki albizottságának vezetője. Tudták, hogy nem vagyok párttag, és bizonyára ismertek annyira, hogy én párthűsége alkalmatlanként is szolgálhatom a város érdekeit. A műemléki szakhatóság soproni dolgozójaként és a kapcsolataim révén jelentős anyagi támogatást szereztem a városnak. Ide tartozik a Szentlélek templom toronysisakjának állagvédelme és az eredeti gótikus főhomlokzat timpanonos kapubülbéltetének és mérműves ablakának rekonstruálása.

Ezeknél sokkal izgalmasabbá vált egy régészeti lelet Visegrádon, a királyi palota ásatásának legfelső teraszán, ahol andezitbreccsa, mészkő és vörös-márvány faragványok sokasága került napfényre. Amikor a kutatásba 1955 nyarán bekapcsolódtam, a később oroszlánosnak nevezett kút részben szétdúlt alapsíkja fogadott öt in situ fekvő oroszlánossal, rajtuk a kút Mátyás király hollós címerével ékesített mennyezetlapjának mintegy négyötödével, mögötte a falikút kúttálcájának falba épített részével, és számos másodlagosan beépített faragvánnyal. A műszaki felmérések, a különböző kőfaragványok kőanyag, stílusjegyek, funkció és állékonyság szerinti vizsgálata, a csoportosítása és a regisztrálása hosszú hónapokat vett igénybe.

Megdöbbenő élmény volt az a felismerés, hogy nem egy, hanem két díszes falikútnak a maradványaival van dolgunk, mert a palotát alapító Anjou királyok építették ki azt a vízvezetékrendszert, amely egy falikutat látott el. Ezt az Anjouk struccfejű címerével díszes falikutat Mátyás király elbontatta, hogy annak helyébe a saját családi címereivel ékesített kutat állíttassa. Az oroszlános kút in situ alapsíkja és az egységes vörös-márvány anyaga a Mátyás-kori falikút rekonstrukciójára adtak lehetőséget. A kőrészek szerkezeti összefüggései és geometriai arányok lehetőséget adtak az összkép

kompozíciójának meghatározásához és a szerkesztett rajz elkészítéséhez. Ezek alapján az eredeti faragványok szerint készítettem el a falikút 1:5 léptékű gipszmodelljét már a soproni műhelyben, zavartalanul. Amikor a szükséges dokumentáló rajzokkal is elkészültem, 1956. június 18-án délelőtt Visegrádon összeülhetett a zsűri tervtanácsa: tizennégy művészettörténész és tíz építésmérnök. Hosszas vita után késő délutánra jóváhagyták rekonstrukció-tervem, megállapodtak abban, hogy az eredeti töredékek múzeumban kerüljenek megőrzésre, az eredeti helyre pedig vörös márvány rekonstrukció-másolat felállítását irányozták elő.

1. kép. A visegrádi oroszlános kút mesterei: Szakál Ernő, Birkmayer János, Kőfalvi Imre, Tauber Vince 1959
(Szakál Ernő múzeum-alapítvány Pereszteg)

Egyelőre azonban a folyamatban lévő munkák miatt a program háttérbe szorult. Befejeztem a szombathelyi múzeumban a jáki kőtár rendezését, Sopronhorpácson a románkori kapuzat, Sopronban a Szentlélek-templom gótikus homlokzati részleteinek helyreállítási munkáit. Késő ősszel foglalkozhattam újra visegrádi feladattal, de nem úgy, mint elterveztem. Budapesten kitört az október 23-i forradalom, melynek kihatásai teljesen váratlan fejlemények sorával zúdultak rám. Október 23-án érkeztem Visegrádra. Nem szívesen emlékezem vissza az akkori eseményekre és ellentétes indulatokra és arra, hogy ott ragadtam, mert csak november 4-re sikerült, eléggé kalandosan hazaérkezni családomhoz, az ugyancsak felbolydult Sopronba. A nyugatra ló-

dult disszidens áradat és a politikai megtorlások személyi vonatkozásai nekem érzelmi terhet jelentettek, azért is, mert a közvetlen rokoni és baráti körömet érték.

A politikai pártirányítás ötágú vörös csillaga alatt az átszervezések az Országos Műemléki Felügyelőséget sem kerülték el. Az új igazgatónról csak annyit tudtam meg, hogy munkáskáderes kerületi titkár volt és mivel az én alkalmazotti feladataim tartó gerincét a kétkezi fizikai munka jelentette, pártonkívüliként sem voltam osztályidegen az ő számára. Szakmai feletteseim, Entz Géza és Dercsényi Dezső, változtatlanul vitték tovább a tudományos igényű szakvezetést, mintha mi sem történt volna. Változatlan maradt munkaprogramom is, Mátyás király oroszlanos falikútja vörös márvány másolatának elkészítése. Jól tudtam, olyan feladatot kaptam, melynek megvalósításához megfelelő társakat kell keresnem, olyanokat, akik a vörös márvány faragásban gyakorlattal bírnak és hajlandók csatlakozni hozzám. Sopronban nem találtam kellően felkészült társakra, ezért Győrben megkerestem barátaimat Birkmayer János szobrászművész kőfaragómestert és Kőfalvi Imre kőszobrász mestert, akik ebben az időben a Győr-megyei Tatarozó Vállalatnál műkövesekként dolgoztak. Hármasban elutaztunk Visegrádra, ahol a faragványok és a gipszmodell ismertetése után hivatalosan felkértem őket, hogy lépjenek át az OMF alkalmazásába a falikút munkáinak elkészítésére, további szép munkafeladatok biztos lehetőségeivel (1. kép).

Végül is örömteli várakozással csatlakoztak hozzám és így alakult meg a Tudományos Osztály keretében az OMF kőszobrász részlege, természetesen soproni műhellyel, országos hatáskörrel. Gyakorlati ismereteik a mesterség egészét átfogták, emellett a hazai vörös márványokat nálam jobban ismerték. Baráti volt a kapcsolatunk és én amolyan „primus inter pares”-ként voltam irányítójuk és ügyintézőjük. Az oroszlanos kút kivitelezési munkája gipszöntvény másolatok készítésével, természetes nagyságú műhelyrajzok és sablonok készítésével indult. A megfelelő kőanyag az É. M. Építőkőfejtő Vállalat tartosi bányájából került ki az É. M. Sütői Kőfaragó Vállalattal kötött szerződések alapján. A faragás minden részletében megszervezett munkáját Sopronban 1958 nyarán kezdtük el egy fiatal kőfaragósegéd és két segédmunkás, továbbá egy iparművész-szobrász bevonásával.

Közben voltak építészeti munkákhoz kapcsolódó feladataink Zalaszántó gótikus templomán és itthon az Új u. 11. szám alatti zsinagóga és a Fabricius ház változatos formaképzésű mérműves ablakainak helyreállításával. Egyéb vonatkozásokban is eseménydús volt számomra az esztendő, mert városi tanácstagként elnöke lettem Sopron Város Tanácsa Műemléki Bizottságának, így lehetőséget kaptam a műemléki szempontok képviselőjére a városi műszaki hivatal keretein belül is. Első külföldi műemlékes tanulmányutamat is ez évben hozta meg a sors egy lengyelországi húsznapos, Katowicétől Gdanskig érő körutazással, lelkes vendéglátó szakemberek társágában. Kevéssel hazaérkezésem után az addigi műemléki tevékenységemért az Építésügyi Minisztertől az „Építőipar Kiváló Dolgozója” kitüntetést vehettem át.

A legnagyobb örömet azonban az oroszlanos kút teljes elkészülte adta, amikor azt már Visegrádon felépítettük, hivatalosan átadtuk és egy kis zártkörű házi ünnepség keretében felavattuk. Az oroszlánfejes vízköpőből soproni veltelini csordogált. Amikor már a Művészettörténeti Értesítőben publikációm is megjelent, már nyakig benne voltam egy még izgalmasabb kihívásban, mely immár hét éve foglalkoztatott: hogy a

visegrádi Anjou-kori kőfaragványok hatalmas mennyiségű leletanyagából nyolc év alatt szerzett tapasztalatokkal, töredékekből összerakni a palota díszudvarának nagy kútját, amelynek alsó körétege itt is a régészeti ásatás során került elő.

A faragványok csoportosításában és a szerkezeti összefüggések meghatározásában kőszobrász társaim lelkesen segítettek, mert sikerélmény volt minden konkrét megálapítás a kútalaprajz kőbe karcolt rajzának felfedezésétől az egyes, összetartozó körétegek meghatározásáig. A műszaki felmérések után elkészítettem a tervdokumentáció rajzait, melyek alapján az 1:5 léptékű gipszmodellel felkészülve 1961-ben került a kútház ügye elbírálásra, a Visegrádra összehívott tervtanács elé. A szakbizottság a kövek, rajzok és a gipszmodell ismeretében a bemutatott terveket elismeréssel elfogadta, kivitelezésre előírányozta. Felállítási helyéül a Salamon-torony földszintjét határozta meg.

Ezek alatt az évek alatt változatosságot jelentett a sopronbánfalvai karmelita templom szentélyének megnyitása, gótikus boltozatának helyreállítása és Bella Lajos emlékművének várhelyi elkészítése. Izgalmasabb volt a Művelődésügyi Minisztériumtól kapott megbízásunk Scarbantia capitoliumi triászának áthelyezése a Deák téri múzeum alagsorából a Fabricius-ház pincéjébe, amit kényszermegoldásként vettem tudomásul. A római antik szobrászati múzeumi anyagban ilyennel, közel kétszeres életnagyságú szobrokkal nem találkoztam, igaz ugyan, hogy ilyen töredékes szoboranyaggal ott nem is törődnek sokat, pedig szerintem így is egyedülálló, s ezt a kutatási eredményeim bizonyították. A közel két éven át elhúzódó munka, mely a hivatalosan előírt munkaidőnkön túl, mellékfoglalkozásban szerveződött, élményteli és tanulságos volt mindannyiunknak, akik ebben részt vettünk.

Azt gyorsan megállapíthattam, hogy a tiszteletreméltó bécsi művészettörténész professzor, Dr. Praschniker útmutatásai alapján készült szobrok rekonstrukciói felülbírálandók. Praschniker Jupiter, Juno, Minerva és egy császár szobrát állította össze a töredékekből, a márványanyagot osztrák területről valónak, noricuminak vélte, és a készülésük időpontját Domitianus korára tette. A szobrok kőanyagáról munkatársaimmal együtt kezdettől szemre biztosan csak annyit mondhattunk, hogy semmiképp sem alpesi márványok. Feladatot jelentett tehát ennek tisztázása, ezért a több ládában megőrzött, nem azonosított ásatási töredékből kiválogattam olyanokat, amelyek többféle kristályszerkezete egy szakvizsgálathoz jellemző adatokkal szolgált. Levelekkel és márványdarabokkal kapcsolatot kerestem az itthoniak mellett bécsi, berlini, firenzei, római és athéni geológusokkal és műemlékes művészettörténészekkel, fényképekkel illusztrálva kérdéseimet. Az eredmény vagy egy évet váratott magára, de végül összeállt a szakvéleményekből annak tudományos megalapozottságú meghatározása, hogy Scarbantia capitoliumi szobrai a hellenisztikus római szobrászat legjelentősebb helyén, a kisázsiai Aphrodisiasban, ottani káriai márványból készültek egy ottani szobrászműhelyben. Onnan főként vízi úton szállították őket Dr. Alois Kieslinger geológus egyetemi tanár véleménye szerint. A „Steinverfrachtung auf der Donau” című tanulmányában Kieslinger leírja a római kori vízi utak szerepét a kövek szállításában és vele ezért személyesen konzultálva bizonyosra vehettük, hogy a triászt a Meander folyón, az Égei- és Fekete tengeren és a Duna vizén szállították, feltehetően Carnutumig, és onnan a Borostyánkő úton hozták őket Scarbantia fórumára. Az oszt-

rak szakemberek egyike zokon vette, hogy Praschniker uralkodónak mondott trónusos alaktömbjét Minerva szobrának jelentős részeként azonosítottam, s nem engedtem ezzel a császárt az istenek közé. A triász áthelyezése hozta kalandozás a római korba tanulságosan regényes kirándulás volt számomra, mert a személyes élményeim és kutatásaim tudatosították bennem az antik Róma művészetének a sokrétűségét és a mesterségek technikai csúcsteljesítményeinek lenyűgöző voltát.

Egyes műemléki munkák érdekes módon vezettek vissza az antik világba régészek, művészettörténészek és nagyszerű tanítóm, Marcus Vitruvius Pollio segítségével. Kellettek az inspirálók, mert megsokasodtak a megoldandó feladatok Pannóniában. Váratlan epizódként Székesfehérvár romkertjében felfedeztem Szent István király római eredetű kőkoporsójának két addig fel nem ismert töredékét, Savariában felállítottuk a kiegészített gránitoszlopokat az Isis templom előtt, elkészítettük a gorsiumi nymphaeumok rekonstrukciós kiegészítését, Aquincumban egy delfines szökőkúttal és egy korinthuszi oszlopfővel gazdagítottuk a szabadtéri múzeum látnivalóit.

Közbevetőleg meg kell említenem egy rossz emlékű epizódot az 1960-as évek elejéről, amikor az OMF Budapesten, Kelenföldön egy központi kivitelezői telephelyet létesített, korszerűen gépesített műhelyekkel, irodákkal, a kivitelezési osztály vezetőinek elgondolásai, távlati tervei alapján. Felépítettek az asztalos, lakatos és egyéb műhelyek mellé egy kőszobrász-restaurátor műtermet is, melyet nekünk szántak. Felakartak költöztetni Budapestre, mert a kivitelezési osztály vezetőit kezdettől fogva irritálta az a tény, hogy az általam vezetett részleg a tudományos osztályhoz tartozott, és hogy Sopronban volt a telephelye. Budapesti, főváros-centrikus szemmel nézve bekebelezési szándékuk érthető volt, de mivel gyökereink a provinciában, Győr-Sopron megyében eredtek és ide kötöttek mesterségbeli és családi kapcsolataink, egyöntetűen tiltakoztunk az áttelepítés ellen. Hivatalosan közöltük, hogy állami alkalmazotti munkaviszonyunkat inkább felmondjuk és visszatérünk a magánvállalkozói területre, ahonnan elindultunk. Végül minden maradt a régiben, olyannyira, hogy az azóta eltelt negyedszázad alatt a főhivatal szervezeti alakulásai nem változtatták meg a soproni statust, mert így van az ma is, 1998-ban. Én már öreg nyugdíjasként írom a sorokat, amikor szívmengető érzés azt látnom, hogy szakmai tanítványom Faragó János vezetése alatt a soproni kőszobrász részleg elismert tényezője az Állami Műemlék Restaurálási Központ szervezetének, országos jelentőségű helyreállításával, sikeresen.

A győzelmet szerényen megünnepeltük a vígözvegynél, mellyel szemben sréh-vizavi sor került a Szent György templom málladozó homlokzatának helyreállítására Sedlmayr János építész barátunk irányításával. Ő tárta fel Dávid Ferencsel [helyesen: Sallay Mariannal – a szerk.] a bejárati ajtókeretek gótikus kávézáródásait és azok timpanonjaiban volt domborműveket. A teljes feltárás a restaurátori szakmunkával már az én részortom volt. Antiochiai Szent Margit sárkányölős legendáját és a sárkányölő Szent Györgynek, a templom névadó szentjének erőteljes plasztikájú domborműveit elfalazásuk előtt brutálisan megcsonkították, majd letört darabjait részben ugyanott, mint falazóanyagot egyéb törmelék közé habarcsba rakták, likvidálták, eltüntették, amikor a város vezetősége protestáns lett és a hitújítás égisze alatt a templom sem maradhatott a katolikusok birtokában. Feltehetően lerombolták a templombelső liturgikus építményeit, oltárait és szobrait, melyekből morzsányi maradék, egy

szenvedő Krisztus festett kőszobrának felsőteste, továbbá egy angyalos gyámkő és egy freskótöredék került elő az 1947-48. évi helyreállításakor, az akkor elkerülhetetlen bontások falazóanyagából, tanúságot téve a kíméletlen képrombolásról. Amikor, 1674 után a templomot karzatokkal bővítették, a régi külső támpilléres főfalak szinte eltűntek a kibővült téralakításban. Az egyhajós templom külső támpillérei, a gótikus ablakok záradékívei és számos ismeretlen faragvány ma is feltáratlanul ott van a hozzáépítések falazatában.

Ugyancsak ismeretlen a templom tárgyi anyaga abból az időszakból, melyet Luther Márton tanainak gyors elterjedése az érdekek és hitvallások hoztak létre. Nyugtalan és indulatoktól izzó eseményekről, a jezsuiták retorzióiról tudósítanak a gyér hírforrások. Az 1674-ben bekövetkezett [jezsuita] birtokbavétel azzal is járt, hogy a protestánsok síremlékeit kivetették a templomból, többek között Lackner Kristóf vörös márvány sírkövét is, melyet jó kétszáz évvel később egy volt jezsuita építményben küszöbköként véletlenül találtak meg. A pusztításban a természeti erők is részt vettek, mert – „1676-ban óriási tűzvész a belváros tekintélyes részét elhamvasztja, a középkor műemlékeiből alig marad valami meg. Az újjáépítés most már teljesen barokk stílusban ... gyorsan megindul...” Elkészült a templom kápolnasora, új oltárai és szinte minden falfelületet elborító stukkódísz és az 1677-ben elkészült tetőterének, a templompadlásnak egyedülállóan impozáns ácsszerkezete, a legszebb Sopronban.

Időközben a Templom utcában járva egy munkaárok mellé kidobott föld között feltűnt nekem egy kisméretű gótikus boltozati zárkó, rajta egy szárnyas kentaurral. Leállítottam a kábelfektetés munkáját és gyors leletmentéssel munkatársaimmal a szó igazi értelmében megmentettük egy kora gótikus faragványcsoport számos darabját, egy kisebb és egy nagyobb csoportot. Két szempontból vált izgalmassá a lelet, mert szembetűnő volt a rokon stílusazonosság a Ferences káptalanterem faragványaival és az a tény, hogy nem össze-vissza, hanem szépen egymás mellé fektetetten, szinte épen került elő gazdagon tagolt pillérfejezet, törzsdarabok, lábhatatok, hevederívek, boltozatbordák egész sora, köztük a pillérfejezetek és lábhatatok lefelé fordítva.

A faragvány-együttest elraktároztuk és csak akkor foglalkoztunk a témával behatóan, amikor Dercsényi Dezső munkatervünkbe vette. Közös megállapíthattuk, hogy a ferences templom 13. században készült szentélyrekesztőjének, lettnerének faragványai, alkotóelemei, szinte ép állapotban kerültek kezünkbe. A szakirodalomból megismerhettem egy bécsi tanulmány adatait a koldulórendi templomok szentélyrekesztőiről. Erika Kirchner-Doberer osztrák művészettörténész doktori disszertációját, mely 1946-ban jelent meg „Die deutschen Lettner bis 1300” címmel. Rendelkezésre állottak már az elméleti-tudományos analógiák mellett az azonosítható kőfaragványok összefüggései és térbeli méretei.

A soproni ferences templomban a lettner a hajó teljes szélességében öt szakaszból állott, középpont átjáróval és két-két oldalkápolnával. „A Magyar Műemlékvédelem 100 éve” című kiállításon 1970-ben Budapesten bemutattuk az eredeti két teljes pillért és összekötő ívüket egy rekonstrukciós gipszmodellel együtt. A szentélyrekesztő faragványait egy alkalmi leletmentés hozta felszínre és ismerve a helyszínt, biztos vagyok abban, hogy egy céltudatos ásatás meglepő eredményekkel járna, mert mi nem töre-

kedtünk a teljes feltárára, amit hitem szerint helyes döntés volt. Jobb helyen tudom e köveket a földben, mint a soproni múzeum korszerűtlen raktárában.

Csatkai kezdeményezésére megbízást kaptam egy Berzsényi emléktábla tervezésére és kivitelezésére. Tudjuk, hogy amíg Berzsényi a soproni evangélikus líceum tanulója volt, egy Pócsi utcai gazdapolgár házában szinte falusias környezetben élt és szövögethette jövője terveit, miközben bizonyára nem gondolta, hogy végül alma materének híres névadója lesz. Az emléktábla szerény kis alkotás. Egy soproni születésű író emléktáblájáról is szólnom kell, mert városunk sok lakosa mit sem tud Pap Károlyról. A Fegyvertár u. 5. alatt volt izraelita iskolaházban töltötte a gyermekkorát apjának, a főrabbinak a szigora alatt. Már ifjúkorában végzetes elvhűség vezette szembenállásra a polgári társadalommal és apjával, aki kitagadta. Az első világháborúban önként ment a frontra, majd a proletárdiktatúrában vöröskatoná lett. A Tanácsköztársaság bukása után bebörtönözték, szabadulása után Bécsbe emigrált. A belső, lelki összeomlását szívóssága és az irodalom adta lehetőségei kompenzálták, mert a budapesti baloldali írók körükbe fogadták, a „Nyugat” folyamatosan közölte írásait és illetménykötetben kiadta „Azarel” című könyvét, amelyben feszültségekkel telt tragikus sorsának gyökerei idealizálódtak.

Közbevetőleg megemlítem mintegy kétévenkénti külföldi műemlékes-ösztöndíjas műemléki tanulmányútjaimat, melyek jelentősen gazdagították szakismereteimet, maradandó élményeket és szívélyes baráti kapcsolatokat teremtve vendéglátóimmal, amit a német és olasz nyelvtudásom mindenütt lehetővé tett. Az elsöre, a lengyelországra 1958-ban került sor az OMF és az Országos Ösztöndíjtanács, valamint katowicei kollégáink jóvoltából, akik a gazdag program szervezői és kísérő-vezetői voltak. Olaszországi tanulmányutam során az észak-olasz Firenze, Pisa, Milano és Velence, valamint Nápoly mellett a szicíliai látogatásaim voltak a leghasznosabbak. 1965-ben egy kelet-németországi (akkor még NDK) nemzetközi műemlékes konferencián vettem részt, meglepően sok szabadidős program lehetőségével. Hasonló konferenciára és egy nagyszabású körutazásra a következő évben Bulgáriában került sor.

Legszorosabb kapcsolataim a közeli Bécsben évtizedeken át, még a nyugdíjas korban is tartó termékeny együttműködéssé alakultak. Ebben döntő szerepe volt Walter Frodl úrnak, a Technische Hochschule művészettörténész professzorának, aki Visegrádon az Anjou kútház 1964. október 10-i átadásakor az Osztrák UNESCO Bizottság elnökeként vett részt az „Országos Műemléki Hét” ünnepélyes megnyitásán, amelyen az Építésügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium, a Magyar UNESCO Bizottság, az Országos Műemléki Felügyelőség, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Mátyás Király Múzeum hivatalos képviselői vettek részt. Az ismerkedés és kötetlen beszélgetés során Frodl úr megkérdezte, hajlandó lennék-e a kútház rekonstrukciós munkáját Bécsben is ismertetni, amire én természetesen igenlő választ adtam és szinte úgy vettem, mint egy megtisztelő kihívást. Az időpontot a következő év tavaszára javasolta. Így volt időm a felkészülésre, diaposzítívok készíttetésére, a rekonstrukció munkafázisainak összegző leírására, amit a publikálási kötelezettségem amúgy is megkövetelt. A hivatalos meghívólevél egy heti ott tartózkodásról, elszállásolásról és honoráriumról is szólt, így aztán ott laktam az Arsenal épületegyüttes azon szár-

nyában, ahol a vendégszobák és a restaurátorműhelyek voltak. Így megismerhettem az ott dolgozókat, a műhelyek felszereltségét, munkamódszereiket és szervezetüket is.

Az előadásra 1965 májusában került sor a Burgban székelő Bundesdenkmalamt-ban, meghívott szakemberek előtt. A kútház töredékeinek a régészeti feltárását, a vízköpös rétegek 1952-beni fellelésétől öt éven át tartó izgalmas kutatásokat, a rekonstrukció elméleti és gyakorlati összetevőit és egymásra hatását a vetített képek meggyőző látványa tette szemléletessé a magyarázó, ismertető előadásomat, melyet szinte feszült figyelem kísért. A beszámoló után kialakult kötetlen beszélgetés, a kérdések és vélemények a régészeti feltárás, a műhelymunka technológiája, a geometriai konstrukció szinte minden körét érintették. Itt ismertem meg Dr. Alois Kieslinger urat, aki részletekbe menően érdeklődött a kőanyagok, a kivitelezés technológiája és a kiegészítések anyagösszetétele felől. Másnapra meghívott az általa vezetett Egyetemi Geológiai Intézetbe, ahol zavartalanul beszélgethettünk. Kiderült, hogy a kőanyagok azonosításának, koronkénti felhasználásának és pusztulásmódjainak tudósa és számos ily irányú publikáció szerzője. Számomra fő műve a „Die Steine von St. Stephan” című könyve, mellyel megajándékozott. Az 1970-es években sokszor jártam Bécsben hivatalos kiküldetésben, de gyakran meghívott előadóként is.

Amikor a bécsi Magyar Követségen nagyobb szabású helyreállítási munkák folytak, a Műemléki Felügyelőség vezetőségének javaslatára a Külügyminisztérium szakértő konzulenseként működtem közre, mintegy iparművészeti szakértőként, segítve a műszaki ellenőröket, irányítva a restaurálás jellegű munkálatokért felelős művezetőket, ami főként tanácsadás volt. Az ismeretségi köröm állandóan bővült és nagy érdeklődés lehetett a háttérben, hála az osztrák műemlékesek patronálásának. Így aztán tartottam előadást a Bundesdenkmalamt-ban, a Collegium Hungaricum-ban és a művészettörténész hallgatóknak is a Tudományegyetemen. A témák változatosak voltak, mert beszéltem középkori faragástechnikákról, a gótika geometriai konstrukciós gyakorlati alkalmazhatóságáról és részt vettem egy ötnapos nemzetközi konferencián, amelyen a kőkonzerválás volt a fő téma, geológusok és építészek előadásaival, mikor is felkérésre a hobbimról, a gótikus szerkesztésekről beszélhettem, mely előadásomat a Bundesdenkmalamt közzé is tette a „Restauratorenblätter” című kiadványában. Szabadidőmben aránylag sok időt fordítottam múzeumlátogatósokra, ahol számomra a csúcspontot a „Museum der Stadt Wien” tervtára jelentette, ahol az eredeti középkori tervrajzok csodavilágát tanulmányozhattam. Az osztrák kapcsolataimra még visszatérek, most csak megjegyezve, hogy szakmai és baráti pártfogásuk nagyon sokat jelentett.

Tevékenységem színhelyei mégiscsak itthon voltak, akkor is, amikor a visegrádi Anjou címeres falikút kövei izgatták fantáziámat, mely témával feljegyzéseim szerint tíz éven át játszadoztam, de csak akkor kezdtem igazándiból a rekonstrukciós munkámba, amikor a Magyar Nemzeti Múzeumban már helyet biztosítottak a mű elhelyezésére. Kisebb soproni munkák inkább terven kívül adódtak, mint az úgynevezett Pék kereszt megmentése, mely 1964-ben eredeti helyén, a Tómalom felé vezető útnál ismeretlen okból eldőlt és darabokra esett. Kétségtelen, hogy az 1484-es évszámmal datált, vakmérművekkel díszített tartópillérének fertőrákosi kőanyaga nem volt eléggé időtálló. Olyan volt nekem a megmentése, ahogyan egy orvos mindenképp igyekszik

betegét lábra állítani injekciókkal és infúziókkal. Sikeresek voltak a beavatkozások a kőszilárdítások és kiegészítések anyaggyógyításai. A középkori mester egész tevékenységéről tanúskodtak a töredékek egységei, a tervezés módszerétől az egésznek színpompás kifestéséig. Gyakorlatilag csak a bántóan hiányos építészeti tagozatokat rekonstruáltuk és a Liszt Ferenc Múzeum kertjében állítottuk fel. Betegünk, ápolunk bekerült a kulturális örökség szociális otthonába.

Mindig is érdekelt azoknak a műveknek a története, sorsa, amelyekkel foglalkoznom kellett, mint a következő munkámnál is, a soproni konvent által mintegy kétszáz éve állítottott várkerületi Mária oszlopnál. Azért került sorra, mert 1961-ben az egyik lámpatartó puttója lefordult a tartókonzoljáról, darabokra tört és ezek után kénytelenek voltunk a helyreállítást tervbe venni. A szakirodalom szerint az oszlopot a századforduló körül ki kellett cserélni, újat készítettek tartósabb anyagból és a domborműveket paraffinos átitatással próbálták tartósítani. Meglepő volt annak a ténynek a felismerése, hogy a konzerválás mód többet ártott, mint használt, és az a tény, hogy az oszlop fundamentuma jórészt másodlagosan beépített, ismeretlen eredetű kőfaragványokból áll. Az alapépítmény mai formáját az OMF tervtanácsa javasolta, és a Mária életéből vett jelenetek festői domborműveit újrakészíttette Antal Károly szobrászművész barátommal, aki hozzám hasonlóan római ösztöndíjas múltja miatt közületi megbízáshoz nem juthatott, csak az OMF és a képzőművészeti lektorátus megegyezése révén, hiszen a honoráriumot a műemlékesek állták és nem a lektorátus anyagi alapja.

Sopronban kisebb munkánk volt a Cézár ház erkélyes sarokszobája stukkójának a helyreállítása, míg a műhelyben elkészült az akkor legjelentősebb rekonstrukcióm, az Anjou-kori falikút. A története számomra 1955-ben akkor kezdődött, amikor Mátyás király oroszlános Kútjának a vörös márványból faragott alkotóelemeit feltártuk és meglepetéssel megállapíthattuk meg, hogy egy régebben itt állott gótikus falikút töredékeit is kezünkbe adta a sors. Alapos feldolgozásukra az oroszlános kút munkái miatt nem került sor, ezért a kövek a múzeum raktárába kerültek.

Sok más izgalmasan szép helyreállítással foglalkozva én el is feledkeztem róluk jó tíz esztendőre, amikor újra kézbevettem őket, mert Dercsényi Dezső felkért, hogy foglalkozzam újra a témával, a rekonstrukció tervezését és kivitelezését tervbe véve, lehetőleg mielőbb. Nem vettem örömmel tudomásul kezdeményezését, amit meg is mondtam neki azzal az indoklással, hogy nagyon kevés az azonosítható töredékek száma és ráadásul az egyes andezitbreccsa faragványok, főként a baldachin gazdagon tagolt elemei rettenetesen rossz megtartásúak, hiszen nem egy van közülük a feltárás óta gipszkötésbe pólyázottan áll beládázva. Dercsényi a kifogásaimra és a nehézségek és bizonytalanságok felsorolására csak azzal válaszolt végül, hogy persze csak akkor érdemes a rekonstrukcióval foglalkoznom, ha igazán kedvem van hozzá. Én mikor arra a kérdésemre, hogy hol lenne felállítva megtudtam, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban és, hogy ezt már megbeszélte Fülep Ferenc főigazgatóval, le voltam fegyverezve teljesen.

Miután az összegyűjtött azonosítható kőanyagot Sopronba szállítottuk, megkezdtem a faragványok részletes felmérését és ezzel egy időben azokat a töredékeiből összeragasztottuk és a hiányokat a kövek funkciója és anyaga szerint pótoltuk. Az egyes

kőrétégek meghatározó adatok a gótikus levéldíszű oszlopfőknél nem voltak egyszerűen felismerhetők, mert egy sem maradt meg teljesen és szabadon álló oszlop egy sem volt a töredékekből összerakható, de azonosított töredékek minden kőrétégből rendelkezésre álltak a hátfal ország-címeres vízköpőivel és díszítő vakműműveivel és az Anjou címerdíszű baldachinnal.

Ez a királyi falikút több, mint száz éven át ott állott a palota-együttes legfelső teraszán, amikor Mátyás király leromboltatta azért, hogy oda a saját hatalmát méltóan reprezentáló, még pompásabb falikutat emeltesen, az ötletet adó előképet kíméletlenül összetörve, a díszes-heraldikus faragványdíszeit is falazó kővé degradálva.

Az Anjou-kori falikút rekonstruálását csak a logikus, mondhatnám klasszikus-logikus geometriai váza tette elvégezhetővé és tudományosan bizonyíthatóvá azzal a középkori munkamódszerrel, amely a kőfaragó mesterséget és művészetét e korokban még jellemezte. Alaprajzban az oszloptengelyek a két négyzetből összetett téglalap sarkpontjai, míg a további geometriai arányok érintőkör-négyzet-nyolcszög-variációkból állnak. A nézeti konstrukció az alaprajz négyzeteire épül, mely szabályos kockakristály vázaként hat a térben, mint egy geometrikus csontváz, melyet eleven formák vesznek körül. Az Anjou-kor szerelmes tudósa, hivatali felettes barátom Dercsényi Dezső öröme 1966-ban, a feltárás után tizenegy évvel a Magyar Nemzeti Múzeum egy történeti emlékekkel gazdagodott.

Soproni vonatkozású munkám ez idő tájt csak a Paúr emlékmű volt, mely ráterelte figyelmemet a 19. század második felének egyik kortünetére Sopronban, mely szoros kapcsolatban állott az akkori közművek létesítésével és építkezéseivel is. Ez volt az amatőr régészet és műgyűjtés helyi virágkora, amikor a gáz és vízvezetékárkok és épületalap ásások oly gyakoriak voltak. A régészeti kutatásban és a műgyűjtésben az anyagiakban bővelkedő iparosok, kereskedők és gyárosok versenyeztek egymásra hatva és licitálva. E nagy egyvelegből kiemelkedett Paúr Iván, a Széchényi család levéltárosa, soproni múzeumalapító-szervező régész, elévülhetetlen érdemekkel és példamutató önzetlenséggel. Személye és emlékműve alig ismert és bizonyára többet hatott volna egy emléktábla a róla elnevezett utca sarkán a gazda-negyedben, mint az emlékmű a Bécsi dombon.

Újabb jelentős kőszobrászati rekonstrukcióm témáját egy építészeti feltárás hozta előtérbe, amikor a siklósi vár középkori zárterkélyének in situ maradványait a szerencsés véletlen napfényre hozta. A falba épített részletek megadták az erkély kontúráját, a teljes szélességét, magasságát, a faragványos részletek a formaképzés, a művesség kvalitását is érzékeltették. A falkutatás oly sok azonosítható faragvánnyal gyarapította az erkélyről való ismeretünket, hogy négy év után 1965-ben bemutathattam a rekonstrukció sematikus gipszmodelljét, a belső boltozattal, rámutatva a jelentős hiányosságokra is. A tervtanács a további kutatás mellett döntött és így sor került a falkutatás kiterjesztésére, valamint a déli várarok teljes régészeti feltárására. Kutatásaink sikeresek voltak, mert több száz erkélyfaragványt találtunk, melyek a falban in situ megmaradtakhoz tartozóknak bizonyultak, de előkerültek egy korábbi vagy másik erkély darabjai is. Sok más kőfaragvány a korok és várurak változásait jelezték, amint azt erkélybelső gótikus ornamentikájú freskótöredékének reneszánsz secco átfestése is bizonyított, figurális-felírtos részleteivel.

A gótikus erkélyen több geometriai arányrendszer, aszimmetria, négyzet és egyenlő oldalú háromszög-konstrukciók egymásba fonódnak, a szakértő számára a későközépkor kőfaragóinak mesterségbeli rafinériája úgy tárul fel, mint egy képeskönyv. Ebből a laikus néző csak azt látja, hogy szép. A középkor kőfaragómestere a kőanyagokat illetően is másként gondolkozott, mint egy mai, mert az erkélynek a terhelésre legjobban igénybe vett kövei, mint a két szélső konzolkő és mellvéd oldal-lap kemény mészkövek, az ablakosztó vörös márvány, a díszesebb mészkőrészek a formatagoltság arányában finom vagy durvább puha mészkövek. Tudjuk persze, hogy a különböző anyagok nem érvényesültek a színpompás festések harsogó színvilágában.

Örömteli élmény volt a középkori mesterség ezen remekművével foglalkozni és ugyanakkor lehangoló volt azt a politikai helyzetet elgondolni, amely az erkély pusztulásához vezetett. I. Szulejmán szultán 1543. július 7-én foglalta el a Garák gótikus várát és így maradt száznegyvennégy éven át török kézen. Mai formáját a vár lényegében a 17. században kapta, Caprara generális, majd a Batthyányiak, a várurak építkezéseivel. Miután a hivatalvezetés zöld utat adott a kivitelezésre, a soproni műhelyben megkezdődtek a bonyolult technológiákat igénylő műhelymunkák, melyek már javában folytak, amikor ránk szakadt az Építésügyi Tájékoztatási Központ forgatócsoportja, hogy az erkély készülésétől ismeretterjesztő filmet forgasson. A forgatókönyvhöz hozzá kellett szólnom, hogy lehetőleg szakszerű legyen a film. Ez többé-kevésbé sikerült, bár az én véleményem a rendezőt és az operatőrt alig befolyásolta. A film címe „Újjászületés”, utal bevezetesként a köemlékek pusztulásának okozóira, a háborús és a természetes tényezőkre, ezeket vizuális képekkel illusztrálva, trükkösen utalva a régészeti feltárás adta, elbontott és töredékekben ránk maradt kőszobrászati műemlékek új életre hozásának kutatási, dokumentálási és kivitelezési módszereire. A fő forgatási helyszín a soproni műhely és a siklósi vár volt, ahol az erkély hivatalos átadására pont tíz évvel a maradványok felfedezése után, 1971-ben került sor. Az egész munkát részletesen kellett volna publikálnom, hiszen fotók és rajzok bőven voltak anyagomban, csak éppen a feldolgozáshoz és megírásához szükséges idő nem volt adott. Ennek én voltam oka, mert munkaköröm ellátása mellett Major Máté akadémikus felkérésre időigényessé vált szakirodalmi tevékenységgel is foglalkoztam 1965-től kezdődően. A leggyakoribb középkori szerkesztésmódok ismertetésére vállalkoztam. Mintegy két esztendő telt igénybe a tanulmány szövegrészének megírása az illusztrált rajzok elkészítésével, mert csak szabadidőmben foglalkoztam az építészeti vonatkozások kőfaragói alapjaival. A tanulmány 1970-ben jelent meg nyomtatásban, német nyelven az Acta Technica című folyóiratban, az Akadémiai Kiadónál. Ezek után megtiszteltek azzal, hogy tagja lettem a Magyar Tudományos Akadémia Építészettudományi és Történelmi Bizottságának, bár végeredményben egy kelletlen outsider voltam az építészek között (2. kép).

Nagyobb és örömtelibb izgalommal vettem tudomásul a Magyar Képzőművészeti Főiskola rektorának, Domanovszky Endrének a meghívását, felkérését egy szobrász-restaurátor szak beindítására, amit az Országos Műemléki Felügyelőség és a Művelődésügyi Minisztérium is támogatott. Szerencsémre Domanovszky és Entz mellett régi ismerősként fogadott több tanár is, akik ifjúkoromban tanárim voltak. Az ő

segítségükkel sikerült a szobrász-restaurátor oktatás megtervezett és jóváhagyott menetében a fegyelmezettséget kívánó szakismereti oktatást a szabados művészképzéssel összhangba hozni. Nem volt könnyű dolgom az első tanévben, de évről-évre javultak a tárgyi körülmények és lehetőségek a szakoktatás vonalán, úgyszólván mindenki javára, mert a restaurálásra szoruló kőplasztikáikat a múzeumok készséggel rendelkezésünkre bocsátották, hiszen az összes költséget, beleértve a szállításokat is, a főiskola állta. Így a tantervbe került a római kori szarkofágtól a barokk szobrokig, a reneszánszon át sokféle mű.

2. kép. Szakál Ernő az Árpád utcai műteremben 1970 körül
(Szakál Ernő múzeum-alapítvány Pereszteg)

A szakoktatásra úgy emlékezem vissza, mint egy mellékepeződra a főfoglalkozásom melletti utazásra, maradandó és alkotásra serkentő élmények nélkül. Több örömet adtak műemléki teendőim Sopronban, melyek közül megemlíthetem a Fő tér új burkolatának elkészültével kapcsolatosan helyreállított középkori kútkávét és az Orsolya téri úgynevezett Mária kút felállítását, amelynek töredékdarabjait még az 1945. évi bombázások után begyűjtöttem, már ami akkoriban még megmaradt belőle. Az egész

munkát az 1971-72. évi évkönyvben leközöltem. Ott ismertettem a soproni ferences templom 1962-ben leletmentésszerűen feltárt szentélyrekesztőjét is, amelyet rész-rekonstrukcióként Budapesten az OMF centenárius kiállításán mutattunk be. Jókor jött ez a fővárosi munka, mert közben megpályáztam egy ösztöndíjas műemléki tanulmányutat az Egyesült Arab Köztársaságba, Egyiptomba, melyet a Kulturális Kapcsolatok Intézete hirdetett meg. Pályázatomat elfogadták, így sor kerülhetett a felkészülésre, a sokféle hivatalos formalitásra, olyan sikeresen, hogy 1972. január 4-én a MALÉV elrepített minket Kairóba barátommal, Szalay Józseffel, a soproni építésvezetővel együtt, hogy egy idegen világban szakmai élményekkel gazdagodjunk.

Az alapos szervezés idehaza és Kairóban egyaránt kifogástalan volt. A magyar követség kulturális attaséjától és a kairói kereskedelmi kirendeltség tisztviselőitől jólesően szívélyes segítséget kaptunk a beilleszkedésre és ennek következtében alig két hétig tartó utánjárással felvehettük az első hónapra előirányzott ösztöndíjat és kézhez vehettük azt a fényképes igazolványt, amellyel ingyenesen látogathattuk meg múzeumok, kiállítások, régészeti lelőhelyek és építészeti műemlékek sokaságát.

Minden nap tanultam valami újat, az arab számszavaktól kezdve az itt mindenkinek érthető jelbeszédig. Öröm volt, hogy szállásunk portásával németül értekezhetek. Beleszédültem Kairó világvárosi sokarcúságába és kimeríthetetlen lehetőségeibe. Kipróbáltam arab vendéglőket, kínai éttermet, indiai teaházakat és angol sörözőt is, megkerestem a közeli élelmiszerárusokat és küszködtem a bőség zavarával. Sűrűn látogattam az Egyiptomi Múzeum különböző termeit, melyekben időrendi sorrendben láthatók az egyedülállóan gazdag gyűjtemények az Óbirodalomtól a római korig. Csofátatosak voltak a munkaábrázolások, a kőszobrász szerszámok, műhely-felszerelési tárgyak, modellek és mérőeszközök mellett a befejezetlen szobrok és domborművek, melyek kézzelfoghatóan elképzelhetővé tették munkamódszereiket, hogyan dolgoztak évezredekkel ezelőtt a kőfaragók és szobrászok.

Több, estig tartó délutánt töltöttem a közeli Gizában, ahol nyomasztó monumentális szabadtéri térplasztikákként hatottak rám a piramisok kötömegei és a Szfinx. Üdítőbb volt egy megtervezett útvonalú tanulmányút Felső-Egyiptomban, ahol megtekintettük az áthelyezett műemlékeket, a folyamatban lévő munkálatokat és Abu Simbel sziklatemplomait. Következett Luxor és Karnak templomkörlete gigantikus oszlopaikkal és lenyűgöző domborműveikkel, melyekről kiérződik a mesterségbeli tudás épp úgy, mint az örökkévalóság vágya. Luxor élő városa után az út legizgalmasabb része következett: a holt város, a Királyok és Királynők völgyének sziklasírfjai. Tutanchamon szerény sírjával, I. Sethos lenyűgözően szép és Ramses befejezetlen nyughelyével.

A visszaúton a szerelem istennőjének az Augusztus császárnak idejében épült denderai templomát és kopt kolostorokat néztem meg, az útba eső fáraó kori emlékek mellett. Visszatérve Kairóba sokfelé csatangoltam mecseteket látogatva, kézművesek és árusok bazárjait nézegetve vásárolgattam is, ami egy kicsit szertartás és jártam ipari tanműhelyben, ahol 10-12 éves gyerekek a kőfaragó mesterséget tanulták egy derűs, öreg mester keze alatt. Még megnéztem Alexandria nevezetességeit, miközben eljött a búcsúzás ideje. Ráadásként a repülőút megszakításával egy szűk hetet az Akropolisznak és Athén múzeumainak szenteltem annak tudatában, hogy az egyiptomiak tech-

nikai vívmányait magasabb szinten az archaikus görög szobrászatban még felfedezhetem. Végül a tanulságos élmények sokaságával tértem haza Sopronba. A távollét negyedéve után az otthon családi körében megpihelve komótosan rendezgettem az úti fényképeket, diapozitívokat és jegyzeteimet, élményeim hazahozott anyagát.

Erre az időre esett a Soproni Képzőművészeti Kör újja alakulásának 25. évfordulója, amikor is teljesen tudatosá vált bennem az, hogy az alkotói tevékenységem teljességét a műemléki rekonstrukciók megvalósulásai adták. Ezért egy festőtermi kiállításomon a műemléki tevékenységem került előtérbe nagyméretű fényképfelvételekkel. Ezt az anyagot kiállították Visegrádon és Tokajban is. Gyorsan eljött 1973, mondhatnám a rendszerváltás éve, betöltvén a hatvanadik életévemet, felmondva műemlékes munkaviszonyomat, átadva a soproni kőszobrász műhely vezetői stafétabotját Kőfalvi Imre barátomnak. Közben részt vettem egy osztrák tanulmányúton Steiermark szépségei között és előadást tartottam egy nemzetközi kőrestaurátori konferencián Bécsben. Ez évben újra önálló szabadfoglalkozású kőszobrász restaurátorként néztem a jövő elé, a főiskolai restaurátor képzésben továbbra is tevékenykedve. Így kezdődött az 1974. év is, amikor februárban a Budapesti Történeti Múzeum régésze, Zolnay László február közepe felé meghívott ásatása megtekintésére, melyet a budai várban néhány napja megkezdett.

Zolnay a volt középkori palota előudvarán gótikus szobrok torzóinak és töredékeinek sokaságát tárta fel. A leletmentés mintegy másfél hónapja alatt világi és egyházi szobrok és töredékek százaival sokféle tárgyi emlék is napfényre került. Szenzáció volt ez a régészek és a művészettörténészek körén túl az érdeklődők és a sajtó számára heteken át. A múzeum vezetősége, a Művészeti Lektorátus jóváhagyásával megbízott a kőrestaurátori teendőkkel, minden tárgyi feltétel biztosításával. Már hivatalosan voltam a lelőhelyen és a restaurátor műteremben, ahol Virág Klára főrestaurátor vette kézbe a sokféle leletanyagot. Engem a figurális kőfaragványok foglalkoztattak, a kezek, torzók, fejek, lábak és drapériák, azoknak az összetartozása, míg lassan kiderült, hogy 50-60 szobor részei kerültek egy szemétködörbe. Érthető a kíváncsi nyüzsgés, a dicsérő és bíráló régészek és művészettörténészek elméletgyártó szerepe, kívülről kibicek leskelődése.

Türelemmel dolgoztam kisebb megszakításokkal az egyedülálló szoborleleten, megfigyelve a látható tényeket, a szándékos csonkítások nyomait, a javítások változatait, a befejezetlen faragásokat, a festéseket és a művészi nívvá meglepően nagy különbözőségeit. Egyik szobor a másik után, ha csonkán is, de új életre kelt, múzeumi műtárgy lett belőle, amellett, hogy maradt raktári anyag is, főként a kísérő leletekből. Aztán elkészítettem a restaurálás dokumentációját, fényképekkel és leírásokkal telítve és közzétettem megfigyeléseimet és a restaurálás menetét.

A nyári szünetben családi utazáson, eleget téve egy müncheni meghívásnak, közel két hét alatt szinte minden nap múzeumokat látogattunk Pausz Tibor rokoni vezetésével. Elámultunk a sok gyűjtemény gazdagságán, meghatódtunk a Szent István felesége, Gizella királyné csodás ötvös művű keresztjét őrző vitrin előtt. Ellátogattam a regensburgi Dóm kőfaragóműhelyébe, megnéztem a városi múzeum középkori kőfaragványait, láttam köztük megcsonkított, levágott orrú szoboralakokat.

Sopronba visszatérve kezdetét vette a munkásságom egy új területen, a római katolikus templomok szembemiséző oltárainak egyházi és műemléki jóváhagyásához kötött tervezése és kivitelezése. Megbízásra elkészítettem Gergely Sándor, Kerpely Jenő és Roth Gyula emléktáblájának tervrajzát és egy Széchenyi emléktábláét a gimnázium falára, majd sor került Heimler Károly emlékművének tervére. Igazi szobrászati munkám volt, hogy a Katolikus Konvent megbízására elkészítettem a feltámadást szimbolizáló Krisztus szobornak gipszmintáját, melyet azután régi ismerősöm Baranyai László kőfaragómester kivitelezett a Szent Mihály temetőben. Teendőimben elmerülve kellemetlen és váratlan meglepetésként ért Sopron Város Tanácsának azon határozata, mely műtermem felszámolását jelentette. Elkésérített, de nem tört le a párhatalom közönye, dolgoztam tovább, de nyomorúságosabb körülmények között. Soha se tudtam túlnenni magamat az akkori igazgatási osztály minimális emberséget nélkülöző ügyintézésén, kiszolgálók és kedvezményezettek nagyképűségén. Ezen még a két évvel később kapott Pro Urbe emlékérem se enyhített, ahogy most e több esztendő óta átfogó visszatekintés sem.

A budavári szobrok nemzetközi hírének köszönhettem külföldi kapcsolataim feléledését, ami számomra idehaza és külföldön szívesen vállalt kötelezettséget és honoráriumot jelentett. Vetített képes előadásokon igyekeztem a magam tapasztalatait és következtetéseimet ismertetni, bemutatni a budai szobrok csonkításait, a szobrok eltemetésének megtervezett rendszerét, utalva a [budai szoborlelettel kapcsolatos] nyitott kérdésekre. Budapest, Bécs, Zágráb és Osnabrück után a münsteri Landesmuseumban muzeológus, régész és művészettörténész érdeklődők hozzászólásaiból kitűnt, hogy nekik azonnal érthetőek voltak a szoborcsonkítások [budai] változatai, szándékos deformációi, mert valamiképp hasonló szoboranyaguk 1974 óta nekik is van. A münsteri passiójelenetek homokkő szobrai 1530 körül készültek, de hamarosan ledöntötték, megcsonkították és eltüntették őket az akkori társadalmi forradalom győztesei, az újrakeresztelkedők fanatikus vallási életközössége. A hozzászólók véleménye abban a döntő tényezőben egyező volt, hogy a budavári szobrok egy képromboló folyamatról tanúskodnak. Megsokasodtak kutatni valóim, gyűjtöttem az analógiákat, írott és képi anyagot, hogy végül elkészült a teljes kézirat, most már kiadót kerestem. Már nyolc éve foglalkoztam a témával, amikor a Történeti Múzeum kezdeményezésére vetített képes előadáson ismertettem kutatási eredményeimet, melynek alapján megjelent a tanulmányom a Budapest Régiségei 26. (1984) kötetében „A budavári gótikus szoborlelet sérüléseinek és eltemetésének jelképrendszere” címmel, közel száz képpel és jegyzetekkel. Óvatos volt a szerkesztő, mert cikkemet mint vitaanyagot tette közzé, németnyelvű kivonattal. Megnyugtató volt az a Németországból jövő elismerés, mely a Hamburgban székelő nemzetközi kuratórium nekem adományozott Műemléki Európa Díja volt. Ráadásként az alapítványtevő Alfred Toepfer úr házigazdái meghívására feleségemmel egy vidám német-francia társasággal két gyönyörű hetet töltöttünk vendégházában a Lüneburger Heide gyönyörű tájában.

Hazatérve nem soká pihenhettem babérjaimon, mert az aktív műemlékes kollégák egy középkori erkély váratlanul feltárt köveit rám hagyták. Örültem a megbízásnak, mert izgalmas szép unka volt, és nyugdíj kiegészítő forintokat hozott a konyhára, kötetlenül a munkaidőrendtől. A székesfehérvári gótikus erkély külső-belső rekonstruk-

ciós munkái, a kutatás – rajzi tervek, gipszmodell - műhely munkák és végül az elhelyezés és befejező csatlakozó szakipari munkák összesen négy évet vettek igénybe. Az eredmény a soproni kőszobrász műhely hírnevét újra bebiztosította, az én konzulens-tanácsadói félállásomat pedig meghosszabbította. Így továbbra is közvetlenül segíthettem az együttes munkáját és Faragó János tanítvány barátomat egy ma is kölcsönösen gyümölcsöző partneri kapcsolatban. Budapesti utazásaim már csak alkalmi eseményekhez, meghívásokhoz kapcsolódtak, mint az Olasz–Magyar Műemlékvédelmi Konferencia volt, amelyen a hazai gótika kőszobrászati emlékeinek restaurálásait és a rekonstrukcióit ismertettem gazdag képanyag bemutatásával. Műemlékes barátaim ekkor vetették fel egy életmű kiállítás ötletét, amit kissé vonakodva azzal a kikötéssel fogadtam el, hogy időpontjára én teszek majd javaslatot, amikor már összerendeztem a bemutatásra szánt rajzokat, fotókat, dokumentumokat és a technikai feltételek is már biztosítottak. Jól tudtam azt, hogy mire vállalkoztam és egy teljes évre volt elfoglaltságom azzal, hogy mindent összeszedjek, kiválogassak a közel hatvan év művészeti és műemléki terméséből.

Végül összeállt a kiállításra szánt anyag, rajzok, fényképek, okmányok és nyomtatványok sokasága, melyek tablókon és tárlókban kaptak helyet, míg a nagy vitrin annak a szerszám kollekciónak jutott méltó hely, amelyekkel évtizedeken át mintáztam, érmészkedtem és faragtam. A kiállítás 1987–88 telén öt héten át volt nyitva és örvendetesen sokan látogatták a vendégkönyv tanúsága szerint. A méltatások mellett sokan további sikereket kívántak, de én jól tudtam, hogy ezzel a nagy kiállítással lényegében lezáródik életem alkotó szakasza és nem bemutatkozó, hanem elbúcsúzó visszatekintés volt az egész. Kiegészítésül témazárásként megemlítem, hogy következő évben lecsökkentett anyagot állítottam ki Győrben, a városi könyvtárban, majd soproniak unszolására 80. születésnapomhoz időzítve a Várkerület Galériában szerepeltem. Magamban elhatároztam, hogy ez volt a befejező felvonásvég a színjátékban. A kiállításokat átfogó ötévnyi időszak alatt a konzultációk és kisebb magánmunkák nem voltak jelentősek. Ment minden a maga útján, amíg mint derült égből villámcsapás, egy csúnya meghűlés után ágynak nem estem. Mintegy tíznapos otthoni szakorvosi kezelés után két hétig tartó kórházi bent fekvéssel átestem egy sikeres urológiai műtéten és volt időm elgondolkozni azon, hogyan lesz tovább.

Fölépülésem után visszavonultam, újabb megbízásokat nem vállaltam és műtermemet teljesen felszámoltam, ami lehangolt, hiszen életvitelem megváltoztatását követelte. Tennivalóm bőven akadt a több évtizeden át dossziékban tárolódott műemléki munkáim dokumentációival, fényképek, költségvetések és levelezések rendezésével.

Megnyugtató érzés, hogy aktív pályám jól ért véget, hogy életem alkonya átmeneti bajok mellett a színpompás jelenségeket sem nélkülözte. Ilyenek voltak az el nem hárítható baráti meghívásoknak eleget tevő utazások után az állami, szakmai és díszpolgári kitüntetéssel járó, éltető örömök.

Ezek a sorok valamely belső kényszertől indítva íródtak, hogy most az értelemszerű lezárásra kerüljön sor azzal a bizakodással, hogy amíg testi-lelki erőm engedi, magányom üres óráit még hasonlóképp múlathatom.

Hazánk a 20. században több nagy exodust viselt el. A nemzet számára nagy veszteség volt mindegyik, de különösen az 1956-os forradalom után távozott sok, kiváló képzettségű és képességű hazánkfia az országból. Közülük jó néhányan futottak be külföldön nagy ívű életpályát. Napjainkban merült fel a hazai médiában az a jogos igény, hogy a különösen nagy karriereket fontos és indokolt bemutatni mindannyiunk okulására.

Lux András (1921–2008) életműve minden bizonnyal megörökítésre érdemes. Az éles eszű fiatalember a pápai érettségi után 1939 szeptemberében iratkozik be a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának kohómérnöki tagozatára Sopronban. Tiszteletbeli soproninak is joggal nevezhetjük, mivel 17 éves itt tartózkodását követően haláláig kapcsolatban marad szeretve tisztelt Alma Materével, illetve annak jogutódjával, professzoraival és kedves évfolyamtársaival. Közülük többen – így e sorok írójával is – baráti kapcsolatba került és maradt.

Hamar bekapcsolódik az Ifjúsági Kör munkájába is. Az a megtiszteltetés éri, hogy ő lesz az évfolyam díszbalekja. Ebben a tisztségében mutatkozik be az évfolyam első szakestélyén is 1939 október 15-én a Kaszinóban Thurner Mihály polgármester, Zalay városparancsnok, Glattfelder tábori püspök és néhány professzor előtt (1. kép).

Az első vizsgahónap előtt éri a lesújtó hír: váratlanul meghal édesapja. Özvegy édesanyja nem tudja a kis tanári nyugdíjból támogatni fia egyetemi tanulmányait. A kémia professzora, Proszta János azonban segít: asszisztensi állást kínál neki, így anyagi támaszt kap. Ennek révén – bár időben elhúzza – de folytathatja tanulmányait is. Feladata a fizikai kémiai és az elektrokémiai gyakorlatok előkészítése és levezetése. A professzor minden gyakorlat előtt konzultál vele és a gyakorlatokon felmerült problémákat is megbeszéli.

A diploma megszerzése után az Elektrotechnikai Tanszéken tanársegéd, adjunktus, majd docens. A híres Boleman professzor utódként Simonyi Károly, a pesti Műegyetem Atomfizikai Tanszékének adjunktusa veszi át félállásban a Tanszék vezetését. Itt kerül sor hazánkban először mesterséges elemátalakításra. Erről számol be csaknem két évtizeddel később Gyulay Zoltán professzor a Soproni Szemlében:

„A véletlenek találkozása, hogy hazánkban éppen Sopronban történt az első mesterséges elemátalakítás, Sopronban, ahol utoljára kellett fellépni a transzmutáció hívói, az alkímisták ellen. Az első mesterséges maghasítás 1951 december 23-án hajnali 3 óra 30-kor történt a soproni Műszaki Egyetemi Karok Elektrotechnikai Tanszékén. Jelen voltak Simonyi Károly tanszékvezető professzor, Karlovits József adjunktus, Erő János és Schmidt György aspiránsok. Az előkészítő munkákban részt vett Lux András tanársegéd, Linka Erzsébet laboráns és Horváth István tudományos főmunkatárs. Van de Graaff rendszerű nagyfeszültségű elektrosztatikus generátorban felgyorsított protonokkal (hidrogén ionokkal) bombáztak vékony lithium réteget. A lithium mag proton felvétellel két hélium magra (mesterséges alfa sugarak) esik szét,

amelyek igen nagy sebességgel szétrepülnek. A generátort Horváth István készítette, a nagyfeszültségű egyenirányítót pedig Karlovits József és Schmidt György. Az ionforrás előállítása Erő János, a vákuum technika Lux András munkája volt.”¹

1. kép. Lux András díszbalek bemutatása a szakestélyen, 1939. október 15-én. Márton Lajos rajza

A fiatal tanársegéd igen szoros kapcsolatba kerül Simonyi professzorral, aki a fiatal tanszemélyzetnek esténként atomfizikai és elméleti fizikai előadásokat tart. A hallgatók reakcióiból méri fel a másnapi pesti előadásának érthetőségét. Lux András ekkor már a Kántás professzor vezette Fizikai Tanszéken működik, erdészeti fizika-előadásokat és gyakorlatokat tart. Félállásban megmarad azonban az Elektrotechnikai Tanszéken is, a gyakorlatok felét irányítva. Rendszeresen részt vesz Prosz, Botvay és Simonyi professzorok lakásán a zenehallgatási esteken, amelyeken szakszerű bevezetőket hall egy-egy mű megszólaltatása előtt. Nemes példát lát így arra, hogyan kell egy kutató szellemi fáradtságát absztrakt művészet élvezetével pihentetni, egyúttal az agyműködést egyensúlyba hozni, ami egyben a matematikai gondolkodási kés-

¹Gyulay Zoltán: Az utolsó alkímista műhely és az első elemátalakítás Sopronban. SSz. 24 (1970), 156–161.

zséget is segíti. Sopron társadalmi életébe is sikerrel kapcsolódik be: 1956-ban Verő József és Tarján Gusztáv professzorok tagnak ajánlják a Kitaibel Pál Társaságba.

A soproni hallgatók küldöttségében részt vesz Szegeden a forradalom kitörése előtt, október 16-án rendezett gyűlésen, amelyen először fogalmazzák meg az egyetemi és főiskolai hallgatók követeléseit. 49 évvel később hozzám és családomhoz írt levelében megrázó mondatokban emlékezik a forradalom alatti és a letiprását követő tanácsülésre: „...Talán az utolsók egyike vagyok azon élőknek, akik részt vettünk a Soproni Egyetem történelmi tanácsülésén, amikor Vendel Miklóst választottuk meg a Soproni Egyetem új rektorának. Ez a tanácsülés kimondotta egyhangúlag a dicső történelmi múlttal rendelkező és a világon először alapított műszaki felsőoktatás-ügyi intézmény restaurálását, amikor olcsó politikai célok érdekében egy átkos kor szét akarta szakítani. Kimondottuk, hogy a bányászati oktatás, ami 1956-ban még Sopronban folyt, nem fog Miskolcra költözni, és kértük a már Miskolcra telepített kohászati oktatókat, hogy csatlakozzanak az igaz Selmeci Szellemben fogant, egymást segítő összefogásra. A szovjet erőszak a talpra állás lehetőségét elsöpörte.

Én még részt vettem 1956. november 4. után azon a tanácsülésen is, amire az akkori soproni polgármester vezetésével bevonult az újabb szovjet megszálló erők parancsnoka és tisztikara, akikből csak úgy dőlt a vodka-szag. Vendel Miklós rektorunk minden szavát tolmács fordította, aki kiemelte, hogy az elmúlt hetek forradalmi hangulatában a magyar rendőrség, sőt még a határvadász katonaság is eltűnt és „felszívódott”. Így a közrendet az egyetemi önkéntes magyar ifjúság tartotta fenn és ezekben a hetekben egyetlen gyilkosság, betörés és fosztogatás sem történt, pedig csak egypár eldobott és lőszer nélküli, avagy vadászpuskájuk volt.

A szovjet tábornok válasza megdöbentett mindnyájunkat, aki azt válaszolta, hogy azért, hogy a szélsőséges magyar diákok fegyvert mertek a kezükbe venni, azért Ti, az oktatók vagytok a felelősek! – Ezzel a tanácsülés véget is ért, és hazafelé bandukolva Fraenhoffer Kristóf barátommal szomorúan megállapítottuk, hogy nemcsak a saját, de gyermekeink jövője itt befellegzett! A tanszék kulcsait zárt borítékban a rektori hivatal titkárának átadtam és megindultam több más kollégámmal a gyermekeink és családjaink után Ausztriába azzal a tudattal, hogy az annyira kedvelt és ifjúságunk „álmovárosát”, – Sopront – talán nem látjuk többé.”²

Lux András feleségével és két kiskorú gyermekével az Amerikai Egyesült Államokban, Clevelandban telepszik le, ahol a II. világháború után emigrált rokonaik élnek. Kezdetben egy kis vállalatban kap szerény javadalmazású munkát. Egy helyi lap különös hirdetése kelti fel figyelmét: magyar fizikust keres a helyi kórház szívsebészete. Azonnal jelentkezik a clevelandi St. Vincent kórházban és Earle B. Kay M.D. szívsebész és kutató tudós nyomban fel is veszi kutatócsoportjába közvetlen munkatársának. Az első feladat a szívműtétknél nélkülözhetetlen szív-tüdő gép, az oxigenátor működésének tökéletesítése. A vér oxigénes felfrissítésére addig alkalmazott svéd berendezés csak két-három óráig használható, ennél három-négyszer hosszabb időt igényelnek a szívsebészek a „nyitott” szívműtétknél.

² Lux András: Visszatekintés soproni ifjúságomra. Kézirat, Westlake, Ohio, 2001 december, 1–14.

Első lépésben arról kell gondoskodnia, hogy a légbuborék-csapda megfelelő módosításával megelőzhető legyen légbuborék oxigenátorba, majd a beteg artériájába kerülése, mivel ez légembóliát okozhat a szervezetben. Ide bőven elkelt a nagy fizikai-kémiai gyakorlat. Meg kell ismernie a vér átömlési sebességét a buborékcsapdában, valamint a légbuborék kritikus felszállási sebességét a kezdő gyorsulás után. A modell-kísérletekhez a vér belső súrlódásának megfelelő glicerines vizet használ.

A szív-tüdőgép működésének lényeges kritériuma a turbulencia-mentes véráramlás. A meglévő készülékben viszont turbulencia-gócok keletkeztek, ami a vörös véresejteket roncsolta. Ez pedig az operált beteg vese-eltömődését okozhatta volna az állatkísérletek alapján. A megoldás a készülék lemezeinek hullámosítása. Áramlástechnikai mérések és számítások is alátámasztják a módosítás helyességét.

A világ első úttörő szívgépei egyikének, a korszerűsített Kay-Cross szív-tüdőgépnek sorozatgyártását a másodnemzedékes magyar, Kötöles Béla vállalja PEMCO nevű üzemében. A clevelandi Első Magyar Református Egyház 1962-től négy szív-tüdő gépet ajándékoz az óhaza szívbetegeinek gyógyításához 100 millió USD értékben. A műszer közben az egész világon elterjed. A gép kicsinyített mását a világhírű Cleveland Clinic „Lux Plazma-Phaeresys Treatment” néven alkalmazza akkor, amikor különleges vértisztítást végeznek a betegen, átszűrve egész véráramát. 1991 nyarán ez a gép állítja majd talpra feltalálóját egy bénulásos megbetegedéséből. Lux András poliuretánnal bevont teflonszövetű „leveles”, majd később „korong alakú” szívbillentyűket is készített, saját kezűleg. A prototípusokat a washingtoni National Health Institute őrzi.

A hatvanas években már polgári jólétben él az immár öttagú család, de a kórházi működés nagy – sokszor éjszakai – leköötöttséggel jár, így nem tudja a családfő fiait tanulmányaikban segíteni. Ezért tizenkét éves, szívűtőteket segítő tevékenységét feladja és 1969-ben metallurgusként vállal állást a Gould Corp. Ocean Systems Division-nál, „senior staff engineer”, majd „principal metallurgical staff engineer” beosztásban.

A piezo-elektromos kerámiák ezüst elektródjainak diffúziós fémkötését oldja meg, ezzel a víz alatti torpedók szonár észlelő elemeinek érzékenységét több, mint kétszeresére növeli. A kapcsolatos szabadalomért Gerald Schindler kollégájával kitüntetést is kap. Nikkelhegesztő robot kifejlesztéséért Westinghouse Signature Díjat nyer. A módszert a NASA is átveszi a nyomtatott áramkörök előállításához. Kutatómunkájához nélkülözhetetlen a pásztázó elektronmikroszkóp használata. A **2. képen** kedvenc műszere mellett láthatjuk.

Legidősebb fia, András édesapja mesterségét követi és kohómérnök lesz. Doktorátust is szerez a híres Massachusetts Institute of Technology-n. Nagy támasza tanulmányai során édesapja, aki előre megveszi a szükséges szakkönyveket, azokat áttanulmányozva frissíti fel szakismereteit és pótolja a két évtizedes lemaradást, majd adja át fiainak ismereteit. Több szemináriumot is tart az anyagtudomány területén. Nagy öröme, hogy egy szakmai továbbképző szimpóziumon három Lux – ő maga, legidősebb és legfiatalabb fia – is szerepel az előadók között.⁴

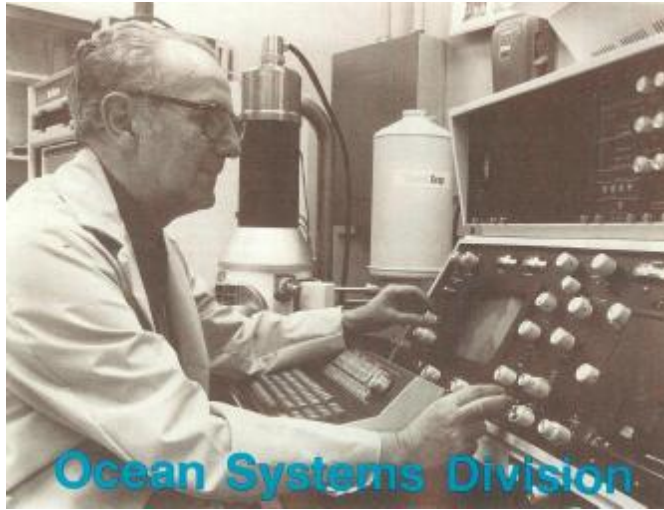
³ Lux et al.: Method for low temperature, low pressure metallic diffusion bonding of piezoelectric components. United States Patent Number: 4,582,240., 1985 április 15.

⁴Lux András levele 2002 április 25-én, Westlake, Ohio, 1-3.

Szabad idejében szívesen foglalkozik klasszikus zenével és zeneesztétikával. Ezen a területen legkomolyabb munkássága Mozart: A varázsfuvola c. operának háttérével kapcsolatos. Első előadását 1982-ben tartja ebben a témakörben a Cleveland State University Nemzetiségek Kulturális Programja keretében. Ezen alapuló tanulmánya 1985-ben jelenik meg, mégpedig Alma Matere jogelődjének, a Selmeci Bányatisztképző Intézetnek, a világ legelső műszaki felsőoktatási intézményei egyike alapításának 250 éves jubileuma alkalmából. A 89 oldalas, 73 hivatkozást és 32 illusztrációt tartalmazó tanulmányt szerzője két, Sarastrot idéző tudósnak: Dr. Somogyi Ferencnek, a clevelandi Árpád Akadémia főtitkárának és Dr. Horváth Zoltán miskolci professzornak, valamint volt soproni tanárai emlékének ajánlja.⁵ Zenetörténeti, művelődéstörténeti, bányászattörténeti, régészeti, antropológiai, mitológiai, szépirodalmi, képzőművészeti és nyelvészeti, valamint szimbolikus jelentések alapján Lux András az alábbi végkövetkeztetésekre jut tanulmányában: „Az Éj királynő nem Mária Terézia császárnőt, hanem az anyatermészetet, a földanyát, a bányát jelenti és személyesíti meg. Ez adja kincseit, a hasznos érceket, drágaköveket az embernek. A természet a Földanya azonban nemcsak tápláló, tud az néha brutális is lenni a viharral, földrengéssel, vulkánikus kitöréssel, a bányában víz- és gázbetöréssel. E szemléletben az Éj királynő karaktere már nem ellentmondásos, ha benne nem a személyt, hanem a megszemélyesített Bányát látjuk. Pamina a természet adta kincset és absztrakt értelemben a természet titka felfedezésének dicsőségét és jutalmát szimbolizálja. Taminoban a sikeres felfedező, jelen esetben Müller Ferencet látom, aki a felvilágosodásban fogant új kémiai próbák szerencsésebb bajnoka lett, avagy Ruprecht Antalt, noha a tellúr felfedezésénél csak időben maradt le Müllertől, de ő is elkülönítette és kimutatta ezt az új elemet... Sarastroban Born Ignácot látom úgy, ahogyan a kortársai. A feltárandó kép topográfiájához ő volt a bázispontom, akit a transzformáció-unifikáció-regeneráció mítoszával ölelkező humanizmus szelleme vezet. Born így lett egy birodalomban a bányászat, a pénzverde és a műszaki felsőoktatás hivatott vezetője, nemzetközi viszonylatban ünnepezt tudós és szellemi vezéregyéniség, aki 200 évvel ezelőtt az első nemzetközi tudóstalálkozót megszervezte.

A Beszélő a nagy tudású és tekintélyű Jacquin Miklóst jelentheti, aki Lavoisierrel egy új kémiát és így egy új világot teremtett. Főideológusa ennek a szellemnek, ami Taminoval folytatott drámából kicsillan. Monostatos negatív karakterben a fejlődésre képtelen, megrögzött álláspontú és erőszakos flogisztonista Klaprothot látom. Papageno emberi hibáival mégis a legemberibb és legszimpatikusabb főszereplő a drámában, akiben a zeneköltő saját magát ábrázolta, amint kora nagy eseményeit szemléli. A három kerub, vagy a három udvarhölgy és specifikusan a hármasszám jelentősége egy külön esztétikai tanulmány témája is lehetne. A három hölgy például jelentheti a három gráciát, Zeus három félistennő leányát: Agláját, Euphrosynét és Tháliát, ami a művészet egységét is szimbolizálja. Ez a görög meglátás már sokkal korábban is jelentkezett az egyiptomiaknál és a krétai kultúrában, de újra felbukkant a pompeii mozaik művészetben, majd Raphael Sonsio, Sandro Botticelli, Giorgio Vasari és Peter Paul Rubens ecsete nyomán és végül a mi életünkben Picasso vásznán is.”

⁵ Lux András: Selmecbánya – A varázsfuvola háttére. Westlake, Ohio, 1985. 1-89. Kézirat.

2. kép. Lux András a pásztázó elektronmikroszkópnál.

A zeneesztéták Lux András fent vázolt koncepcióját sorra elfogadták, így Edith Eckelmeyer, a clevelandi State University Zenei Tanszékének professzora,⁶ Klaus G. Roy, a Cleveland Orchestra hivatásos műsormagyarázója és kiadója,⁷ Alfred Whittaker nottinghami geológus professzor,⁸ és mások. Közülük Eckelmeyer és Whittaker professzorokkal baráti viszony alakul ki. A bányász koncepciójú háttérrel elfogadja 1985-ben Christoph von Dohnányi karmester, Dohnányi Ernő zeneszerző unokája is a Cleveland Orchestra élén az opera Blossom Music Center-ben történt bemutatásakor. Külsőségekben is követi azt: az Éj Királynője nem a holddal ereszkedik le a csillagok útjáról, hanem a Földanyát jelképezve vulkánkitörés közben emelkedik magasba. Aranyfletteres ruháján különböző lézersugarak fényében csillog a sok drágakő. A három udvarhölgy bányász egyenruhában, grubenben, bányászkalapban, Papageno erdész egyenruhában, waldenben jelenik meg.

Lux András fent vázolt tevékenységét a clevelandi Magyar Kongresszus az Árpád Akadémia arany érmével honorálja. A varázsfuvola selmeci háttéréről 1992-ben Sopronban, a Kitaibel Pál Társaságban és az ICOHTEC 1996-ban Budapesten rendezett konferenciáján is tart előadást. A témakörhöz fűződően tárgyalja zeneillusztrációkkal kiegészített előadás keretében – a clevelandi Magyar Társaság szabadegyetemén – a Fidelio és A varázsfuvola kapcsolatát.⁹ Liszt Ferenc halálának 100 éves fordulóján a mester igen ritkán játszott és így alig ismert művét, a Hexameront boncolja tanulmá-

⁶ Judith A. Eckelmeyer: „The magic flute”:A multiplicity of meanings. 1979. Lux András „De Re Musica” című gyűjteményéből.

⁷ Klaus G. Roy: Is the „Magic flute” libretto a gold-mine? 1985. Lux András „De Re Musica” című gyűjteményéből.

⁸ Alfred Whittaker: Mineralogy and magic flute. Mitteilungen des Österreichischen Mineralogischen Gesellschaft 143 (1998), 107–134.

⁹ Lux András: Beethoven: Fidelio operája A varázsfuvola tükrében. Előadás kézírata, 1987.

nyában.¹⁰ De előadás keretében is adózik a nagy művész emlékének.¹¹ Karácsonyi üdvözlő keretében emlékezik meg Händelről, halálának 300. évfordulóján.¹²

„Bartókkal kapcsolatban töredelmesen be kell vallanom, hogy csak az utóbbi tíz évben döböntem rá óriási jelentőségére, bódultam el művészetének mélységeitől”, írja tanulmányának bevezetőjében.¹³ Hajtotta a vágy, hogy elmenjen oda, ahol Bartók keserű emigrációjában 35 évvel azelőtt megfordult és alkotott. Megállt a Saranac-i szanatóriumnál, ahol ápolták a menthetetlen nagybeteget. Ezeket az élményeket sűríti ciklusa első versébe. A második vers szubjektív zeneélmény eredménye. Feleségének, Piroskának ajánlja a „Szabadban” című zongoraszt hallgatása nyomán, „kárpótlásul a megzavart alvásokért, aki sokat szenvedett a késői írógépkattogás miatt.” A harmadik vers a Cantata profana, „A Kilenc Csodaszarvas” hallgatásakor született. Bartók Béla születésének centenáriuma bevezető előadást tart.¹⁴ Tevékenységét őrségváltásnak értékeli a magyar zene történetében.¹⁵

Eredeti szakmájáról sem feledkezik meg Lux András. Snyder kollégájával prognózist ad a nagy teherbírású szürke-öntöttvas féltermékek megmunkálhatóságáról az összetétel alapján.¹⁶ Szeretett professzorának, Verő Józsefnek könyvében közölt adatokra is hivatkozik tanulmányában, amelyet magyar nyelven – kibővítve – is ismertet, tanára emlékének ajánlva.¹⁷ Tanulmányát az Árpád Akadémia az Árpád Érem Aranyfokozatával jutalmazza 1990-ben.

A 20. század végén egyre inkább foglalkoztatja az a gondolat, hogy „honnan jöttünk és hogyan keletkeztünk”? Meditációnak is felfogható az a tanulmánya, amelyben 13–15 ezermillió év távlatában áttekinti a Teremtés utáni négy korszak, a Hadron-, a Lepton-, a Radiáció és az Anyag kor fejlődését, felidézve a relativitás elméletet, a különböző elektromágneses hullámok mérés technikáját és elemzését, a galaktikák felmérését, és végül a NASA-COBE szatellit-kutatás eredményeként a háttér-sugárzás lényegének felismerését, mint a század természettudományos kutatásainak koronáját.¹⁸

Hazai nyugdíját a kilencvenes évek elejétől a soproni Alma Mater kiváló hallgatói jutalmazására szolgáló alapítványokba fekteti, megemlékezvén Proszta János, Verő József, Boleman Géza, Kántás Károly és Simonyi Károly professzorokról. Hasonló alapítványokat tervez az Alma Mater miskolci jogutódjánál is, de nagy bánatára sikertelenül. A Pápai Református Kollégium jó tanulóit is ösztönzi jutalmaival.

¹⁰Lux András: A Hexameron és előzményei. Gondolatok Liszt Ferenc ifjúkoráról. Dunatáj 9 (1986), 3. 22–33.

¹¹Lux András: Liszt Ferenc, a XIX. század egyházi és vallásos zenéjének kiemelkedő műalkotója. uo., 249–256.

¹²Lux András: Dicsőség a magasságban Istennek, békesség a földön a jóakarató embernek... Új Idők, Cleveland, Ohio, 1986. 1–5.

¹³Lux András: Bartókot hallgatom. Kézirat. 1978. szeptember–október, 1–13.

¹⁴Lux András: Három ...pont, szférák zenéje nádihegedűvel. Előadás a Clevelandi Magyar Társaság Szabadegetemén, 1978. Kézirat. 1–14.

¹⁵Lux András: Megemlékezés Bartók Béláról születésének 100. évfordulóján. Előadás: A XX. Magyar Találkozó Krónikája, Az Árpád Akadémia XV. Évkönyve. Cleveland, Ohio, 1981. 160–167.

¹⁶James J. Snyder – Andrew A. Lux: Predicting cast-iron machinability. Advanced Materials & Processes 7 (1988), 25–30.

¹⁷Lux András: Nagy teherbírású szürke-öntöttvas féltermékek megmunkálhatóságának prognózisa az összetétel alapján. Előadás a Clevelandi Magyar Találkozó keretében a Magyar Mérnökök és Építészek Világszövetsége gyűlésén, 1992. november 28-án. Kézirat.

¹⁸Lux András: A XX. század természettudományos kutatásának koronája. Előadás a soproni Kitaibel Pál Társaságban és a pápai Jókai Körben 1999. júniusában és Clevelandban az Árpád Akadémia ülésén 1999 novemberében. Kézirat. 1–12.

A hidegháború éveiben a Haditengerészet titkos laboratóriumában dolgozó szakembernek nem volt tanácsos és ajánlott hazáját meglátogatni. Erre először a nemzetközi feszültség enyhülésével nyílik alkalom: részt vesz szeretett bányász-kohász-erdész évfolyama találkozásán Sopronban, 1988-ban. Ettől kezdve kedves ajándékokkal lepi meg barátait, akik között mindig jól érzi magát. A családnak fontos szerepe van Lux András életében: a Lux házaspárnak három gyermeke és nyolc unokája született.

3.kép. George H. W. Bush és Ivány ny.tábornok családjával az egyetemi elnöki beiktatáson, Houston, St. Thomas University.

Társadalmi elismertségének jeleként tagja az Amerikai Fémtechnológiai Társaságnak (ASM), beválasztják az American Bartók Society igazgatóságába, meghívják az Árpád Akadémia tagságába, majd igazgatóságába és az Amerikai Matematikusok Szövetsége tagságába. A már említett kitüntetésekén túl örömmel veheti át soproni Alma Materétől a Mikoviny- és a Pro Universitate Soproniensi-érmet, az Egyetem Díszpolgári Oklevelét, valamint a Magyar Mérnökök Szövetsége elnökétől, Pungor professzortól az ezüst Kármán-érmet.

Tágabb családja is komoly szerepet játszik az Egyesült Államokban. Például felesége, Piroska unokaöccse, Dr. Ivány Róbert tábornok az Amerikai Vezérkari Iskola parancsnokaként megy nyugdíjba. Ezt követően a houstoni St. Thomas University elnöke lesz. 19. Beiktatási ünnepségén az idősebb George H. W. Bush volt amerikai elnök mondja az inaugurációs beszédet. Az ünneplő család – tagjai főleg orvosok, antropológusok – veszi körül a szónokot **a 3. képen**.

Alma Materétől kapott bőséges szellemi útravaló birtokában maradandót alkotott Lux András a metallurgián kívül a szívsebészet, a haditengerészet és a zeneesztétika, valamint a selmeci hagyományok ápolása területén is, sokszínű tevékenységével öregbítve hazánk jó hírét szerzte a világon.²⁰

¹⁹ Lux András levele 2003 augusztus 22.én. Westlake, Ohio, 1-2.

²⁰ A hivatkozott kéziratok a soproni Egyetemi Könyvtár és a szerző, a levelek a szerző birtokában.

Ez év február 16-án elhunyt Schey András, aki 1987 és 2007 között a Soproni Városszépítő Egyesület elnökségének titkára volt. Húsz éven át lelkiismeretesen, pontosan segítette az Egyesület munkáját, szervezte rendezvényeit. Tevékenységének kiemelkedő eredményeként részt vett annak megszervezésében, hogy Egyesületünk tagjai kívánság esetén a Soproni Szemlét összevont befizetéssel illetmény-lapként vehessék kézbe. Ezzel a Szemle kiadott példányszáma jelentősen megnövekedett. Schey Andrást az ötévenként megtartott tisztújító közgyűlések négyszer is megerősítették megbízatásában, egészen addig, amíg ő azt elvállalta.

Schey András 1940. május 6-án született Sopronban. Szülei, id. Schey András és Tschürtz Erzsébet mindketten régi soproni családok sarjai voltak. 1954-ig a Petőfi Sándor (Halász utcai) általános iskolában tanult, ezt követően a Kempelen Farkas Gépipari Technikum Híradástechnikai tagozatára járt, ahol 1958-ban érettségizett. Később – 1967-ben – Budapesten a Kandó Kálmán Főiskola hőerőgépészeti szakán szerzett mérnöki oklevelet

Szakmai pályafutását a városi villanymű igazgatójánál, Köves Ferencnél kezdte, aki a villamos energia és a gázszolgáltatás tekintetében Sopronban a 20. század bizonyára legjelentősebb, széles körben ismert és megbecsült vezetője volt. Ő Schey Andrást a Somfalvi úton tervezett, majd 1968-ra felépített új hőerőmű építésének és főleg gépészeti felszerelésének előkészítésébe, majd a munkálatok ellenőrzésébe és felügyeletébe vont be. Magam is itt találkoztam vele először, amikor az építkezés műszaki ellenőrzését végeztem. És eme ismeretségünk alapján kértem fel, hogy a Szépítő Egyesületben végzett munkámat segítse. Amikor Köves igazgató fia, Köves László a Soproni Víz- és Csatornamű igazgatója lett, ő meghívta Schey Andrást a Vízmű helyettes főmérnökének. A Vízmű szolgálatában kerültek felügyelete alá a fürdők, a Lőveruszoda az 1977-ben felépült új fedett csarnokával, a Tóalmi fürdő és az általa évtizedek óta kedvelt Fertő tavi vízitelep. Itt kapcsolódott be az általa régóta látogatott és kedvelt Fertőnek a vízügyhöz tartozó felügyeletébe is. 1997-ben az akkor alakult Soproni Fürdőüzemeltető Kft. ügyvezető igazgatója lett, innen vonult nyugdíjba.

A Szépítő Egyesületen kívül városunk életében a TIT és a MTEsz, a két jelentős társadalmi egyesület munkájából is kivette részét. Az utóbbihoz tartozó Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület keretében kazánfűtő és kazánkezelő tanfolyamokat vezetett.

Művelt ember volt, feleségével és gyermekeivel sokat utazott szerte Európában. Az adriai nyaralásokon már az unokái is részt vehettek. A vízi sport aktív résztvevője volt, évtizedeken át szervezte a fertői vitorlás-életet és versenyzőként a Magyar Villamos Művek balatoni versenyein is részt vett. Szépen fényképezett, élete utolsó szakaszában már digitális kamerával és számítógépes adattárolással gazdagította az egykoron bizonyára történeti értékévé váló anyagot.

Március 1-jén Gabnai Sándor esperes búcsúztatta és ezt követően kísértük utolsó nyugvóhelyére az új Szent Mihály temetőben. Vele ismét egy igazi, régi soproni szállt sírba, aki egész életében a városért dolgozott. Ezért emléke fenn fog maradni.

Én pedig ez úton mondok köszönetet, hogy 20 évig segítette az egyesületi munkát.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Koltai András: Batthyány Ádám: Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén.
Győr, 2012.

Koltai András Batthyány Ádám-monográfiája 2012-ben jelent meg a Győri Egyházmegyei Levéltár sorozatában. A csaknem 40 íves kötet olvastával elmondhatjuk: kiváló mű született. A könyv fontos tartalmú, tekintélyes munka jól olvasható fejezetekkel, a főúri udvarok kutatásának összegző műve, amely a 17. századi Dunántúl főnemességének életét és szellemi világát mintaszerű pontossággal jeleníti meg. Koltai szándéka szerint „E könyv kísérlet egy tipikus nyugat-magyarországi főnemes műveltségének, hitének, életmódjának és társadalmi kapcsolatainak rekonstruálására. A vizsgálódás középpontjában az udvar, a főúr több száz főnyi kibővített családja áll, amelyben familiárisok, fraucimerek, deákok szolgálták Batthyány Ádámot a rangja és vagyona által megkívánt különféle feladatokban.”

Ez a monográfia szerzője 20 esztendő folyamatos kutatásai alapján íródott meg. A főnemesi műveltség felmérése jegyében megírt mű természetesen főleg Batthyány Ádám és udvara életét vizsgálja, de ennél valóban többet nyújt, hiszen a Batthyány család számos szállal kötődik a közeli Nádasdy és Esterházy családokhoz is. Batthyány Ádámról és koráról írt könyve tehát szerencsésen „túllép” a megjelölt címen. Számos fejezete az egész Dunántúlra és az egész 17. századra is igaz. Szerzője 1994-ben a rohonci birtokigazgatásról írt szakdolgozata megvédése óta ebben a témakörben írta eddigi fontos könyveit, közzé tette tanulmányait, forrásközléseit. A *Batthyány Ádám könyvtára* című munkája (Budapest – Szeged, 2002) megrajzolja az egész szellemi hátteret. Ezt a sort folytatja a *Magyar udvari rendtartás* c. forrásgyűjteménye. Batthyány Ádámról szóló monográfiájában tehát egymásra épülő kutatás-sorozat bontakozik ki.

Könyve előszavában hivatkozik a tudós elődökre, Takáts Sándor, Váczy Péter, Sinkovits István, Kubinyi András és mások kutatásaira, akik „részletesen feltárták, milyen nagy szerepe volt a középkori magyar familiáris rendszernek a főúri udvarok működésében” Hivatkozik arra is, hogy Varga J. János értekezésének 1981-es megjelenéséig „a XVI–XVII. századi familiaritásról...nem készült áttekintő munka.” Az 1984-es pápai konferencia, amelynek anyaga a *Magyar reneszánsz udvari kultúra* című kötetben jelent meg 1987-ben, már bebizonyította, hogy újra elkezdhető az udvari élet kutatása.

A monográfia elején figyelmeztet arra a szerző, hogy az *udvar*, *udvariság* fogalma már az 1476 körül írt „Szabács viadala” kéziratban megjelenik. Az ide kötődő jelentéscsoportban magyarázza a *familiaritás* sajátos tartalmát, hivatkozik Kubinyi András pontos meghatározására, arra, hogy familiárisnak azt a nemes személyt nevezzük, aki beáll egy másik katonai szolgálatába, és ott birtokigazgatási, udvari szolgálatot lát el. A

familiárisi rendszer feladatait a Batthyány család mindenkor vállalta. Ezért is kívánta Batthyány Lajos kancellár ezt Mária Terézia királynővel elismertetni. Azt kérte az uralkodónőtől, hogy ismerje el a családnak azt a pelikános címerét, melyet ezekért a szolgálatokért kapott Batthyány Boldizsár II. Ulászló királytól. Így került be a család a „*nagyságosok rendjébe*”. Mindezekről a Batthyány család példásan pontosan összeállított genealógiája is tájékoztatja az olvasót.

Tisztes képet kapunk a család felemelkedése kezdeteiről, a reformációhoz kötődő Batthyány Boldizsárról, aki főúri peregrinációja során Franciaországban járt. 1559-től 1561-ig Guise herceg szolgálatában állt, majd Németújvárra visszatérve birtokán tudóskört szervezett, de könyvgyűjtőként is jelentős feladatot vállalt, ugyanakkor látványosan távol maradt a bécsi királyi udvartól. A főúri család utolsó, a reformációhoz hűséges tagja Batthyány Ferenc (1573?–1625), Ádám édesapja volt. Végigjárt ugyan egy rövid peregrinációt, de élete főleg Nyugat-Magyarországhoz kötődik, ahol a hazai török ellenes harcok erőssége lett. Barátkozott a költő Balassi Bálinttal is. Ugyanakkor udvari szelleme, lelkülete későbbi feleségéhez, Lobkovitz Poppel Évához írt levelezéséből követhető, amelyeket „Édes egyetlen lölköm” vagy „Mein ein(z)iges Leben” címmel magyarul és németül írt. Az 1590 táján született „Eviczka” Dobrán vagy Szentgotthárdon, a családi birtokon sajátította el igazán jól a magyar nyelvet. Végül a fiatalok 1607-ben kötöttek házasságot.

Batthyány Ferenc elnyerte a dunántúli kerület főkapitányi tisztségét, sőt 1605-ben Sopron megye főispánságát is. Feladatkörében azonban főleg mankóbüki Horváth Bálint alispánja segítségére támaszkodott. 1621-ben Bethlen Gábor mellé állt, majd egy évvel később kegyelmet nyert II. Ferdinándtól. 1622-ben a négy nádorjelölt egyike, de csak megyéje, Sopron megye szavazott rá. 1625 szeptemberében hunyt el, személyében a protestáns egyházak legfontosabb pátrónusukat veszítették el.

A bécsi udvari szolgálatot vállaló fia, Ádám, néhány éven belül áttért a katolikus vallásra. Koltai erről is írt társszerzőivel, Iványi Péterrel és Fazekas Istvánnal a *Pázmány Péter és a Batthyányiak* című. könyvben, amelyben 1629-ben született „Áttérési irata” is olvasható. Anyja, Poppel Éva kitartott evangélikus vallásában, bár Pázmány Péternek többször is küldött orvosságot kedveskedésként. Az anya és a fia közt azonban folyamatossá váltak ellentétek, különösen azután, hogy Ádám húga, Margit, Csáky László gróf felesége lett.

A bécsi udvari szokásrend, az előírások és szabályrendszerek elsajátítását Batthyány Ádám bécsi kamarási szolgálata indokolja. „Batthyány Ádám 1630-tól 1637-ig tartó, 1632-ig viszonylag folyamatos szolgálata egyik leghosszabb lehetett a magyarok között” – írja Koltai. Udvari szolgálata során ismerte meg azt a szokásrendszert, melyet saját udvartartásában is kialakított, és betartását megkívánta a mellette és közelében szolgálóktól. Udvari szolgálata idején ismerte meg Aurora Catharina Formentini udvarhölgyet, és szerelmi házasságot kötött vele. Lakodalmát maga Gonzaga Eleonóra, II. Ferdinánd felesége rendezte meg a Hofburgban. A szertartáson anyja, Poppel Éva is részt vett, pedig azelőtt az Illésházy Katalinnal kötendő házassági tervet pártfogolta. A megvalósult házasságról Esterházy Miklós nádor már 1631-ben tudósította feleségét. A menyasszonyt „a nagy bécsi Hajnal lány” névvel emlegeti: „Bottányiné asszonyo-

mat oly akadék találta, akin nem keveset fog búsulni, azt a nagy bécsi Hajnal lányt ugyan elvette fia, Ádám”.

Ezután már szükségessé vált a család számára „Az udvar épített környezete” megteremtése. A főnemes ifjú feleségével hazaköltözött Németújvárra, de udvari életünk fontos környezete volt Rohonc is. Az ottani, 1945 tavaszán értelmetlenül elpusztult reneszánsz-barokk várkastélyról szintén Koltai kutatásai alapján alakíthatunk ki képet. Németújvár esetében elmondhatjuk, hogy maga a család bontotta le a tetőt a hajdani palota-várról, mert a romokért nem kellett tetemes adót fizetniük. Batthyány Ádám azonban a fiúörökös jogán Szalónak átvételét szorgalmazta, melyet aztán 1636-os tárgyalások során el is ért. Poppel Éva egyre inkább visszaszorult kedvelt helyszíneiről. Ádám azonban azt írta főember szolgálójának, Francsics Györgynek : „az rohonci vidék nem elégséges az atyámfia eltartására.”

Élete utolsó két évtizedében kialakította udvari előírásait. „Rendet akarnék szabni uraim közé” – idézi a szerző. „Főuraim és viceuraim” kötelelességeit – a continuous, állandó szolgálatban lévőkét – most szabták meg igazán. Udvari tisztségekből átkerülhetett egy-egy alkalmas nemes „az udvari hadnagy” katonai feladatai ellátására, ebben Batthyányt több száz tisztviseelője segítette. Mindkét feladatkörben (udvari és katonai) pontosan követhetők az inasok, asztalnokok, étékfogók feladatai, akik aztán alkalmasság alapján részt vállaltak a főnemes katonai vállalkozásaiban is. Koltai rombuszokkal jelöli könyvében az egyedi tisztségeket, kerekített téglalapokkal az udvari csoportokat. A vázlatrajz alapján követhetjük az udvari sereg feladatait is.

Jellemző példaként idézzük a pohárnokok feladatait. „Edényeket, késeket tisztántart, és azokat másra nem bizza.” Batthyány Ádám fia, Kristóf elrendelte, hogy „az pohárnokházban se légyen szabad senkinek járni(...) s az tálokra ... az ajtónálló fog vigyázni a pohárnokokkal együtt”. Ezeket a szabályokat kicsiben akkor is követték, amikor diákként fiai : Kristóf és Pál soproni tanulmányaikat folytatták a jezsuita gimnáziumban, majd ez a kicsinyített udvartartás Grazba is követte a főúri ifjakat. Kialakult a Batthyány udvarban az öröm és a gyász szabályzatrendszere is. Batthyány Ádám irányította lánya, Eleonóra és Esterházy László lakodalmi szertartását (sokszor a saját akarátát érvényesítve). De részt vállalt a Vezekénynél elesett négy Esterházy c ünnepélyes gyászának megszervezésében is.

A monográfia számos fejezete soproni helytörténeti ismereteinket is gazdagítja. Így az „Egy jó véget látunk” *Élet és halál az udvarban* című fejezetben Lónyi Mihály soproni plébános életútjára hivatkozhatunk, akinek papi karrierje Batthyány Ádám udvarából indult el. Jelentős szerepet vállalt a Batthyány birtokok katolizálásában. Ő rendezte be 1634-ben a főúr soproni országgyűlési szállását, megszerezte 1639-ben a Szent Erzsébet oltárjavadalmat, majd végül Batthyány Ádám ajánlásával elnyerte a soproni plébánosi tisztséget.

„...Batthyány Ádám koporsóját 1659. június 16-án a temetési mise végén elhelyezték a németújvári ferences templom kriptájában” – írja könyve záró fejezetében Koltai. A főnemes végrendeletében arra törekedett, hogy a kiépített Batthyány-birtok élete változatlanul folyjék tovább. Azonban két fia, Kristóf és Pál két különálló udvartartást épített ki.

A könyv Függeléke élén olvasható két végrendelet: Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel Éváié (Dobra, 1640) és fiáié, Batthyány Ádámé (Németújvár, 1658). Ez a két irat mintegy összegzi azt a főúri udvari világot, melyet az anya és a fia kialakított a Batthyány birodalomban.

RITTLING LÁSZLÓ

Bene regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. kiad. Mészáros Kálmán.
Budapest, 2010.

Mészáros Kálmán jelentős léptékű forráskiadványt készített 2010-ben. A Nap Kiadó gondozásában megjelent mű, hasonlóan a Rákóczi Források című sorozat első¹ és második² kötetéhez, ez a könyv is a Rákóczi-szabadságharc, azon belül pedig a szatmári béke időszakába kalauzolja el az olvasót. A sorozat harmadik részében báró Ebergényi László válogatott leveleivel és írnoka, Bivolínyi István részlegesen fennmaradt naplójával ismerkedhetünk meg. A könyv elkészítésében egyik utolsó munkájaként közreműködött *Bánkúti Imre* is. Bár Ebergényi és Bivolínyi neve a magyar köztudatban szinte teljesen ismeretlen, de a szatmári békéhez vezető rögzös úton jelentős szerepet játszottak. Ebergényinek mint a császári-királyi hadsereg altábornagyának válogatott levelei sok új és színes részlettel világítják meg a szatmári béke létrejöttének körülményeit és az azután következő konszolidáció időszakát. Mindezeket pedig jól kiegészíti Bivolínyi naplója, melynek az 1710. november és 1711. május vége közötti része maradt fenn.

A források szerzőiről a könyv bevezetőjében közöl egy-egy rövidebb életrajzot Mészáros Kálmán. Ebergényi László 1656-ban született, vagyontalan nyugat-dunántúli köznemesi családba. Élete jelentős részét, mikor a kötelesség nem szólította el a házájától, Sopron vármegyében és Sopron városában töltötte. Fiatalon joggyakornok volt, végül mégis a katonai pályát választotta. Ebben közrejátszhatott az is, hogy Kollonich Ádám huszárezredében tevékenykedett hadbíróként. 1690-ben már százados volt, négy évvel később pedig alezredesként már ő irányította az ezredet. 1696-ban meg is házasodott: feleségül vette a fiatalon megözvegyült Falusy Lászlóné Széchenyi Juliannát. Bár házasságukat bőséges gyermekáldás kísérte, a felnőttkort mindössze két lány, valamint Ebergényi mostohalánya érte meg.

A századfordulón is folytatódott Ebergényi előmenetele a társadalmi életben. Előbb átvette gróf Pálffy János huszárezredét, majd I. Lipóttól a bárói rangot is elnyerte. A spanyol örökösödési háborúban az itáliai harcokban vett részt, mikor érte-

¹ H. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707–1710. Budapest, Nap Kiadó 2005.

² Pulyai János. Szatmári békekesség. Sajtó alá rend.: Bánkúti Imre. Budapest, Nap Kiadó 2007.

sült a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc megindulásáról. Kezdetben nyilván téves vagy legalábbis félrevezető információkat kaphatott a felkelésről, így hát nyilván mélyen megdöbbsent, amikor értesült Károlyi Sándor, majd pedig Forgách Simon átállításáról. Bár 1705 őszén hazarendelték, hosszabb időt csak a következő évben megköött fegyverszünet ideje alatt tölthetett együtt Sopronban a családjával.

Magyarországi tartózkodását kihasználva 1706 nyarán a kurucok, nevezetesen régi ismerőse, az éppen Sopron körül hadakozó Eszterházy Antal, közvetítő útján megkísérelte őt átcsábítani a kurucokhoz. A végeredményről 1706. augusztus 24-én kelt levelében Eszterházy így tájékoztatta a fejedelmet. „*Jóllehet Toronyi László uram ekkoráig Szecseni György uram fia mellett olly reménységgel töltötte idejét Sopronban, hogy ne talántán Ebergényinek a jó hazafiúság meg szállván szívét edgyüt jöhet ki véle, de contrariumot [ellentmondást, cáfolatot] experialván [tapasztalván] benn tovább nem kívánt maradni, hanem ki jött az ország szolgálattýára...*”³ Ez a kis epizód is bizonyítja, hogy Ebergényi egész életében valóban *bene regi*, vagyis a király javára cselekedett. Bár Mészáros Kálmán ezt az esetet nem említi, de ez nem is róható fel neki, hiszen Eszterházy levelezésének döntő többsége mindmáig kiadatlan és a történeti kutatás eddig csupán érintőlegesen vizsgálta Eszterházy Antal tevékenységét.

1708 tavaszától Ebergényi a magyarországi felkelők ellen harcolt egészen a háború végéig. A szatmári békefolyamat létrejöttében is jelentős szerepet játszott, s a háború utáni konszolidációból is kivette a részét, majd harcolt az 1716–1718 közötti török háborúban. Érdemei elismeréseképpen 1716-ban lovassági tábornokká, 1723-ban pedig tábornaggyá léptették elő. 1724-ben elhunyt és először a belatinci temetőben temették el, majd 1725. november 9-én a soproni ferencesek templomában helyezték végső nyughelyére.

A *Bevezetés* további részében Mészáros Kálmán bemutatja Bivolínyi Istvánt is. A kuruc felkelésben játszott szerepéről kevés ismerettel rendelkezünk. Bercsényi Miklós kancelláriáján dolgozott, majd 1709-ben, a lipthói hadjárat idején Csáky Mihály altábornagy mellett szolgált, mint hadi írnok. Ugyanezen év augusztus 9-én néhány dezertőr kuruc katona az átállásakor magával vitte őt a császári-királyi csapatok táborába. A Trencsénben fogvatartott Bivolínyi csak úgy tudott megszabadulni, hogy a következő évben Ebergényi László szolgálatába állt, akinél a titkári teendőket látta el. A szatmári béke megkötése után is új ura szolgálatában maradt, aki 1712-ben címzetes kapitánnyá nevezte őt ki lovasezredében. A tényleges posztra azonban még évekig kellett várnia. 1719-ben már kapitányként volt jelen Itáliában, ahol a Habsburg-csapatok a Szicíliát lerohanó spanyolok ellen készülődtek. Még annyit tudni róla, hogy már abban az évben meg is halt, de hogy mi módon, azt egyelőre homály fedi. Mészáros Kálmán azt valószínűsíti, hogy amennyiben nem természetes halállal halt meg, akkor valószínűleg a spanyolok elleni francavillai csatában vesztette életét.

A fenti két szereplő mellett a kötet lapjain keresztül azonban egy harmadik hang is megszólal. Károlyi Sándoré. Károlyi Sándor alakja sokáig megosztó volt a magyar történetírásban, de ma már a Rákóczi-kutatók nagy része egyet ért abban, hogy Károlyi a helyzetet helyesen felmérve, józan megfontoltságról tanúbizonyságot téve kötötte

³ Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferenchez, 1706. augusztus 24., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Rákóczi Szabadságharc Levéltára, fasc. 57. fol 28R.

meg a szatmári békét. Az ő életpályáját Ebergényiével és Bivolínyiével ellentétben már alaposan feldolgozták. A most ismertetett kötet is jól illeszkedik a különböző Károlyi Sándorral foglalkozó művek, forráskiadványok sorába. 1988-ban Kovács Ágnes írta meg monografikus életrajzát,⁴ majd hat évvel később két kötetben publikálták Károlynak a feleségéhez írt leveleit is.⁵ 2011-ben Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina férjéhez írt leveleinek kiadása jelentette a folytatást.⁶ Továbbá szintén 2011-ben DVD-lemezen elérhetővé váltak kéziratos formában az Országos Levéltár Károlyi levéltárában őrzött Rákóczi-kori iratok is.⁷

A *Bevezetés* utolsó szakaszában Mészáros Kálmán ismerteti a forráskiadás általa alkalmazott elveit és módszereit. A kéziratos szövegeket a vélhető korabeli kiejtés megőrzésével modernizálta, mert a források megértése a szélesebb olvasóközönség számára csak így volt biztosítható. A *Bevezetés* végén pedig közzétette az általa felhasznált szakirodalmat és levéltári forrásokat, kutató történést és laikus olvasót egyaránt hozzásegítve a témában való további elmélyülés lehetőségéhez.

A *Bevezetés* után először Ebergényi (és Károlyi) válogatott leveleinek közreadása következik. Itt döntő többségében korábban kiadatlan forrásokról van szó, mely nagyban növeli a kiadvány értékét. Az első levél 1710. november 30-án kelt, és Ebergényi László írta Szabolcs és Szatmár vármegyéhez, illetve Debrecen városához, az utolsót pedig 1712. január 4-én írta Károlyi Sándor Ebergényi Lászlónak. A levelek a könnyebb tájékozódás végett sorszámokat kaptak. A levélszövegek közlését megelőzi egy dőlt betűvel szedett rövidebb tartalmi összefoglaló, illetve apró betűvel az iratok lelőhelyére és formai jegyeire vonatkozó adatok vannak feltüntetve: található-e a kéziraton pecsét és ha igen, akkor milyen fajta, tartozik-e a levélhez külső címzés, a szerző saját kezűleg írta-e, vagy csupán aláírta az iratot, illetve eredeti-e a kézirat vagy fogalmazvány, esetleg másolat.

Ahogy azt fentebb már említettük, a levelezés több apró részlettel egészíti ki a tudásunkat pl. Ecsed várának átadásával, vagy a Munkács körüli blokáddal kapcsolatban. A legérdekesebb részei a két főúr leveleinek azonban talán mégsem a szatmári béke megkötésével kapcsolatos információk, hanem ami mindezek után jön. A békekötés utáni konzolidáció első, bizonytalan napjaiban Ebergényi még Károlyi pusztáélete miatt is aggódik, attól tartva, hogy néhány elvakult Rákócziánus az „áruló” Károlyin bosszút szeretne állni. A kezdeti hivatalosság és távolságtartás az 1711-es év folyamán fokozatosan feloldódott, Ebergényi, ha nem is teljesen következetesen, de tegezni kezdte Károlyit, amit ő a tárgyalt időszak vége felé egyre gyakrabban viszonzott. Ismeretségük elmélyüléséről árulkodik az is, hogy az ünnepek közeledtével nem csak egymást, hanem a másik feleségét is felköszöntötték, sőt időnként egy-két pajzánabb tréfa elsütésétől sem riadtak vissza. Több alkalommal tettek egymásnak kölcsönös szívességeket, mint például amikor Ebergényi egy szép spanyol lovat küldött Károlynak, hogy ménesét azzal pároztathassa.

⁴ Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Budapest, 1988.

⁵ Károlyi Sándor levelei feleségéhez: 1704–1724. Szerk.: Kovács Ágnes, közreadja: Csobó Péter, Fejes Judit, Kovács Ágnes és mások. Debrecen, 1994.

⁶ Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Közreadják: Forgassay Zoltán, Kovács Ágnes. Debrecen, 2011.

⁷ Acta Rákócziána. A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk.: Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta: Mészáros Kálmán. Fotók: Czikkelyné Nagy Erika. Budapest, 2011.

Bivolínyi István naplóját latin nyelven még 1875-ben adta közre Thaly Kálmán a *Magyar Történelmi Emlékek* sorozatban.⁸ Bivolínyi írása az 1710. november 12-től 1711. május 28-ig tartó időszakot öleli fel. Beszámolóit napi bontásban közölte, de időnként, ha kevesebb esemény történt, akkor előfordult, hogy több napot összevont, vagy pedig kihagyott, míg a májusi bejegyzések már igen rövidek lettek. (Ez amellet szól, hogy bár a napló kézírata töredékesnek tűnik, talán nem is készült folytatása.) Információkkal szolgál a kutatók számára az 1710–1711. évi pestisjárvány dühöngéséről és Béri Balogh Ádám kuruc brigadéros kivégzéséről is. Bivolínyi rendszeresen feljegyezte, hogy hol táboroztak, merre vonultak. A fenti időszak egyik legizgalmasabb eseménye a Pálffy János és II. Rákóczi Ferenc között lezajlott vajai találkozó volt 1711. január 31-én. Bivolínyi, aki engedélyt kért, hogy a találkozón részt vehessen, naplójában meg is örökítette az eseményt, az már igazán nem az ő hibája volt, hogy véltetően nem engedték közel a „tűzhöz”, így nem tudhatott meg túl sok mindent.

Az igen bőséges *Függelék* tartalmazza a jelek és rövidítések jegyzékét, a kiadott levelezésben és a naplóban szereplő idegen szavak és katonai rendfokozatok jelentését és magyarozatát, leszármazási táblát Ebergényi Lászlóról, illetve a Károlyi Sándorhoz és Sennyey Istvánhoz fűződő rokoni kapcsolatairól, végül magyarozatot a korabeli pénznemekről és mértékegységekről. A *Függelék*et földrajzi- és személynévmutató, valamint alakulatmutató egészíti ki. Ez utóbbi a szövegekben előforduló katonai egységekről közöl bővebb információkat.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Mészáros Kálmán igen magas színvonalú forráskiadást alkotott, melynek során mindent elkövetett, hogy azt ne csupán a szűkebb szakma, hanem a történelem iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség is élvezettel forgathassa. Azt is fontosnak tartom kiemelni, hogy ezúttal nem már jól ismert személyekről tudtunk meg újabb részleteket, hanem Sopron vármegye elfeledett hősről és hírnokáról, tehát eddig ismeretlen személyekről. E mellé társult a Nap Kiadó színvonalas munkája, melynek eredményeképp küllemében is olyan könyv született, melyet az ember örömmel vesz a kezébe. A Rákóczi Források sorozat harmadik kötetét nem csupán a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke kutatóinak szeretném ajánlani, hanem a rendkívül izgalmas Károlyi–Ebergényi levelezés miatt a társadalomtörténészek is nagy hasznát fogják venni.

⁸ Thaly Kálmán: *Történelmi naplók. 1663–1719.* Budapest, 1875. (MHHS; 27.) 397–432.

Az elmúlt évben jelent meg a Vas Megyei Levéltár gondozásában Melega Miklós műve, amely idén januárban az év levéltári kiadványa első díját kapta.⁹ A díj odaítélése során bizonyára fontos szempontként merült fel a kötet igényes megjelenése, szép szövegképe, a harmonikus egységet eredményező technikai szerkesztői munka, amelynek eredményeként a szövegben foglaltak megértését segítő táblázatok, diagramok, valamint a pluszinformációt is hordozó illusztrációk (képek, térképek) szervesen fonódnak egybe. Azonban kétséget kizáróan – mindezek mellett is – a kötet fő értéke a tartalom. A Szerző a történettudományunkban egy kevésbé, vagy épp alig kutatott témát dolgozott fel úttörő módon, s azt teljességre törekvő, jól tagolt, szisztematikusan felépített monográfiában fejtette ki. További erénye a műnek, hogy az bár minden tekintetben tudományos igényvel, magas színvonalon íródott, mégis könnyen követhető a nem szakmabeli, szélesebb közönség számára is. Köszönhető ez egyrészt a kötet erőteljes belső koherenciájának, valamint a Szerző stílusának is, amely a néha elkerülhetetlen adatgazdag részek ellenére is jól követhető, olvasmányos, kerüli a felesleges idegen kifejezéseket.

Azonban nem csupán az írói készség, hanem a problémaérzékenység, az elemző illetve szintetizáló képesség, s a mindezeket időben megelőző minuciózus kutató- és feltáró munka is átsüt Melega Miklós könyvének szinte minden oldalán. A kötetről részéről eddig megfogalmazottak jelentős részben szintén visszaköszönnek a műről eddig megjelent recenziókban, ismertetésekben is, amelyek – jelezve annak komplexitását, nagy ívű témaválasztását és -kifejtését – már eddig több tudományág, tudományterület témaérzékenységét, szempontrendszerét érvényesítve születtek. Így míg az ismert lokálpatrióta, Kozma Gábor újságíró a helytörténet szemüvegén keresztül elsődlegesen a kötet Szombathely történetére vonatkozó vonulatát emeli ki,¹⁰ addig Winkler Gábor értelemszerűen az építészettörténet felől közelít Melega Miklós művéhez, elsősorban ezen tudományág nemzetközi, illetve hazai historiográfiájában helyezve el azt. Megállapítja, hogy Szombathely vezetékes közműhálózatának dualizmus időszakában történt széles körű kiépülése, s annak a Szerző általi monografikus igényű bemutatása egyértelmű cáfolatát adja annak az építészettörténetben – az újabb és újabb tudományos eredmények ellenére – továbbra is élő közvélekedésnek, amely

⁹ A monográfiák, tanulmánykötetek kategóriában elnyert I. díj átadására 2013. január 30-án került sor az ELTE Egyetemi Könyvtár dísztermében.

¹⁰ Kozma Gábor: A modern város üzenete. (2012. október 06.) <http://vaol.hu/hirek/a-modern-varos-uzenete-1205392>

a 19. század városépítészeti, illetve építészettörténeti eredményeit lekicsinyli, alulértékeli.¹¹

Természetesen az előbbiekhöz képest más érzékenységgel közelít a várostörténet, amely az infrastruktúra kiépülésének erőteljes urbanizációs vonatkozása miatt egyre erősödő figyelmet fordít a vezetékes közműhálózatok kiépülésére, közkeletű kifejezéssel: a városok „behálózására”. E közműrendszer szolgáltatásait manapság eredendő természetességgel vesszük igénybe, elfeledkezvén arról, hogy jó másfél évszázaddal ezelőtt ebből egy szombathelyi, vagy épp soproni polgárnak semelyik sem állt rendelkezésére. S mégis, rövid negyven-ötven év alatt – nyugat-európai mintára, hatásra – a 19. század végére Budapesten, s a hazai nagyvárosok mellett olyan középvárosokban, mint Szombathely és Sopron is kiépült a közműrendszer számos eleme, vagy ritka esetben az egésze: a víz- és csatornavezeték, a gázvezetékrendszer, elektromos hálózat, telefonhálózat, közösségi közlekedés (villamos), és jelentős fejlődésen ment át a közvilágítás, az út- és járdaburkolás. Mivel a közel félezer oldalas könyvről egy ismertetésben nem lehet mindenre kiterjedően írni, a továbbiakban annak csak egy-két vetületét kívánom megvilágítani: egyrészt a műnek a honi várostörténet-írásban elfoglalt helyéről szólni, másrészt a kötet Szombathelyre vonatkozó tudományos eredményeit, adatait, s főképp megállapításait a korabeli Sopronnal összevetni.

A kötet értékét jelzi, hogy a magyar várostörténet részéről már eddig is több kritika, recenzió, ismertetés történt. Előbb a magyar várostörténeti évkönyv, az *Urbs* oldalain Pál Judit ismertette Melega Miklós munkáját,¹² majd 2012 őszén, illetve 2013 januárjában Gyáni Gábor akadémikus tette ugyanezt többször.¹³ Mindketten kiemelték a Szerző eléggé nem dicsérhető úttörő szerepét, amely által új fejezetet nyitott a honi várostörténet egyik izgalmas kutatási területén. Gyáni úgy fogalmazott, hogy Melega a magyar Dieter Schott, azaz nem kisebb névvel állította a Szerzőt egy sorba, mint azzal a német történésszel, aki szinte elsőként hívta fel a városi infrastruktúra kiépülésére a figyelmet, azt egy összetett, és a technikátörténeti részleteken messze túlmutató, nagyhatású történeti folyamatként értelmezve. Mint Gyáni fogalmazott, Melega Miklós művével megalkotta a magyar infrastruktúra-történet módszertanát, utat és egyfajta sorvezetőt adva más városok későbbi feldolgozásához. A témában született első tanulmányok, könyvrészletek, tematikus tanulmányblokkok után megvalósította azt a programot, amely már évekkel ezelőtt megfogalmazódott, s a téma egy város esetében való komplex történeti feldolgozását célozta.¹⁴ E program szerint e munkának a kiépülő közműhálózat valamennyi ágának történeti feltárása mellett

¹¹ Winkler Gábor: A modern Szombathely megszületése. In: ICOMOS Híradó 2013. február 4–5., letölthető: http://www.icomos.hu/dhg/hun/215/downloads/icomos_hirado_2013_februar_icomos_news_hungary_february_2013.pdf

¹² Valójában Pál Judit nem a recenzált műről, hanem annak egyfajta munkapéldányának is tekinthető PhD-disszertációjáról írt, amit Melega Miklós *summa cum laude* védett meg. Pál Judit recenziója az *Urbs. Magyar Várostörténeti évkönyv V.* (2010) 433–436. oldalon jelent meg

¹³ Gyáni részéről az első ismertetés 2012 októberében a könyv szombathelyi kötetbemutatóján került sor, míg a második az év levéltári kiadványai díj átadásakor, idén január 30-án történt. ld. *Nyitott levéltárak* honlapon: http://nyitottleveltarak.archivportal.hu/index.php?action=gallery&gallery_action=show_object&type=cms_video&object_id=45

¹⁴ Sipos András: Bevezetés a *Városok behálózása a 19. században* tematikus tanulmányblokkhoz. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv II.*, Budapest, 2007. 9–10.

egyszerre kell a folyamat technikátörténeti, gazdaságtörténeti, várospolitikai, város-gazdálkodási vonatkozásait figyelembe vennie, s a folyamat hatásmechanizmusában pedig az életmód változását, az új technológia mentalitásbeli, társadalmi hatásait, valamint a városi tér átalakulását bemutatnia.¹⁵ Megállapíthatjuk, hogy jelen művében Melega Miklós ezt mind elvégezte!

A kötet nagyobbik hányadát kitevő, az egyes infrastrukturális létesítmények történetének külön-külön, egymást követő tárgyalása egyazon elv szerint történik, ahogy maga a Szerző fogalmaz: *„Kiindulópontként a forrásellátottság függvényében kísérletet teszünk a közművek megjelenése előtt a városban uralkodó közállapotok megrajzolására, majd az infrastrukturális intézmények létrehozásához vezető utat kísérő társadalmi és politikai viták, a létesítmények tervezésének, kiépítésének, finanszírozásának folyamata, valamint a szolgáltató rendszerek működése, technikai jellemzői és az életmódra gyakorolt hatásai kerülnek bemutatásra.”* (20. o.) S valóban, mindezekre történő kitekintéssel és részletességgel kerülnek bemutatásra a *gázszolgáltatás* (146–193. old.), az *áramszolgáltatás* (194–218. o.), a *városi tömegközlekedés* (219–236. o.), a *telefonhálózat* (237–243. o.), a *közegészségügy* (244–258. o.), a *csatornázás* (259–278. o.), a *vízvezeték* (279–302. o.), az *út- és járdaburkolás, utcarendezés* (303–344. o.) szombathelyi vonatkozásai. E fejezetek mellett a Szerző több külön fejezetet szán annak feltárására, hogy a bemutatott infrastrukturális fejlesztések milyen gazdasági, társadalmi, politikai, valamint várospolitikai környezetben valósultak meg, s milyen térbeli változások, városrendezési tervek közepette mentek végbe: *Városfejlesztés, városstratégia, érdekérvényesítési küzdelmek* (43–65. o.), *Városnövekedés, utcanyitások és városrendezési törekvések* (66–145. o.), *Infrastrukturális beruházások és a város pénzügyei* (345–377. o.). A kötetben foglaltakat egy záró fejezet szintetizálja, melyben a közművek dualizmus kori fejlesztésének, kiépülésének mérlegét vonja meg a szerző, amikor például országos összevetítésben értékeli azt, illetve az infrastruktúra hatásmechanizmusát összegzi, s a községezési politikának a jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Az utóbbinál egy pillanatra elidőzve megemlítenéd, hogy a községezés a korszakban előtérbe kerülő azon várospolitikai irányzat volt, amely a közüzemek városi, azaz községi kézben való megvalósulását, s ha ez magánosok összefogásával, illetve a tőke közreműködésével már megtörtént, akkor annak községi kézbe való vételét vallotta. A szintén Nyugat-Európából átvett felfogás tette mindezt egyrészt a monopoljellegű közszolgáltatások megfelelő áron és színvonalon történő biztosítása végett, másrészt pedig a városi közművek egy részének (gáz-, villamossági és közlekedési vállalatok) nyereségtermelő képessége miatt. A befolyó összeget a városok növekvő kiadásaira fordították. A községezés kérdését azért is érdemes kiemelnünk, mert Szombathely e tekintetben is élenjáró volt az országban, sőt az első átgondolt községezési politikát megvalósítva, ebben még a fővárost, Budapestet is megelőzte.¹⁶ Mindez, persze

¹⁵ Uo.

¹⁶ Az 1898-ban meginduló tervszerű és községi (városi) keretek közt végrehajtott szombathelyi infrastruktúra-fejlesztéshez hasonló a fővárosban egy jó évtizeddel később, Bárczy István polgármesterségével vette kezdetét. Sípos András: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890–1914. Budapest, 1996. 160–193.

más tényezők mellett, nagyrészt Éhen Gyula személyének volt köszönhető, aki nemcsak polgármesterként vitte végig a községesítés politikáját, hanem annak egyfajta ideológusaként, főbb elemeit, elméletét már városvezetői tevékenysége előtt papírra vetette (Éhen Gyula: *A modern város*, 1897.¹⁷).

A községesítés összetett politikája Szombathelyen 1898-cal lépett a megvalósulás fázisába, amikor egymáshoz kapcsolódva megkezdődtek a vízvezeték-, illetve csatornafektetési munkák, s amelyet általános utcaburkolási program kísért. E beruházások községi, jelen esetben Szombathely város részéről történő megvalósítása nem csak a tekintetben volt újdonság, hogy a vasi megyeszékhelyen a magántőke közreműködésével létrejött gázmű, gázszolgáltatás (1872), valamint az elektromos közvilágítás (1897) kiépülését követően először lépett fel kezdeményezőként a város, hanem abban is, hogy az infrastruktúra több elemét egyszerre, komplex tervezés eredményeként hozták létre.

Az így létrejött vízvezeték-, illetve csatornarendszer a legmodernebb volt az akkori Magyarországon. A megfelelő domborzati lejtés mellett fektetett betoncsatorna az ún. úsztató rendszer szerint épült, amely a csapadék mellett rendszeresen kapott utánpótlást a városi vízvezetékrendszerből is, így biztosítva a szennyvíz, s egyéb szennyeződések, ürülék, akadály nélküli lefolyását. Tudni kell, hogy korábbi évtizedekben Szombathelyen is épültek a sopronihoz hasonló falazott oldalú (tégla), boltozatos csatornák, amelyek azonban a nem elégséges erejű és mennyiségű vízöblítés miatt gyakran dugultak, tömődtek el, s falazott téglafalon átszivárgó szennyeződések nagymértékben veszélyeztették a talajvizet. Az építkezések 1898. évi megkezdését követően az intenzív munkával telt első éveket követően is folyamatos volt a csatornahálózat és vízvezetékrendszer kiépülése, de az első másfél, két év valóban impozáns eredményeket hozott. Még 1898-ban felépült az architektúrájában is látványos víztorony, szivattyúház, 1899. január 1-ig pedig 200 lakásba be is kötötték az ivóvizet. Ezzel párhuzamosan 1899-ben már 393 épületet, a szombathelyi lakóházak 20 %-át sikerült a frissen épült csatornahálózatra rákötniük. E tény önmagában számos további intézkedést generált: még 1899-ben Éhen Gyula polgármester elrendelte a csatornahálózatra rákötött lakásokban az árnyékszékek vízöblítéssel történő használatát, 1900-ban pedig megszervezték a rendszeres személtelhordást a városban, egy évvel később a még használatban lévő 323 pöcegödört temették be. Az 1899 júniusában elindult átgondolt utcaburkolási program keretében 1900 végéig mintegy 1 km gránit-, 1,69 km aszfaltozott, valamint 4,5 km hosszúságú bazalt-makadam úttest épült, amit 4000 négyzetméter aszfaltjárda egészített ki.

Recenziómban azért a csatorna- és vízvezeték fektetési, valamint útburkolási munkákat emeltem ki, mert az ezek megvalósítását eredményező komplex infrastruktúra-fejlesztési politika az a pont, amikor Szombathely a szomszédos Győr és Sopron elé került, úgy innovációs képességben, mint az urbanizáció szintjében (380–382. o.). Egyébként az infrastruktúra további elemei, mint a gázszolgáltatás, telefonhálózat, il-

¹⁷ A kötet 1897-ben Szombathelyen jelent meg 132 oldalon. S bár Melega könyve már címében is rezonál Éhen Gyula programadó művére, pályájának, munkásságának tételes ismertetése nem képezi könyvének részét. Azokkal a Szerző külön tanulmányokban foglalkozott. Éhen Gyula községesítési, városfejlesztési programjáról egyébként a recenzált műben a 250–252. oldalon olvashatunk.

letve az áramszolgáltatás és elektromos közvilágítás, valamint a villamos pálya kiépítése közül az utóbbiak terén is a vasi megyeszékhely volt az élenjáró, mi több Sopron villamosítása (1898), illetve villamos sínpályájának kiépítése (1900) is már Szombathelyhez kapcsolódóan valósult meg.¹⁸ Az, hogy a 19. század végére az infrastruktúrafejlesztés, valamint az urbanizálódás terén a vasi megyeszékhely Győr és Sopron elé került, különösen Sopron esetében volt szembetűnő, amely a század derekán, illetve a dualizmus kezdeti éveiben még e téren egyértelműen a másik két város előtt állt. Gondoljunk csak Sopron urbánus városképéhez elválaszthatatlanul hozzátartozó kövezett utcák nagy arányára, a kiépült – igaz, régi típusú falazott – csatornarendszerére, vagy arra, hogy a városi gázmű itt jött létre először (1865–1866). A század végére történt lemaradást a város esetében különösen élessé teszi az a tény, hogy a soproni városvezetésben mennyire nem nyert teret a községezés eszméje. Ez nem csupán abban öltött testet, hogy Sopron mennyire másként viszonyult a Vasvármegyei Elektromos Műveknek Rt.-nek (VEMR) a helyi gázmű (Légszszelvilágítási Rt.) felvásárlására vonatkozó szándékához, s mennyire másképp tette ezt Szombathely vezetése, amely végeredményben megakadályozta az ottani gázmű VEMR általi felvásárlását (156–167. o.).¹⁹ De ezt szemlélteti az is, hogy a soproni vízmű és vízvezetékrendszer létesítésekor (1892) sem volt hajlandó azt Sopron városa községi keretek közt, városi beruházásként létesíteni, pedig a minisztériumi szakértők hangsúlyosan hívták fel erre a város figyelmét (386. o.).

Kérdésként merülhet fel, hogy mivel magyarázható a tárgyalt területen Szombathely és Sopron széttartó fejlődése, Sopron viszonylagos megtorpanása, Szombathely dinamikus előretörése. Értelemszerűen Melega Miklós műve Szombathely vonatkozásában keresi a válaszokat. A Szerző azt mindenekelőtt a vasi megyeszékhely minden területen megmutató dinamikusan, hazánkban szinte páratlan fejlődésének tudja be. A robbanásszerű népességnövekedéssel – 1870-ben még csak hét és félezer lakosú, a korabeli Sopron mellett szinte eltörpülő Szombathely negyven évvel később már városunkkal azonos léptékű, harmincezer feletti településsé nőtte ki magát – szinte együtt tartott gazdasági erejének, szerepkörének növekedése, amely további központi funkciók bővülésével hamarosan Nyugat-Magyarország regionális központjává emelkedett.²⁰ Mindezek függvényében a Szerző kitér arra, hogy a robbanásszerű népességnövekedés, s az ezzel járó dinamikus térbeli növekedés, de ugyanakkor a város bizonyos részein kialakuló zsúfoltság szinte magával hozta a közművesítés kényszerét.²¹ Emellett a helyi szinten a közművesítést életre hívó társadalmi igény is rendelkezésre állt, amelyet táplált, hogy a város dinamikus fejlődése, prosperitása egy

¹⁸ Ehhez ld. még a két nyugat-dunántúli település városi tömegközlekedéséről párhuzamos elemzést adó Kalocsai Péter kitűnő munkáját: Városi tömegközlekedés a Nyugat-Dunántúlon 1867–1914. Szombathely, 2011.

¹⁹ Ld. még Kalocsai 2011. 137–141.

²⁰ Természetesen ezt a dinamikus fejlődést számos tényező alapozta meg, így a város jó közlekedés-földrajzi fekvése (ld. mint vasútforgalmi központ), vagy akár olyan tényezők is, mint pl. az, hogy a város a dualizmus éveiben más városokhoz képest szinte folyamatosan jó érdekérvényesítő erővel rendelkezett, amelyet számos helyi származású vezető kormánypolitikuskának (pl. Széll Kálmán, Horváth Boldizsár) tudhatott be.

²¹ Természetesen másrésztől ez egyfajta felhajtóerőt is jelentett, illetve a későn jövők előnyét. Erre számos konkrét példát hoz a kötet városnövekedéssel, utcanyitásokkal foglalkozó fejezete (66–145. o.)

pozitív szemléletű, vállalkozó mentalitású, az újra, újdonságra fogékony helyi közművelő eredményezett. Amint a Szerző fogalmaz: „Az infrastrukturális fejlődés legfőbb indukáló tényezői tehát a polgárság által megfogalmazott elvárások voltak.” (393. o.) Nyilvánvalóan ez adhatja magyarázatát annak, hogy a honi viszonylatokban korát megelőző Éhen Gyula sikeres polgármester lehetett, hiszen nézeteire, programjára fogékony városi közönség hiányában nemhogy nem tudta volna megvalósítani a korszakban példa nélküli, koherens infrastruktúrafejlesztési, illetve községesítési politikáját, de polgármesterré se választották volna. Persze tegyük hozzá, Éhen Gyula nem volt egyedül, így a századforduló nagyszabású programjának levezénylését műszaki oldalról irányító Bodányi Ödön városi főmérnök nevét is meg kell említenünk, aki az 1895–1910 közti infrastruktúrafejlesztésről elsőként írt több mint kétszáz oldalas könyvet.

Természetesen Sopron lemaradása viszonylagos, s csak Szombathellyel összevetve egyértelmű. A legfőbb korabeli infrastrukturális elemek (gáz-, áram-, víz-, csatorna-, telefonvezeték, villamosközlekedés, illetve szilárd burkolatú utcahálózat) tekintetében a Szerző osztályozása szerint ugyanis Sopron a II. kategóriájú városok között található Győr, Kassa, Kolozsvár, Szeged és Arad társaságában. Ezen városok az előbb felsorolt szolgáltatások közül csak eggyel nem rendelkeztek, így például Sopron a modern, betonfalú csatornarendszerrel. Egyébként a vasi megyeszékhely Budapest, Pozsony és Nagyvárád mellett a negyedik város volt az országban, ahol a korabeli infrastruktúra valamennyi eleme kiépült 1908-ra (378–381. o., valamint 16. függelék (térkép). Mint látható, az infrastruktúra kiépítettsége terén a múlt századelőn Szombathely vezető helyet foglalt el az országban, de Sopron sem maradt el tőle sokkal, az ország tíz legurbanizáltabb városa közt szerepelt. Az ezzel kapcsolatosan városunkban felhalmozott műszaki tudás a témában született több tanulmányban is testet öltött, amelyek a Soproni Szemle (SSz.) lapjain jelentek meg. Így említhetjük Schindler Andrásnak a város közüzemi politikájáról (SSz. 1942. 153–176., 257–270.), Baumann Józsefnek a gázmű történetéről (SSz. 1981. 1–31, 97–128., 193–217.), Boronkai Pálnak a csatornázásról (SSz. 1964. 57–66.), valamint a város vízellátásáról (SSz. 1959. 205–221) írt cikkeit. Mint látható, előmunkálatok már születtek, s a levéltári és könyvészeti források is rendelkezésre állnak, s Melega Miklós könyvének köszönhetően immár a módszertani útmutató is megszületett ahhoz, hogy Sopron közműhálózatának kiépítése is feldolgozásra kerüljön.

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2011. évi összeg, melyet az Alapítvány 2012. évben kapott meg, 14.778,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Csekő Ernő főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82. cseeko@bparchiv.hu

Dávid Ferenc művészettörténész, MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézet, 1014 Budapest, Országház u. 30. david.ferenc@btk.mta.hu

Gabrieli Gabriella régész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68. ordu@freemail.hu

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68. kelemen.istvan@gymsmuzeum.hu

Kovács József László irodalomtörténész, egyetemi docens, 2040 Budaörs, Szivárvány utca 8 2. em. 12. jozsefkovacsdr@freemail.hu

Kubinszky Mihály építésmérnök, professor emeritus, 9400 Sopron, Kökényes köz 3. evakub@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68. nemand1960@gmail.com

Rittling László PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Történettudomány Doktori Iskola, 2500 Esztergom, Kőrössy László utca 24. rittling.laci@yahoo.com

Sági Éva levéltáros, NYME Központi Levéltára, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4., esagi@fmk.nyme.hu

Sulyok Gabriella grafikusművész, 1097 Budapest, Vaskapu u. 1/A.

† **Szakál Ernő** szobrászművész, restaurátor

Szólke László okl.kohómérnök, c.egyetemi tanár, 1116 Budapest, Fegyvernek u.10. drszokelaszlo@freemail.hu

Tárkányi Sándor műemlékfelügyelő, 9400 Sopron, Új u. 16. info@terjel.hu